

Språk och stil

TIDSKRIFT FÖR
SVENSK SPRÅKFORSKNING

DISTRIBUTION

eddy.se ab
e-post: order@bokorder.se

NY FÖLJD

32 ♦ 2022

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet

Utgiven med stöd av

Språk och stils redaktion tar hjälp av externa manusgranskare för att avgöra vilka bidrag som ska antas till publicering. Inför bearbetningen av sina manus har också artikelförfattarna fått ta del av referenternas utlåtanden. Redaktionen tackar följande personer för värdefulla referentinsatser under arbetet med denna volym av Språk och stil.

Maia Andréasson, Lars-Gunnar Andersson, Siv-Britt Björktomt, Charlotta Seiler Brylla, Maria Bylin, Gunilla Byrman, Lars-Olof Delsing, Lena Ekberg, Lars-Johan Ekerot, Anna Flyman Mattsson, Linnea Hanell, Steffen Höder, Åsa Kroon, Mats Landqvist, Ulrika Németh, Andreas Nord, Niklas Norén, Claes Ohlsson, Stellan Pettersson, Heidi Poutanen, Johanna Prytz, Hanna-Sofia Rehnberg, Elzbieta Strzelecka, Mats Thelander.

De engelska sammanfattningarna har språkgranskats av fil.dr Donald Sims MacQueen. Norsk text har korrekturlästs av cand. phil. Olaug Rekdal.

© Författarna

ISSN 1101-1165

DOI 10.33063/diva-492988

E-ISSN 2002-4010

DOI-URL <https://doi.org/10.33063/diva-492988>

Produktion: eddy.se ab, Visby 2022

Printed in Sweden by Norra Skåne Offset, Klippan 2023

Innehåll

Mona Blåsjö: Text, tid och handling i ett reglerat rum. En diskursanalys av mediering i hybrid arbetslivskommunikation	5
Hedda Söderlundh & Linda Kahlin: Betydelsen av svenska, engelska och andra språk för hantverkare som reser till Sverige för att arbeta. En nexusanalys av språk och arbete på den flerspråkiga byggarbetsplatsen	38
Adrian Sangfelt: Talspråk, skriftspråk och grammatik. Om placeringen av adverbial i svenska	72
Philippe Collberg & Anders Agebjörn: Svenskans obestämda plurala artikel <i>ena</i> . Lexikon, syntax och pragmatik	104
Sanna Skärlund: Ordagrann återgivning eller klickbete? Om citattecken-användning i tidningsrubriker	137
<i>Smärre bidrag</i>	
Hans-Olav Enger: Defaultkongruens eller semantisk kongruens i pannekakesetningar?	171
<i>Recensioner</i>	
Bertils, Klara: Feber i interaktion: Kropp, kunskap och legitimitet i svenska primärvårdssamtal (2022). Rec. av Camilla Lindholm	177
Heuman, Anna: Negotiating standard language ideology. Metalinguistic discussions in mundane, online interaction (2022). Rec. av Susanna Karlsson	179
Hjort, Ebba (huvudred.): Dansk sproghistorie. 1–6 (2016–2022). Sandøy, Helge & Nesse, Agnete (huvudred.): Norsk språkhistorie. 1–4 (2016–2018). Rec. av Olle Josephson	183
Lindberg, Bo: Disputation, dissertation, avhandling. Historien om en genre (2022). Rec. av Erik Falk	186
Löfström, Malin: Språklig stil och stajling bland finlandssvenskar i Stockholm – ett mobilitetsdialektologiskt perspektiv (2022). Rec. av Catrin Norrby	191
Melander, Ida: Att göra sin röst hörd. Sjukdomsförhandlande diskurser, genrer och berättelser om endometriosis (2022). Rec. av Anna W Gustafsson	197
Pitkääjärvi, Tiina: Mer än <i>bara vara rosa</i> . Bröstcancertematiserande kampanjer i Sverige (2015–2016) som social praktik (2022). Rec. av Henrik Rahm	201

Poutanen, Heidi: Ekologisk produktion och konsumtion i skrift och bild: En socialemiotisk analys av grön marknadsföring i finlandssvenska kuntidningstexter (2022). Rec. av Henrik Rahm	206
Rustad, Hanne: Samspillet mellom skriftlig og muntlig risikokommunikasjon. Virksomhetsanalyse av en kommunikatív kjede i den tredje helseundersøkelsen i Nord-Trøndelag (2022). Rec. av Mona Blåsjö & Henrik Rahm	211
Senter, Karin: Att göra förort. Om språkliga resurser hos gymnasieungdomar med mångspråkig förortsbakgrund (2022). Rec. av Rickard Jonsson	214
Svensson, Anders: Nusvenska. En modern svensk språkhistoria i 121 ord. 1900–2020 (2020). Rec. av Olle Josephson	218
Författarna i detta nummer	223

Text, tid och handling i ett reglerat rum

En diskursanalys av mediering i hybrid arbetslivskommunikation

Av MONA BLÅSJÖ

Abstract

Blåsjö, Mona, mona.blasjo@su.se, Professor, Department of Swedish Language and Multilingualism, Stockholm University. "Text, time and action in a regulated room. A discourse analysis of mediation in hybrid work life communication". *Språk och stil* NF 32, 2022, pp. 5–37.

Calls have been raised for more research on the use of texts and other types of in real-life communication in real-life situations, which are often complex and hybrid. This study is based on data from a meeting at a hospital ward where a Key Account Manager from a pharmaceutical business informs staff about a medical product during their lunch hour. Mediated discourse analysis is applied to map the mediating trajectories of the texts used in the meeting and to reveal the role of people in this mediation. The analysis shows that the situation can be regarded as a mediation of a discourse concerning the marketing of medical products and of actual legal texts, stating that pharmaceutical businesses cannot offer doctors values such as expensive dinners. Besides a PowerPoint document, other material resources and practices such as a modest meal contribute to the situation. In the texts, a medical-scientific discourse, a commercial discourse and an administrative discourse are mixed. Doctors' actions of prescribing the product are anticipated by the Key Account Manager's actions of 1) constructing an 'historical body' of trust, 2) emphasizing certain textual messages at the same time and offering these texts in a durable material form. This manner of simultaneous and/or durable material forms is introduced as *discursive layering*. The study presents an empirical case of how 'big discourses' are mediated into local actions which, in turn, are targeted to affect future actions.

Keywords: anticipatory discourse, hybridity, mediation, mediated discourse analysis, nexus analysis, professional communication, texts.

Den tillämpade språkforskningen har, från att ha studerat en textgenre eller interaktionsform i taget, börjat intressera sig för hur olika former av kommunikation och språk används integrerat och ibland oförutsett i reella situationer (Karlsson & Strand 2012, Nissi m.fl. 2021). Fortfarande behövs dock mer forskning som söker efter hur språkbrukare skapar mening i sin vardag, utan att forskarna på förhand har valt att fokusera på någon specifik kommunikationsform eller förutsätter att människors verksamheter är stabila och renodlade (Blommaert 2013, Karlsson & Makkonen-Craig 2014). Existerande

grundforskning om specifika delar av mänsklig kommunikation kan nu ligga till grund för att studera det alltmer dynamiska och komplexa samhället där diskurser, handlingsmönster, texttyper m.m. blandas. Karlsson & Landqvist (2018) hävdar:

Vår teoretiska kunskap om distinkta genrer, texttyper och kunskapskulturer bygger nämligen ofta på renodlingar, och utgår vanligen från en specifik institutionell domän, texttyp eller avsändarroll [...]. Risken med detta är att vår förståelse för hur kunskap medieras i dagens samhälle blir begränsad. (Karlsson & Landqvist 2018 s. 4–5)

Karlsson & Landqvist menar att vi behöver öka vår förståelse av reella medierande processer i samhället, och det förutsätter dels ett ifrågasättande av föreställningar om renodlingar, dels data från reella situationer. I denna artikel presenteras en analys av en sådan hybrid reell situation (jfr Linell 2011, Sarangi 2016).

Situationen som studeras fick Carla Jonsson och jag inblick i under ett etnografiskt projekt som vi genomfört i samverkan med företag.¹ Projektets forskningsintresse var brett: hur användes språk, texter och annan form av kommunikation av kontorsanställda i företagen? Utifrån en sådan bred inledande forskningsfråga kunde vi identifiera reella situationer som var viktiga för deltagarna. På så sätt fann vi den form av lunchmöte som undersöks i den delstudie som presenteras i denna artikel, en typ av möten som är vanliga i läkemedelsbranschen då personal inom vården informeras om en viss produkt av en s.k. Key Account Manager, dvs. en person med sälj- eller marknadsföringsansvar för ett visst produktområde. Primära data är ljudinspelning från mötet och de texter som relevantgjordes i samband med mötet. Marknadsföring av läkemedel är strikt reglerad av samhället, inte minst på grund av tidigare problem med s.k. mutmiddagar och lyxresor för läkare (Dagens Medicin 2003, BRÅ 2007, Westerberg 2007) som orsakade debatt i början av 2000-talet. Texter med regler för marknadsföringen tas med i analysen, och därmed riktas blicken även bakåt i tiden och till en samhällsnivå för att kunna studera hur texter på en nationell nivå medieras till en lokal handlingssituation.² Dessutom riktas blicken framåt i tiden för att analysera hur handlingar i nuet kan

¹ Forskningsprojektet *Professional Communication and Digital Media – Complexity, Mobility and Multilingualism in the Global Workplace*, Marcus och Amalia Wallenbergs Minnesfond (2016–2019).

² Med *text* avser jag meningsbärande helheter med finalitet, som betraktas som texter av sina användare och som kan byggas upp av olika semiotiska modaliteter (Ledin 1999, Karlsson &

sträva efter att påverka människors handlingar i framtiden. Teoretiska begrepp och analytiska verktyg för att studera sådana medieringar hämtas från medierad diskursanalys (MDA, kallas även nexusanalys, Scollon & Scollon 2004).

1 Syfte och frågeställningar

Tanken att diskurser är socialt konstruerade av människor, som i sin tur påverkas av diskurserna, utgör i dag en närmast förhärskande teori.³ Själva människorna förblir dock ofta osynliga i sådan diskursanalys som utgår enbart från textmaterial. Diskursteorier handlar ofta om makt men kan inte alltid visa hur texter i nutiden kan utöva makt i framtiden. En ambition med denna studie är att ge ett exempel på hur människors konkreta handlingar i nutid kan vara utformade för att påverka andras framtida handlingar.

Syftet är att kartlägga hur texter kan medieras till och från en konkret handlingssituation och att därvid visa den mänskliga rollen i medieringen. Detta gör jag genom att analysera ett möte mellan en arbetsplats inom vården och ett läkemedelsföretag. Analysen ansluter till den språkvetenskapliga diskussion som aviserades ovan, i och med att den lyfter fram hur olika texter och handlingar blandas i en reell situation som ingår i större ramar.

Syftet bryts ned i följande frågeställningar:

- 1) Vilka texter relevantgörs i handlingssituationen och vad kännetecknar dem?
- 2) Hur medieras texter och diskurser över tid
 - a) från en samhällsnivå till handlingssituationen
 - b) från situationen till önskade handlingar i framtiden?
- 3) Hur kan mänskliga handlingar påverka dessa medieringar?

Frågeställning 1 används som grund i den empiriska analysen och innebär en basal textinventering och en översiktlig textanalys av texter som finns fysiskt närvarande i handlingssituationen. Analysen enligt de övriga frågeställning-

Strand 2012), medan *skrift* står för modaliteten som byggs upp av bokstäver, siffror och liknande tecken (Björkvall 2009).

³ Här avses övergripande diskurser med »capital D» (Gee 1999), dvs. inom specifika sammanhang språkligt formade kunskaper, idéer o.d. Inom MDA skiljer man ofta inte på detta begrepp och diskurs i betydelsen 'språk i bruk', eftersom de övergripande diskurserna iaktas genom språk och övriga diskursiva resurser i konkret bruk (Scollon & Scollon 2004 s. 4–5).

arna baseras på denna inventering men lägger till teoretiska begrepp och metoder från MDA för att kunna säga något om MDA:s forskningsintresse, nämligen hur aspekterna text/diskurs, mediering över tid och mänskliga handlingar hänger samman.

2 Mediering i hybrid mänsklig kommunikation

Hur kan mediering i hybrid mänsklig kommunikation betraktas och studeras? Det är temat för detta avsnitt där både tidigare forskning från olika forskningsfält och de teoretiska begrepp från främst MDA som jag kommer att använda i analysen presenteras. Avsnittet struktureras utifrån de sinsemellan relaterade fenomenen mediering, tid, hybriditet och materialitet som alla i sin tur relateras till text och diskurs.

2.1 Diskurser, människor och mediering

Diskursanalytiska studier av arbetslivskommunikation visar ofta hur diskurser utgör maktfaktorer som begränsar och styr de anställdas handlingsutrymme. Hur marknadsdiskurser relaterade till New Public Management påverkar olika yrkesgrupper har t.ex. undersökts av Tusting & Barton (2016), Ledin & Machin (2016) och Karlsson & Nikolaidou (2016). Dessa studier visar att anställda tvingas att göra vissa saker, vilket minskar utrymmet för andra handlingar och roller. Men människor kan också inta en aktiv roll i förhållande till diskurserna och delta i att skapa dem (se t.ex. studier av organisationers värdegrunder som Rehnberg 2017 och Höög & Björkvall 2018).

Ett teoretiskt sätt att tala om hur diskurser utvecklas är att beskriva hur olika budskap, normer m.m. förflyttas mellan olika diskursiva uttryck och modaliteter samt mellan människor genom att använda begreppet *mediering* (Vygotskij 1978, Wertsch 1998, Scollon & Scollon 2004). En central utgångspunkt för medieringsbegreppet är Bachtins (1981) grundpåstående att allt vi säger kommer någonstans ifrån, en teori som ofta realiserats i studier fokuserade på intertextualitet, t.ex. Honkanen & Nissi (2014) som undersöker hur anställda *rekontextualiserar* en skriftlig rapport i muntliga yttranden under ett möte. Själva omformningen kallas ibland *resemiotisering* (Iedema 2001, Scollon & Scollon 2003) och innebär ofta byte mellan modaliteter. Inom MDA är resemiotisering mellan text och handling särskilt fokuserad. R. H. Jones (2016)

visar t.ex. hur medierapportering om ett godis som innehöll gift samspelar med skräckhistorier på nätet och med konsumenters handlingar, resemiotiserade bl.a. i uttrycket »in the bin» och gester som illustrerar denna handling.

Människors roll i mediering har undersökts inte minst med fokus på specifika yrkesgrupper (Perrin 2011, Blåsjö 2013, Karlsson 2016). Både Suchman (2000) och Pontille (2010) visar hur yrkesroller som ofta inte ses som särskilt självständiga på ett avgörande sätt är med i att skapa kunskap formad i text. Laboratorieteknikern i Pontilles (2010) studie använde både sina kunskaper och nya data när hon byggde upp en medicinsk databas. Relevanta texter i denna process var patientjournaler och juridiska dokument.

Flera studier tar upp hur människor med vissa diskursiva roller förhåller sig till skriftpraktiker kring ett formulär. Jansson (2010) visar hur sjuksköterskelever i närvaro av legitimerade sjuksköterskor frågar patienter om saker som ska skrivas ner i ett formulär. Janssons analys relateras till hybriditet, här i form av å ena sidan reell omvårdnad, å andra sidan en undervisningsdiskurs. K. Jones (2000) analyserar hur deltagare vid en bokskapsauktion i Wales förhåller sig till övergripande diskurser sammanhängande med formella EU-regler och den lokala sociala praktiken bokskapsauktion. EU-reglerna har rekontextualiserats i ett formulär som ska fyllas i vid auktionen. Analysen visar hur en bosatt på orten agerar administratör och hjälper lantbrukare att fylla i formuläret.

Till forskningen om samspelet mellan diskurser och människor tillför MDA inte minst verktyg för att analysera hur diskurser ingår i individers identitet, ageras ut i folks vardag och genom deras handlingar bidrar till diskurserna. I en individs *historiska kropp* (historical body, Scollon & Scollon 2004) ingår enligt MDA alla hens erfarenheter, kunskaper, utbildningar, vanor osv. Med begreppet betonas att människor bär med sig diskurser som införlivats i deras historiska bl.a. kropp genom de *interaktionsordningar* (interaction orders, Goffman 1983, Scollon & Scollon 2004) där de ingått. Flera MDA-studier handlar om hälsofrågor, där enskilda har att ta ställning till en samhällsdiskurs om rekommenderade beteenden och samtidigt ingår i informella interaktionsordningar där människor på gräsrotsnivå tillsammans bygger upp konkurrerande diskurser (R. H. Jones 2007, Hanell 2017). Från arbetslivet har jag tidigare (Blåsjö 2013) visat hur en ingenjör och en jurist på ett företag agerar ut en marknadsdiskurs respektive en juridisk diskurs, som finns i deras historiska kroppar, i förhållande till en avtalstext. Själva avtalet conceptualiseras här som en del av *situationens diskurser* (discourses in place, Scollon & Scollon 2004), dvs. av deltagarna relevantgjorda semiotiska uttryck, artefakter och resurser inkl. medel för att t.ex. skriva och tala. Situationens diskurser i R. H.

Jones 2007 är bl.a. berättelser om sexuella möten, och i Hanell 2017 Instagram-inlägg av en nybliven mamma med amningsproblem.

De tre diskursiva elementen historisk kropp, interaktionsordning och situationens diskurser anses ligga bakom alla handlingar, som i sin tur påverkar de tre elementen. Handlingen att skriva under ett anställningskontrakt förutsätter t.ex. att den nyanställdas historiska kropp innehåller rätt kompetenser, att dessa har godkänts av interaktionsordningen på arbetsplatsen och att det finns ett materiellt dokument som får en namnteckning – situationens diskurser. I samma ögonblick förändras alla tre elementen så att personen får en utvecklad historisk kropp, interaktionsordningen en ny medlem och organisationen ett nytt tillskott till situationens diskurser att arkivera.

2.2 Tidslinjer och anteciperering

Situationens diskurser kommer någonstans ifrån, de har medierats till situationen från större diskurser, och de förs genom medieringen vidare och omformas. Inom MDA fokuseras på handlingars och diskursiva elements *diskursiva tidslinjer* (trajectories eller itineraries, Scollon & Scollon 2004, R. Scollon 2008). Ibland används begreppet *diskurscykel* (Scollon & Scollon 2004, R. Scollon 2008) både för det generella fenomenet att uttryck, sociala praktiker o.d. ingår i semiotiska processer över tid och för mer specifika sådana processer. Diskurscykel kan definieras som »the discourses present and how they relate to past discourses and discourses which anticipate the future» (Scollon & Scollon 2004 s. 15). R. Scollon (2008) har t.ex. visat hur begreppet »organisk» har konstruerats i en diskurscykel som består av myndighetsbeslut, etiketter på förpackningar m.m. för att påverka konsumenters handlingar i framtiden.

När man specifikt vill studera hur diskursiva handlingar förhåller sig till framtiden används inom MDA begreppet *antecipatorisk diskurs* (anticipatory discourse, S. Scollon 2001, de Saint-Georges 2012). Det bygger på tanken att människor ofta eller alltid förhåller sig till framtiden i sin kommunikation. MDA-forskaren de Saint-Georges (2012) anger tre vanliga medel för anticipatorisk diskurs: 1) språkliga och paraspråkliga medel som direktiver och gester, 2) genrer som instruktioner, lagar och prognoser samt 3) materiella resurser som t.ex. designen av en butik för att få kunden att bete sig på ett visst sätt. Som synes har anticipatorisk diskurs ofta med makt att göra när någon vill påverka hur någon annan ska bete sig i framtiden.

Men det man vill påverka i framtiden måste förstås inte bestå i ett makt-utövande i egenintresse; all utbildning har ju t.ex. till syfte att påverka andras framtida kunskaper. de Saint-Georges (2012) visar hur deltagare i en yrkesutbildning anteciperade handlingar genom att filma arbetsmoment för att använda i kommande utbildningar. På en arbetsplats kan organisationens intresse och individens överlappa, när t.ex. ett godkännande från en chef eller ett lösenord kan fungera som en diskursiv nyckel som ger medarbetare tillgång till vissa digitala resurser (Blåsjö m.fl. 2019, Blåsjö m.fl. 2021).

2.3 Hybriditet och överlappande handlingar

En grundtanke i MDA är att människor gör olika saker i princip samtidigt och att de därvid ansluter till flera övergripande sociala praktiker. Begreppet *praktiknexus* i MDA står för fenomenet att flera olika sociala praktiker spelas ut i varje handlingssituation (R. Scollon 2001). Vid ett arbetsmöte blandas t.ex. sociala praktiker som att driva en verksamhet, att sammanträda och att använda dator. Denna grundtanke liknar Linells begrepp *hybriditet*, som dock fokuserar på nivån verksamhet(styp) eller ram, dvs. att olika etablerade kommunikationsformer blandas, som en utbildningsram och en ram för det man utbildas i (Linell & Thunqvist 2003, Rönn 2009). Linell menar att »hybriditet [kan] betraktas som en närmast universell egenskap hos verksamheter» (Linell 2011 s. 539). Som interaktionsanalytiker intresserar han sig mest för hur samtalsdeltagare hanterar den konkreta situationen här och nu, men menar på ett övergripande plan att det är det komplexa samhället som ger upphov till hybriditet.

Texter och textgenrer är också ofta hybrida, vilket inte sällan utgör det intressanta i textuell diskursanalys: Vilka olika diskurser och andra textgenrer pekar olika aspekter i en text emot, och vad tyder det på? Björkvall (2018) konstaterar att genremässig hybriditet är förväntad, och visar hur värdegrundstexter blandar demokratiska, juridiska och myndighetsdiskurser i syfte att styra myndighetsanställdas handlingar. Reklam som hybridgenre analyseras av bl.a. Ohlsson (2007) som visar hur genrerna intervju, krönika och reportage kan dölja det verkliga syftet att påverka till pensionssparande. Även med hybridgenrer som angreppssätt kan man alltså avtäckta tendenser till makt och påverkan på framtida handlingar.

Fenomenet att handlingar överlappar har uppmärksammats på olika sätt. Inom multimodal interaktionsanalys med CA-grund benämns överlappande

eller samtidiga handlingar ibland som *laminering* (Goodwin 2013).⁴ Man har då ofta fokus på hur olika semiotiska modaliteter samspekar i samma yttrande, t.ex. att peka på något samtidigt som man pratar om det (Goodwin 2013) eller att skådespelare lägger till lager av kroppsspråk till en pjästext (Norrthon 2019). Intresset i sådana studier riktas ofta mot hur samtalsdeltagare koordinerar sina handlingar och med vilka modaliteter, men involverar ibland även ett vidgat perspektiv som närmar sig MDA:s, nämligen hur mening skapas över tid. Goodwin använder inte begreppen text och mediering men tangerar temat hur textuella artefakter bidrar till mediering över tid med fallet arkeologer som skapar en karta: »the maps [...] will be brought back to the lab at the end of the field season to undergo further accumulative transformations, perhaps ultimately culminating in a publication» (Goodwin 2013 s. 17). Från laminerade handlingar under ett fältarbete, som att peka på arkeologiska objekt och dokumentera dem, överförs kunskap via textgenren karta som möjliggör andra handlingar i framtiden.

MDA-grundad multimodal interaktionsanalys fokuserar mer på hur deltagarna genom sina handlingar ansluter till olika nivåer av sociala praktiker. Sådana nivåer har ofta benämnts makro/mikro, vilket har problematiserats av bl.a. Heller (2014). Norris, som utvecklat MDA-grenen multimodal (inter)aktionsanalys, löser detta problem genom att i stället använda de mer dynamiska begreppen *higher/lower level actions* (t.ex. Norris 2019, på svenska *överordnad/underordnad handling*, Christensson 2021). Vad som betraktas som överordnad eller underordnad handling kan därmed anpassas; att äta lunch på restaurang kan ses som en överordnad handling i relation till underordnade handlingar såsom att stå i kö, betala och äta, men också som en underordnad handling till den överordnade handlingen att konsumera.⁵

2.4 Materialitet

Flera av exemplen ovan – hur en butiks design eller en karta kan utgöra steg i en mediering – kan beskrivas med begreppet *materialitet* (Scollon & Scollon

⁴ Goodwins definition är »a set of different semiotic fields organized as layers of diverse resources» (Goodwin 2013 s. 12).

⁵ Det kan diskuteras om begreppet *överordnad handling* utesluter begreppet *social praktik*, som ju står för övergripande, återkommande handlingar. Men eftersom *social praktik* även indikerar att praktiken är socialt utvecklad över tid, använder jag även det begreppet när denna aspekt ska betonas.

2003, Björkvall & Karlsson 2011). När något formats till en materiell artefakt kan det lättare föras vidare, ofta genom texter. Denna egenskap hos texter att vara *beständiga* och därmed kunna materialisera kunskaper o.d. påtalas ofta (t.ex. Kress 2005, Jakobs & Perrin 2014). Texter kan dessutom ha olika grad av beständighet grundat på dels genrekonventioner (som att en rapport bevaras längre än en inköpslista, jfr Karlsson 2016), dels val av konkret material (papperskvalitet, inplastning o.d., Ormerod & Ivanič 2000). En analys som tydligt visar detta är Karlssons (2009) av hur abstrakta uppfattningar om risker materialiseras under ett arbetsmöte genom att skrivas upp på post-it-lappar och hur det från början abstrakta därmed lättare kan medieras vidare.

Sådana processer av materialisering är ett starkt forskningsintresse inom MDA, som har fokus på hur diskurser fortlöpande medieras mellan handling, text, andra artefakter, historisk kropp m.m. i diskurscykler (Scollon & Scollon 2004, R. Scollon 2005), där fenomen kan materialiseras i varierande grad. Man menar att text ingår i nästan alla diskurscykler trots att de ibland är osynliga, som när människor agerar enligt en lag som de inte är medvetna om men som är internaliserad i deras historiska kropp. Även arkitektur och möblering ses som meningsskapande materialiseringar, som det traditionella klassrummet med läraren som en auktoritet längst fram och eleverna riktade mot läraren (Scollon & Scollon 2003).

Denna studie ansluter alltså till de empiriska resultaten ovan om mediering, tid, hybriditet och materialitet samt om hur människor genom diskurs kan söka att påverka andras (framtida) handlingar. De teoretiska begreppen kan synliggöra hur övergripande diskurser och texter medieras »ner» till konkreta situationer genom materialitet och vidare mot framtiden.

3 Metod och material

3.1 Analysmetod

Övergripande utgår en medierad diskursanalys från vad aktörer i en handlings-situation orienterar sig mot och gör relevant. I så måtto liknar den andra etnometodologiska angreppssätt. Till detta kommer att kartlägga diskurscykler och tidslinjer, att *spåra* (mapping, Scollon & Scollon 2004) vad som ligger utanför situationen. Spårning kan handla om att forskaren utifrån sin omvärldskunskap drar slutsatser om diskursiva samband, men framför allt att man konkret

letar upp vad som ligger bakom handlingar och texter. Det kan man göra i befintliga data (t.ex. att deltagare pratar om en texts framväxt) eller genom att skapa nya data genom att fråga deltagarna, göra sökningar o.d.

Specifikt i denna studie analyseras data (observationer, transkriptioner o.d.) som fångar handlingar, och de betraktas då som

- interaktion i situationen (mindre detaljerat än ren interaktionsanalys)
- rekontextualiseringar av tidigare handlingar och diskurser
- anteciperingar av kommande handlingar och diskurser.

Relevanta texter analyseras

- som artefakter (med fokus på hur de används i situationen)
- som instanser i rekontextualisering
- textinternt (endast översiktligt, med fokus på vilka diskurser som aktualiseras).

I analysen av interaktion och texter appliceras de begrepp som kursiverats i avsnitt 2. Därvid används *rekontextualisering* för att något förs vidare från ett sammanhang till nästa, och *resemiotisering* eller helt enkelt omformning för att något därvid ändrar form eller modalitet. Med diskurscykel avses här mer övergripande processer, medan (diskursiv) tidslinje står för mer avgränsade sådana.

3.2 Material

Företaget som projektet studerade i ungefär ett år kallas Verona Medical. Det är ett företag i läkemedelsbranschen med många anställda och ett av sina kontor i Stockholm. Det totala materialet för projektet bestod av observation, skuggning, intervjuer, workshoppar, texter och informella samtal (se Jonsson & Blåsjö 2020 för en fullständig materialredovisning). Den anställda som fokuseras i denna delstudie har vi i projektet kallat Isa, en medelålders kvinna med rollen Key Account Manager. Till hennes bakgrund hörde att hon hade utbildning och yrkeserfarenhet som sjuksköterska (intervju 171116; Isas cv), en förhållandevis vanlig erfarenhet för yrkesgruppen på företaget (mejl 210415). På Verona hade hon arbetat i fem år.

Materialinsamlingen *för delstudien* som presenteras i denna artikel startade med det ljudinspelade lunchmötet med Isa i januari 2018. Ett andra möte observerades samma månad, gällde samma produkt men fördes på ett annat sjuk-

hus (därifrån finns anteckningar men ingen inspelning). Det andra mötet utgör referenspunkt bl.a. för hur ett vanligt möte av den här typen såg ut. Före båda mötena gav mig Isa dessutom muntlig information om kontextuella faktorer, framför allt juridiska ramar för verksamheten, information som jag antecknade. Ljudinspelningen och anteckningarna har gått igenom induktivt flera gånger tills särskilt intressanta och relevanta delar av inspelningen identifierades och därefter transkriberades av mig själv. En bidragande orsak till att helheten inte transkriberades var att stora delar består av monologisk diskurs där Isa föreläser. I vissa fall har jag i artikeln redigerat detaljer i citat av Isa för att förhindra identifikation.

Materialet för delstudien som presenteras i denna artikel framgår av tabell 1.

Tabell 1. Material för delstudien.

Data	Specifikation	Kommentar
Ljudinspelning	1 möte (ca 45 min)	Varav delar transkriberats
Fältanteckningar	2 möten (det andra mötet ca 45 min) Informella samtal med Isa före och efter respektive möte	Varav ett detsamma som ovanstående
Mejl	11 mejl från Isa till forskaren 1 mejl från jurist på LIF ⁶	Svar på forskarens frågor om process, texter på mötet m.m.
Texter som förekom på mötet	PowerPoint-dokument 2 produktinformationstexter	Med manusfält
Texter som spårats under analysen	Juridiska texter Branschregler Bipacksedel för produkten Fass-text för produkten Vetenskapliga artiklar	De vetenskapliga artiklarna refereras i PowerPointen
Intervju med Isa	Ca 2 månader före mötena	Om hennes arbete, bakgrund, yrkeserfarenheter och om företaget
Övrig text	Isas cv	
Ljudinspelning och transkription	Fokusgrupp där Isa ingick	Fokusgruppen bestod av anställda med andra förstaspråk än svenska

⁶ LIF är en branschorganisation för de forskande läkemedelsföretagen i Sverige.

Detta material är det jag har tillgång till för analys; det förekom och omnämndes också andra texter i handlingsituationen som jag inte har tillgång till. Materialet har alltså tolkats i den vidare kontext som det etnografiska arbetet på företaget under ett år givit en bild av.

3.3 Förhållande till deltagare

Liksom i etnometodologi och etnografi är deltagarnas perspektiv av stor vikt, både ontologiskt och etiskt, inom MDA. Det innebär bl.a. att ny kunskap skapas i interaktion mellan forskare och deltagare, att forskarna försöker se vad som är relevant för deltagarna och även i interaktion med dem kontrollera tolkningar och etiska aspekter. Inom MDA kallas relationen mellan forskare och deltagare för *zone of identification* (Scollon & Scollon 2004, Norris & Jones 2005 s. 201–202). *Identifikationszon* överlappar med både begreppet »observatörens paradox» och den explicita reflektion som etnografisk forskning brukar innehålla, dvs. innebär ett sätt att lyfta fram forskarens roll i sin egen studie. Forskaren ses som en historisk kropp som för med sig vissa diskurser och som spelar in i interaktionsordningen som studeras.

Till identifikationszonen i detta fall hör att jag och min forskarkollega Carla Jonsson släpptes in på företaget efter en workshop då gemensamma intressen diskuterades. När vi sedan vistades på arbetsplatsen, observerade och intervjuade utvecklade vi en yrkesmässig interaktionsordning med deltagarna. Mitt eget intresse av texters roll i kommunikation påverkade vad jag noterade och hur jag senare tolkade materialet. Att jag bodde i Sverige när debatten om olämplig påverkan från medicinbranschen debatteras gjorde att jag lätt kunde relatera till den. Min erfarenhet som patient i Sverige gjorde det lättare att spåra vissa texter. Samtidigt har jag säkert bortsett från andra diskursiva kopplingar som t.ex. en person med erfarenhet från det medicinska fältet hade kunnat se.

Formellt forskningsetiskt hade vi godkänd etikprövning från 2017. Dessutom undertecknade vi ett sekretessavtal, något som är vanligt i näringslivet och mer gäller att inte sprida kommersiella företagshemligheter. Förutom gängse etiska rutiner (se VR 2017) har vi även tillämpat ett deltagarperspektiv som bl.a. inneburit återkoppling av resultat före publicering. Vid återkoppling har deltagarna haft chansen att korrigera eventuella missförstånd, komplettera tolkningar och kontrollera sekretessen. Perspektivet innebar också att deltagare stundtals riktade vår uppmärksamhet mot något visst i sin kommunikation, t.ex. de lunchmöten som studeras i denna artikel.

4 Analys

Analysavsnittet är disponerat så att handlingssituationen och materialitet i rummet analyseras först, därefter texterna och till slut anteciperande handlingar och muntlig interaktion.

Om kontexten kan sägas att Isa, i en intervju före observationerna, berättade att det är »som en tradition i Sverige att ha lunchmöten» eftersom läkarna är mycket upptagna men »måste äta lunch». Hon beskrev att hon förbereder mötena, presenterar för läkarna och diskuterar med dem ca 40–60 minuter samt därefter ägnar ett par timmar åt uppföljning, »olika sorters rapportering».

Av etiska skäl är jag vag i beskrivningen av produkten, men för analysen är det bra att känna till att den inte hör till det specialistområde som sjukhusavdelningen sysslar med, utan skyddas mot en annan sjukdom. Under interaktionen i mötet framkommer det att produkten inte ges till patienter på själva avdelningen. Läkare här kan skriva ut recept för den, och sedan behöver patienten hämta ut den på apotek och få den injicerad på en vårdcentral e.d.

4.1 Handlingssituationen och rummet

Den specifika situation som studeras är alltså ett möte mellan Isa och vårdpersonalen som äger rum på ett sjukhus en lunch i januari 2018. Lokalen är personalens ordinarie lunchrum. Lokal och möbler är ganska slitna. Dörren står hela tiden öppen, och före och under mötet kommer några gånger annan personal som ska äta sin lunch utan att delta i mötet. Två stora långbord fyller det mesta av rummet. Vid änden av det ena bordet står Isa, med en projektion av en PowerPoint-text bakom sig på andra kortväggen (det finns ingen projektorduk). Bredvid henne finns en liten soffgrupp där jag sitter och observerar. Maten står i ett portabelt värmeskåp innanför dörren. Dagens rätt är biff stroganoff med ris, med alternativ för annan kost, som levererats i portionslådor.

På borden har Isa före mötet placerat engångsmaterial för att äta (plastbestick och plastglas), mineralvatten, godis, kaffetermosar samt skriftligt informationsmaterial. Jag lägger ut informationsblad om forskningsprojektet och placerar, efter att deltagarna godkänt min datainsamling, en diktafon framför Isa.

Isa är klädd i mörka byxor och flerfärgad tunika. Av de 21 deltagarna har de flesta sjukhuskläder (vita rockar och namnskyltar på bröstet), men ett par har privata kläder.

Mötet är aviserat till klockan 12–13. Det inleds konkret 12.07, efter att deltagarna tagit sin mat och satt sig, och avslutas 12.45, varefter flera är kvar och pratar informellt.

I det praktiknexus som mötet möjliggör är de överordnade handlingarna: att äta lunch, att marknadsföra en produkt och att hålla respektive lyssna på en presentation. Den överordnade handlingen (eller sociala praktiken) att lyssna på en presentation ansluter både till en arbetslivsdiskurs och en utbildningsdiskurs. En anteciperad effekt av mötet är att deltagarna uppdaterar kunskaper om en viss hälsorisk (som alltså ligger utanför det som kliniken är specialiserad på), och i så måtto kan mötet ses som ett utbildningstillfälle. Hur Isa står framför en projektorbild medan deltagarna sitter och lyssnar på henne liknar i sin materiella utformning en lektion, och delar av interaktionen sker i form av frågor och svar som också påminner om utbildning. Samtidigt pågår en arbetslivsdiskurs där den överordnade handlingen »att lyssna på en presentation» är vanlig under möten. Något som skiljer sig från det gängse är här bl.a. att man samtidigt äter lunch.

Min tolkning är att lunchätandet i sig ansluter till en diskurs om tidigare mutmiddagar och otillbörlig påverkan i samband med produktinformation som bestod i den debatt och anmälningar som förekom främst i början av 2000-talet om »mutresor» o.d. för läkare (Dagens Medicin 2003, BRÅ 2007, Westerberg 2007). Detta sker helt implicit, inte minst genom serveringssättet med engångsmaterial och självbetjäning samt den enkla miljön. De artefakter som sjukhuset erbjuder ger nämligen intryck av en traditionell svensk myndighetskultur med spartansk inredning och en informalitet i att dörren står öppen och icke-deltagare några gånger kommer in. En vårdiskurs är närvarande genom artefakter som klädsel och namnskyltar. Även en del av de situationens diskurser som Isa för med sig präglas av informalitet, som engångsmaterial och matlådor som ligger långt ifrån påkostade representationsluncher. En del texter hon har med sig kan dock relateras till andra diskurser, vilket analyseras nedan.

4.2 Texter

4.2.1 Texter på samhällsnivå

Under analysen spårades vilka texter på en samhällsnivå som låg bakom situationen och relevantgjordes i den (om spårning som metod, se 3.1). Det mest framträdande är regelverket för marknadsföring av läkemedel.

Försäljning och marknadsföring av medicinska produkter regleras i Sverige av Läkemedelslagen (SFS 2015:315) och Läkemedelsverkets föreskrifter om marknadsföring av humanläkemedel (2009:6). Den verksamhet som undersöks i den här studien ryms under föreskriftens 2 §, »besök av läkemedelsrepresentanter hos personer som är behöriga att förskriva läkemedel». I föreskrifternas 8–9 § sägs att informationen som då ges ska vara korrekt och försedd med källor så att mottagarna ska kunna bilda sig sin egen uppfattning. I Brottsbalken (SFS 1962:700, 10 kap. 5a–5e §§) finns bestämmelser om mutbrott och bestickning, vilket också nämns i föreskrifterna. Det finns således en intertextuell relation mellan olika juridiska dokument som i sin tur skulle kunna härledas bakåt i tiden till diskursen om mutmiddagar o.d.

Utifrån rent juridiska dokument som nämns ovan har branschen utformat egna regler och riktlinjer. Vid materialinsamlingen gällde ett dokument kallat *LER – Läkemedelsbranschens etiska regler* (LIF 2017). Termen för den verksamhet som undersöks i denna studie är här »Produktinformation», vilket definieras som »sammankomst med syfte att informera om ett läkemedels specifika egenskaper eller handhavande» (s. 57). För att undvika misstanke om mutor sägs (s. 58): »Arrangemang som på något sätt stöds eller arrangeras av industrin ska genomsyras av måttfullhet. Kravet på måttfullhet innebär att förmånen inte får framstå som beteendepåverkande för mottagaren.» Allt ska vara transparent och dokumenterat (s. 58). Inbjudningar till produktinformation måste alltid gå via en chef (s. 48).

Även information om läkemedel i Fass och på bipacksedlar berördes i och med att textavsnitt ur dem återgavs under mötet. Fass är databasen för läkemedel där såväl personal som allmänhet kan hitta detaljerad information. Texterna är identiska med de i Sverige för varje produkt obligatoriska bipacksedlarna som ska vara godkända av Läkemedelsverket. Texterna kommer från en samhällsnivå i och med att de formellt beskriver varje enskilt godkänt läkemedel i Sverige. Hur dessa texter rekontextualiserades framgår av avsnitt 4.7.1.

4.2.2 PowerPoint-texten

Mötet formas till stor del av det PowerPoint-dokument (nedan »PP») som Isa visade. Det är inget tvivel om att alla deltagare orienterar sig mot den texten. Efter mötet fick jag alltså tillgång till hela dokumentet, inklusive manusfält.

Dokumentet består av 23 sidor, varav två är dolda.⁷ Alla sidor utom första och sista har en gemensam grafisk utformning med en färgad banderoll och produktnamn/logga. Förutom det har förstas utformningen påverkats av det generella PowerPoint-formatet. Vissa av sidorna har grupperats ihop med tematiska rubriker som inte syns i visningsläge, och vissa av rubrikerna i sin tur saknar underliggande sidor. Eftersom jag fått ta del av dokumentet i original med redigeringsläge kan jag se dessa rubriker och även manusfältet där det finns anteckningar om vad som ska sägas. I tabell 2 ges en översikt över dokumentet.

Tabell 2. Översikt över innehåll i och utformning av PowerPoint.

Sida	Innehåll	Form	Kommentar
1	Produktnamn, företagslogga, slogan, presentatörens namn	Färgglad design	
2–3	Om företaget och relevant verksamhet inom det	Fotografier av produkter och byggnader Närbild av man i vit klädsel Punktlistor	Mannen ger associationer till forskare/läkare som ser ner på provrör e.d. Mestadels naturalistiska foton
4–6	Om den medicinska risk som produkten ska förhindra	Foto taget i mikroskop Diagram med staplar i olika färger Mycket begränsat med skrift	Merparten av skriften består av vetenskapliga källor till diagram
7–9	Om riskgrupper	Foto av personer i olika åldrar Textrutor i olika färger Sparsamt med skrift	Skriften innehåller en del siffror och en del består av källor
10–12	Mer detaljerad vetenskaplig information om produkten och dess medicinska kontext	Tre figurer för funktion/produktion Skrift i och utanför figurer	Alla bilder innehåller olika färger och alla sidor innehåller skrift med vetenskapliga källor

⁷ En sida kallas i PowerPoint-programmet »bild», men jag undviker det ordet för att kunna tala separat om bilder som illustrationer och fotografier. I programmet kan man välja »Dölj bild» och då visas ett streck över bildens/sidans nummer, men den finns kvar i dokumentet.

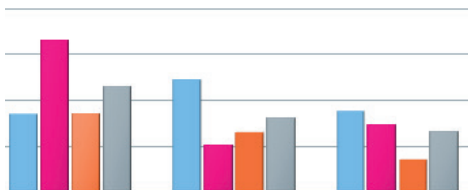
13–18 (varav 1 dold)	Om olika myndigheters och organisationers rekommendationer vad gäller produkttypen	Figurer i färger, flera vektorer (pilar och streck) Mycket skrift, en del i punktform Det mesta av skriften finns i färgade texturor o.d.	Vektorerna tycks resemiotisera orsaks-samband och tidsföljd En del löptext består av citat från organisationer, med källor i form av webbadresser
19	Om förmånsgrupper	En hel sida ur ett formellt dokument från en myndighet, ett beslut om förmånsgrupper, återges Övrig skrift anger förmånsgrupper	Ser ut som ett pappersdokument, naturalistiskt återgivet Förmånsgrupper får produkten subventionerad
20 (dold)	Om produktens säkerhet		
21	Praktisk information om produkten	Foto av produkten Punktlista med information	Naturalistiskt foto
22	Om företagets digitala resurs	Stort foto av barnfamilj som ser glad ut Återger webbsida	Foto med sinnlig kodningsorientering Reklamfoto
23	Produktnamn, slogan	Stort foto av barn och äldre person som båda ser glada ut	Naturalistiskt foto Reklamfoto

Den översiktliga textanalysen (jfr 3.1) visar att skriften verbalspråkligt är mycket nominal med många namn på produkter, ämnen, sjukdomar m.m. och nominalfraser som »individuell bedömning» och »övriga riskgrupper». I övrigt finns många siffror som står för främst patienters ålder, procentsatser och tidsperioder. Båda dessa textdrag drar texten åt det vetenskapliga. Av det fåtal verb som förekommer kan en del sägas höra till det vetenskapligt-medicinska (t.ex. *orsakas*, *ökar*, *drabbas*), och andra till en myndighetsdiskurs (t.ex. *omfattas*, *upphäver*, *rekommenderas*).

Källor återges genomgående nedtill i mycket liten skrift (8 punkter) med Oxford-systemet. Vissa referenser går till myndigheters webbplatser, men de allra flesta är vetenskapliga. Källor finns även i manusfälten som alla utom en är på svenska. Sidan med engelskspråkigt manusfält är sidan 1 om företaget; det tyder på att det är en sida som återanvänds i olika sammanhang. Skriften i manusfälten är mestadels i löptext med fullständiga meningar. Viss informa-

tion är fetstilad, ibland i kombination med uttryck som »OBS!!» och »poängtera detta!»

Nedan visas delar av bilder, beskrurna för att omöjliggöra identifiering men ändå ge ett intryck av utformningen.

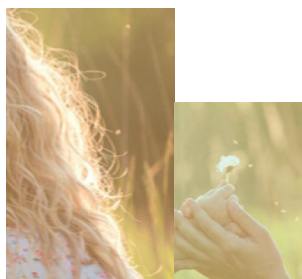
Figur 1. Utklipp ur diagram (s. 6).

Diagrammet (i fyra färger) i figur 1 är försett med flera vetenskapliga källor, och även formen diagram kan sägas höra till en vetenskaplig diskurs, där färgerna gör att det överlappar med en kommersiell diskurs. Genom spårning av de vetenskapliga källorna kunde jag nämligen se att endast gråskala användes i diagram där.

Figur 2. Del av sida där myndighetsdokument rekontextualiseras (s. 19).

I figur 2 ser det ut som om ett pappersdokument lagts in på ett naturalistiskt sätt med tanke på skuggningen som ger intryck av dokumentets materialitet. Dokumentet är ett beslut från myndigheten Tandvårds- och läkemedelsverket på en ansökan från företaget om att produkten ska omfattas av förmånssubvention för vissa grupper. Här anger företaget alltså inte bara källan till en text, utan visar upp den. Det kan vara en strategi för att ge förstärkt auktoritet och trovärdighet.

Figur 3. Delar av foto från webbplats (s. 22).

Figur 4. Del av avslutade reklambild (s. 23).

I de två avslutande sidorna byts det vetenskapliga och sakliga ut mot en ren reklamdiskurs. På två stora färgfotografier ser vi människor som ser glada ut och ger intryck av stark gemenskap. Figur 3–4 visar detaljer ur dessa bilder som även i sin bildkvalitet (högupplösta färgfoton, delvis med starkt motljus) ger intryck av reklam, tillsammans med företagslogga och slogan för produkten.

4.2.3 PowerPoint-textens tidslinje

Under analysarbetet frågade jag Isa hur PP-texten hade kommit till. Hennes svar via mejl (190130) kan sammanfattas så här: En produktchef och en medicinsk rådgivare samarbetade för att ta fram innehållet som sedan skickades till en reklambyrå för design. Isa själv gick därefter igenom materialet och bidrog med »synpunkter angående hur jag anser presentationen tas emot ute hos specialisterna». Det vill säga, utifrån sin erfarenhet av vårdpersonals förkunskaper och hur mötena brukar gå till kom hon med förslag på revideringar. En viktig aspekt här är om mötesdeltagarna får den information de behöver för att ge sina patienter det de behöver (mejl från Isa 190130). Tillsammans med produktchefen och den medicinska rådgivaren gick hon också igenom

manusfältet i PP:n, dvs. vad hon skulle säga till varje sida. Därefter gick texten igenom ett särskilt »granskningsprogram» på företagets compliance-avdelning med medicinskt och juridiskt ansvariga. De kontrollerar normalt sådant som att vetenskapliga källor är korrekta och att den information som ges håller sig inom lagens ramar. Analytiskt kan processen ses som att anställda med olika historisk kropp – kunskaper, erfarenheter och yrkesroller – handlar i riktning mot, anteciperar, en text som fungerar både i handlingssituationen lunchmötet och i de övergripande diskurser som reglerar syfte och former: den kommersiella som syftar till att sälja och den juridiska samhällsdiskursen som syftar till att ingen otillbörlig påverkan utövas.

Värt att lägga märke till är också att en fullständig PP-presentation som tas fram under denna process sedan anpassas för varje möte såtillvida att olika bilder visas (gäller både generellt och denna specifika text). Detta framgår i den presentation jag fick tillgång till genom att vissa rubriker står kvar i dispositionsfältet men saknar sidor samt i mejl från Isa då hon delade texten (»Jag har endast inkluderat de bilderna jag visade. Jag har många bilder att tillgå, men skraddarsyr varje föreläsning baserad på vad jag tror är bäst för den enskilda kunden.»), mejl 180129).

4.2.4 Övriga texter

Den text, förutom PP:n, som mest aktivt dras in i handlingssituationen av Isa är deltagarlistan med fält för namn, organisationstillhörighet och kontaktuppgift. Ur fältanteckningarna:

Deltagarlistan verkar central här, före och efter mötet påminner hon alla om att skriva på den, och då håller hon den framför sig med båda händerna. Det är ett ligande A4 med flera kolumner. (Fältanteckning)

I den information som Isa ger mig i samband med mötet framgår att listan är viktig som dokumentation av att allt gått rätt till enligt reglerna. Listan kan alltså ses som en resemiotisering av principen om dokumentation av deltagande i branschens regelverk LIF (2017), som i sin tur är en spårningsbar text bakåt i tiden. Men listan kan också relateras till anteciperade framtida handlingar som att kunna belägga regelefterlevnad och att kontakta deltagarna.

Två texter, ett kort och en folder, med produktinformation ligger på borden när deltagarna kommer. Isa läser upp delar av PP:ns med kortet överlappande innehåll och håller samtidigt upp kortet. I dessa ögonblick återfinns alltså tre versioner av samma information samtidigt eller laminerat, två skriftliga och en

muntlig. Kortet är ca 20 x 15 cm och inplastat. Det kan spåras till en allmän arbetslivsdiskurs i och med att designen kommer från standardiserade element i PowerPoint som digitalt verktyg. Foldern (ca 12 x 10 cm i tjockt papper) kan sägas blanda en marknadskurs (färgglada bilder) med en vetenskaplig diskurs (detaljerad skriftlig information).

I början och slutet av mötet tipsar Isa om digitala resurser som företaget erbjuder. En sida i PP:n återger en sådan resurs (se ovan), och tillgängligt finns kort med webbadresser samt en lista för att anmäla intresse för att delta i en digital aktivitet. Isa pratar om de digitala resurserna med uttryck som »jag vill slå ett slag för dem» och »tycker man att det är spännande med föreläsningar och sånt», och hon beskriver fördelar som att man kan se videoklipp i sin egen takt. Här finns alltså tidslinjer till texter som Isa och företaget vill få deltagarna att söka upp i framtiden, en anteciperad till texter och handlingar.

Texter eller textgenrer som inte finns i fysisk form under mötet men som påverkar det är personalens schema som ger utrymmet för mötet och de recept som läkarna förväntas skriva ut i framtiden. Denna anteciperade handling ska vi se närmare på i nästa avsnitt.

4.6 Anteciperade och anteciperande handlingar

Det praktiknexus som Isas handlingar syftar till, dvs. anteciperar, kan kronologiskt beskrivas så här: efter mötet kommer läkarna ihåg hälsorisen och tar upp den med patienter och/eller patienter tar själva upp risken; läkare utfärdar recept; patienter hämtar ut produkten på apotek, hanterar den korrekt och får till slut hjälp av vårdpersonal att ta den. Med hjälp av det Isa säger och gör i handlingssituationen försöker hon (och därmed hennes arbetsgivare) påverka människors handlingar i framtiden, både läkares och patienters.

För att påverka läkares framtida handlingar att skriva recept behöver hon förändra deras historiska kropp genom att där »placera» högre medvetenhet om den specifika hälsorisen; de behöver minnas denna risk som ligger utanför deras specialistområde. Texten som är aktuell här, receptet, kan bara läkare producera, därför att interaktionsordningen inom vården tillskriver endast läkares historiska kropp denna diskursiva rättighet.

En handling som ligger närmare i framtiden är att någon anställd på avdelningen placerar exemplar av en informationsfolder i patienternas väntrum. Denna folder siktar på samma handling, att patienten köper produkten, men här via att patienten genom foldern blivit informerad om riskerna med att inte

ta produkten och har frågat sin läkare om den. Det finns alltså två delvis överlappande vägar för företaget via Isa att påverka eller anteciperera framtida handlingar, genom läkarna och genom patienterna, och för båda vägarna används såväl text som handlingar. Hur detta syns i data redovisas i avsnitt 4.7.3.

4.7 Muntlig interaktion

Som sagt består stora delar av mötet av att Isa föreläser utifrån PP:n, medan andra delar består av dialog. Efter den inledande sekvensen där deltagare droppar in och förser sig med mat talar Isa i drygt 20 minuter, varpå interaktionen blir mer dialogisk den resterande kvarten. Ur den muntliga kommunikationen presenterar jag nedan fyra handlingar som visar hur hon medierar centrala aspekter. Denna del av analysen pekar på konkreta instanser som kan ge underlag för svar på frågeställningarna om mediering till önskade handlingar i framtiden och om mänskliga handlingars roll i detta. Därvid blir begreppen historisk kropp och interaktionsordning särskilt viktiga (se 2.1).

4.7.1 »Den ska in i kylskåpet»

Ovan nämndes att produkten behöver hanteras korrekt av patienten tills hen får hjälp av vården att ta den, liksom att Isa medierar denna information till deltagarna, som i framtiden förväntas mediera informationen till patienter. Vi ska se närmare på hur Isas mediering går till.

På en sida i PP:n finns följande skrift:

Figur 5. Detalj ur PowerPoint (praktisk information om produkten, s. 21).

Skriften motsvarar den i Fass och på bipacksedeln, som patienter har ett ansvar att ta del av och följa. Isas yttrande när hon visar PP-sidan lyder:

naturligtvis är den kylskåpsvara det ska ni tala om för patienter som hämtar ut på recept att den ska in i kylskåpet om de inte går direkt till sin vårdcentral och tar den (.) den kan stå utanför men säg inte det till patienterna

Medieringen består alltså på en nivå av att Isa omformar skriften till tal och samtidigt lägger till kontextuell information: »om de inte går direkt till sin vårdcentral och tar den». Här kan man eventuellt se den andra delen av yttrandet »den kan stå utanför men säg inte det till patienterna» som rent gemensamhetsskapande; informationen finns ju faktiskt med i skriften som patienter kan läsa (att den är stabil i max 25 grader). Att skapa en närhet till deltagarna med hjälp av en uppfattning om att hon och de vet något som patienterna inte vet kan ses som en del i ett bygge av en starkare interaktionsordning.

Hur som helst utgör hennes handling en länk i en diskurscykel där information medieras från läkemedelsföretaget via text i Fass/bipacksedel, utformningen av PP-texten och den muntliga resemiotiseringen till deltagarnas historiska kropp, dvs. kunskap och minne, som i en anteciperad framtid ska nå patienterna och resultera i önskat beteende.

4.7.2 Gemensam interaktionsordning

Isa nämner under mötet sin egen yrkeserfarenhet, »jag är sjuksköterska i grunden», och flera gånger nämner hon också auktoriteter på området, forskande läkare. Det gör hon på ett informellt sätt: »när Henrik pratar [sjukdomen]», »Bosse Norén har visat i en ny studie» (fingerade namn). Med förnamn och smeknamnsformer indikerar Isa att hon har mött de medicinska auktoriteterna personligen. Analytiskt kan detta beskrivas som att hon i handlingssituationen för in eller relevantgör den interaktionsordning som hon delar med dessa läkare. Därmed omskapar hon sin historiska kropp, så som den kan framstå för deltagarna, nämligen så att hennes trovärdighet och auktoritet ökar om de uppfattar det som att hon har fortlöpande kontakt med relevanta forskare.

4.7.3 »Om du vill ge dem lite information»

I slutet av mötet överlämnar Isa skriftlig information riktad till patienter. Interaktionen som återges nedan ramas först in av att Isa ger positiv feedback till deltagarna för deras aktivitet under mötet, och sedan frågar om någon kan vara kontaktperson i framtiden. Hon får arbeta lite för att få gehör (20–30 sekunder).

Isa: eh är det någon här som vill vara den som håller lite kontakt med mig om ni har frågor eller behov av material eller om det är nån som är särskilt intresserad av [produkttypen] har ni (.) det brukar alltid finnas en logistiker på varje avdelning nästan (.) eh jag har om det finns intresse patientinformation avsedd för patienter om du vill ge dem lite information [...]

[diskussion om möjlighet att ge produkten direkt till inlagda, ca 30 sek]

Kvinnor: [...] däremot information till patienterna det är ju jättebra

Under det interaktionella arbetet för att få respons går Isa ett par steg mot en påse och tar därur upp en plastställning med foldrar. Hon pratar under tiden om möjligheten att ge produkten direkt till inlagda patienter. Efter en kort diskussion (ca 30 sekunder) om varför detta inte är tillämpligt just på denna avdelning, säger en kvinnlig deltagare att information till patienterna däremot vore bra. När mötet avslutats går denna kvinnliga deltagare fram och hämtar ställningen med foldrar.

För att förstå denna specifika situation spårade jag vad som låg bakom och hittade i branschreglerna (LIF 2017) att läkemedelsföretag inte fick sprida denna typ av information direkt till patienter. För att informationen ska kunna placeras i t.ex. väntrum krävdes därför att en sjukhusanställd förde den dit. Vad vi ser här är alltså, ur ett MDA-perspektiv, hur denna regel rekontextualiseras i handlingssituationen.

4.7.4 Kontaktuppgift

När deltagarna håller på att lämna lokalen går en manlig deltagare fram till Isa och ber henne informera en annan avdelning på sjukhuset. Hon skriver upp en kontaktuppgift och säger ungefär (svårt att höra pga mycket överlappande ljud): »Så bra. Jag får ju inte kontakta nån som inte först ber oss» (fältanteckning).⁸ Här tycks alltså Isa relevantgöra en regel. När jag under spårningen söker efter skriftlig källa till regeln visar det sig att det snarast handlar om en praxis (i allmänspråklig/juridisk bemärkelse) som i sin tur emanerar från regeln »Inbjudan till sammankomst ska alltid skickas till verksamhetschefen eller den person denne utsett.» (LIF 2017 s. 48). Detta får jag veta genom mejlkontakt med en jurist på LIF (som Isa hänvisat till) som skriver:

⁸ Trots att det exakta yttrandet här är något osäkert så stöds iakttagelsen av mejl från Isa där jag frågade om denna regel.

Det står inte explicit att man inte får kontakta sjukvården på något annat sätt än genom bokning/inbjudan till möte. Men det är i praktiken så regelverket fungerar och har gjort under många års tid. Indirekt så är det också en följd av regleringen för Produktinformation [källa] där det fanns ett krav att alltid skicka inbjudan till verksamhetschef. Något annat sätt att ta kontakt för att boka den typen av möten fanns inte. (Mejl från LIF 210903)

Här tolkar jag det som att själva kontaktuppgiften, troligen en mejladress, är det Isa och läkemedelsföretag behöver för att kunna bjuda in vårdpersonal. Inom alla branscher är inte mejladresser eller listor över anställda lika öppet tillgängliga som t.ex. inom universitetsvärlden. Därför kan en mejladress eller till och med ett namn fungera som en diskursiv nyckel som ger möjlighet till handlingar (jfr Blåsjö m.fl. 2019).

Även här samspekar i en diskurscykel å ena sidan text i form av skriftliga regler och kontaktuppgifter med å andra sidan muntlig interaktion och fysisk handling i form av det korta samtalet mellan deltagaren och Isa, handlingen att anteckna samt anteciperade handlingar som kontakt med ny avdelning och möte med den.

Förutom dessa fyra exempel (kylskåpsförvaring, relevantgörande av gemensam interaktionsordning, patientfoldern och kontaktuppgiften) kan vi påminna oss hur Isa medierar deltagarlistan bl.a. genom att hålla den framför sig när hon betonar vikten av att alla skriver på den (se 4.2.4). Tillsammans ger dessa utsnitt ur handlingssituationen ett svar på frågeställningarna om mediering av texter och diskurser från samhällsnivå till handlingssituationen och från situationen till önskade handlingar i framtiden.

5 Slutsatser

Svaret på den första frågeställningen, »Vilka texter relevantgörs i handlingssituationen och vad kännetecknar dem?» är att de texter som finns fysiskt närvarande och som har vårdpersonal som mottagare är ett PowerPoint-dokument samt produktinformation i form av en folder och ett kort. I dessa texter möts olika diskurser i en hybriditet: åtminstone en medicinsk, en kommersiell marknadsföringsdiskurs och en myndighetsdiskurs. Dessa resemiotiseras genom olika textuella materialiseringar: vetenskapliga referenser och figurer, färgglada bilder, listor etc. (jfr Ledin & Machin 2015). Produktinformationen

är materialiserad i mer bestående form genom tjockare papper och inplastning. Dessutom relevantgörs en del texter som inte ingår i data: ett kort om en webbresurs och en deltagarlista, som inte är riktad till deltagarna, utan ska tjäna som en del av dokumentationen av att regelverket efterlevts.

Som svar på frågeställning 2a, »Hur medieras texter och diskurser över tid från en samhällsnivå till handlingssituationen?» har analysen visat en diskurscykel bakom situationen vars kronologi består av: 1) tveivelaktig marknadsföring genom lyxiga resor och middagar för förskrivande läkare i början av 2000-talet, 2) debatten om detta, 3) skärpt textuellt regelverk på statlig nivå, 4) skärpt textuellt regelverk på branschnivå och 5) riktlinjer och praxis på företagsnivå. Inget av detta explicitgörs, men det styr hela handlingssituationen. I diskurscykeln finns alltså en mängd medieringar av kunskaper och problem, fram till det som händer i lunchrummet, där dessutom placering liknande ett klassrum samt artefakter som vit rock och namnbricka materialiserar dels en undervisningsdiskurs, dels en vårdiskurs (jfr Björkvall & Karlsson 2011) i en hybriditet. En intressant mediering har skett från lagen via begreppet *måttfullhet* i Läkemedelsbranschens etiska regler (LIF 2017) till den enkla lunchen. En juridisk princip har materialiserats i ett enskilt ord och därefter i en konkret handlingssituation med engångsmaterial i en enkel lokal.

I spårade data finns även uppgifterna om hur PowerPointen producerats. I en mindre diskurscykel, överlappande med den stora på samhällsnivå, kan man här se hur just detta företag rekontextualiserat det nationella regelverket genom att bl.a. förse PowerPointen med kontrollerade källor (krav i Läkemedelsverket 2009).

Som svar på frågeställning 2b, »Hur medieras texter och diskurser över tid från situationen till önskade handlingar i framtiden?» kan en anteciperad diskurscykel beskrivas: 1) att läkarna med hjälp av lunchmötet får in aktualiserad kunskap om den specifika hälsorisen och produkten i sin historiska kropp, 2) att de efter mötet använder texter som presenterats – korten med produktinformation och webbresurs – för att ytterligare fördjupa sin kunskap, 3) att patienterna i väntrummet får syn på information om hälsorisen, 4) att läkare eller patient i sin interaktion aktualiserar hälsorisen och att läkaren därmed skriver recept på produkten, 5) att produkten köps och används.

Ett annat svar, som kan formuleras i punkterna nedan, gäller vilka generella resurser som används för att öka möjligheten för vissa handlingar i framtiden:

1. dubbling av språkliga budskap eller laminering (Goodwin 2013) i stunden (att hålla upp en text samtidigt som man pratar om den, att erbjuda flera instanser av samma budskap i både PP och kort)
2. materiell beständighet (texter inplastade eller tryckta på tjockt papper, webb-resurs).

För dessa samspelande fenomen vill jag föreslå begreppet *diskursiv lagring* definierat som dubblingar och simultana handlingar (att lager läggs på lager) samt materiell beständighet (att något lagras för framtiden). Av PowerPointens information har delar duplicerats och omformats till mer bestående materialitet därför att de förväntas påverka chansen till framtida handlingar. Dupliceringen ökar också chansen till simultanitet och laminering – att information ges samtidigt på flera olika sätt, och därmed till emfas.

Vad gäller frågeställning 3, »Hur kan mänskliga handlingar påverka dessa medieringar?» så har analysen visat hur Isas handlingar att hålla upp samma text som hon läser ifrån och att betona sin egen kompetens framstår som särskilt relevanta. Hennes handlingar ingår förstås som resemiotiseringar (även helt enkelt från skrift till tal) i diskurscykeln, och här är hennes historiska kropp betydelsefull. Informationen hade kunnat delges personalen endast skriftligt, men genom att en interaktionsordning upprättas där deltagarna träffas fysiskt och läkarna får chansen att bedöma trovärdigheten i informationen genom hur Isas historiska kropp framstår, så ökar chansen att de tar till sig informationen. Även detta skulle alltså kunna ses som en kommunikativ laminering, nämligen genom text och tal samtidigt. Det finns förstås även en risk att det skulle bli tvärtom, så Isas interaktionella insats är viktig för företaget hon företräder; att rekrytera rätt representanter för uppdrag är en viktig social praktik, här endast synlig i cv:t som ingår i data. I data kan vi även se hur Isa betonar sin kompetens bl.a. genom 1) explicitgörande av sin erfarenhet som sjuksköterska och 2) informella namnformer på läkare. Båda resurserna bidrar till att skapa en interaktionsordning präglad av förtroende, i det andra fallet genom att relatera till hennes interaktionsordning med andra relevanta aktörer. Genom att diskursivt anknyta till andra läkare med informella namnformer synliggör hon en interaktionsordning, som finns i hennes historiska kropp, för att stärka interaktionsordningen här och nu. Denna utgör i sin tur troligen diskursiv grund för hennes möjlighet att få en deltagare att ta på sig uppgiften att placera produktinformation i väntrummet. Isas historiska kropp kan därmed sägas utgöra en nyckel till väntrummet där företaget enligt reglerna inte har tillträde (jfr Blåsjö m.fl. 2019).

6 Diskussion

Som Karlsson & Landqvist (2018) påpekar behövs ökad förståelse av reella medierande processer i samhället, vilket förutsätter dels ett ifrågasättande av föreställningar om renodlingar, dels metoder som ger data från reella situationer i t.ex. arbetslivet. Att reella situationer, speciellt sådana som forskningen inte redan har kunskap om, inte studeras mer har flera orsaker (jfr Baker 2018 s. 283). En orsak kan vara finansiering: för att få igenom ett projekt behöver man ofta i förväg formulera ett tydligt forskningsfokus med bestämd design. En annan orsak kan vara tillgång till miljöer att studera: för att människor i en viss miljö, som en skola eller arbetsplats, ska släppa in forskare vill de i förväg veta vad som ska ske. Utifrån möjligheten att studera företag med breda forskningsfrågor har jag i denna studie försökt bidra till en ökad förståelse av reella medierande processer. Härvid har även konkretiserats hur bakgrunden till hybriditet kan se ut. Hybriditet är förväntad (Linell 2011, Björkvall 2018), och det forskare kan göra är snarast att – tillsammans med praktiker – kartlägga bakgrunden till hybriditeten.

Om iakttagelsen av laminering kan man invända att det är förväntat att människor ger emfas åt budskap genom att relevanta göra dem på flera sätt. I analysen framträdde hur det jag kallat *diskursiv lagring* användes för att påverka andras handlingar att skriva på deltagarlistan och att skriva ut recept i framtiden. I pedagogiska situationer är det ju en vanlig praktik att ge emfas åt budskap för att påverka de lärandes framtida kunskaper och handlingar så att säga för deras skull. I det här fallet kan förstås patienter och samhället ha nytta av att en hälsorisk undviks. Samtidigt kan företaget sägas försöka påverka andras kunskaper och handlingar i eget syfte, för att undvika problem för organisationen (att regler om kontrollerad närvaro inte följs eller att produkten inte säljs). Analysen kan – liksom kritiska diskursstudier – visa försök till maktutövande över anonyma grupper, och det på ett etnografiskt sätt som påminner mer om hur maktutövande över anställda i en organisation studerats (t.ex. Tusting 2015, Karlsson & Nikolaidou 2016). Att diskurser, kunskaper o.d. rekontextualiseras eller medieras är inte heller något nytt. Här har studien kunnat illustrera hur man med MDA som metod kan kartlägga själva medieringarna mycket konkret.

En annan iakttagelse, som ligger utanför frågeställningarna, har att göra med det PowerPoint-dokument som studerats, eftersom det ger ett intressant perspektiv på textbegreppet. Olika sidor och manusfält i det används vid olika tillfällen och delar av PowerPointen dupliceras som plastade kort. Man kan för-

stås betrakta varje sida/bild i PowerPointen som en text med viss finalitet (jfr t.ex. Ledin 1999). Jag skulle snarare anknyta iakttagelsen till Karlsson (2007) som också studerar en text i arbetslivet som kanske aldrig blir riktigt färdig men ändå har stor betydelse. Man kan säga att PowerPointen som dynamisk helhet här utgör en bastext (Jämtelid 2002) eller grundberättelse (Rehnberg 2014), medan det som deltagare vid olika möten tar del av är olika anpassade texter med varsin specifik utformning.

För att undvika en alltför rikhaltig begreppsflora har jag uteslutit intressanta analysbegrepp som t.ex. medierande redskap, verksamhetstyp och gränspraktik. Det finns en mängd ytterligare relevanta analyser att göra av materialet i denna studie och liknande. Ett perspektiv på organisation/institution och makt vore t.ex. intressant att fördjupa. Här har jag särskilt försökt lyfta fram den mänskliga rollen i mediering och introducerat begreppet *diskursiv lagring*.

Litteratur

- Bachtin, M. M., 1981: *The Dialogic Imagination*. Red. Michael Holquist. Övers. Caryl Emerson & Michael Holquist. Austin: University of Texas Press.
- Baker, Paul, 2018: Conclusion. Reflecting on reflective research. I: Charlotte Taylor & Anna Marchi (red.): *Corpus Approaches to Discourse: A Critical Review*. Routledge: London/New York. S. 281–292.
- Björkqvall, Anders & Karlsson, Anna-Malin, 2011: The materiality of discourses and the semiotics of materials. A social perspective on the meaning potentials of written texts and furniture. I: *Semiotica* 187. S. 141–165.
- Björkqvall, Anders, 2009: Den visuella texten. Multimodal analys i praktiken. Stockholm: Hallgren & Fallgren.
- Björkqvall, Anders, 2018: Critical genre analysis of management texts in the public sector: Towards a theoretical and methodological framework. I: Daniel Wojahn, Charlotta Seiler Brylla & Gustav Westberg (red.): *Kritiska text- och diskursstudier*. Huddinge: Södertörns högskola. S. 57–80.
- Blommaert, Jan, 2013: Citizenship, language, and superdiversity. Towards complexity. I: *Journal of Language, Identity & Education* 12(3). S. 193–196.
- Blåsjö, Mona, 2013: *Att skriva avtal är att förutse problem*. Medierad diskursanalys som metod för att studera bolagsjuristers textbruk. I: *Sakprosa* 5(2). S. 1–34.
- Blåsjö, Mona, Johansson, Sofia & Jonsson, Carla, 2019: *Put a meeting in my calendar!* The literacy practice of the digital calendar in workplaces. I: *Sakprosa* 1(11). S. 1–47.
- Blåsjö, Mona, Jonsson, Carla & Johansson, Sofia, 2021: *I don't know if I can share this*. Agency and sociomateriality in digital text sharing of business communication. I: *Journal of Digital Social Research* 3(3). S. 1–31.

- Brottsbalk (SFS 1962:700).
- BRÅ, 2007: Korruptionens struktur i Sverige. Rapport 2007:21.
- Christensson, Johan, 2021: Teacher Identity as Discourse. A Case Study of Students in Swedish Teacher Education. Stockholm: Stockholms universitet.
- Dagens Medicin, 2003: Misstänkta mutor till läkare granskas i höst. <https://www.dagensmedicin.se/alla-nyheter/nyheter/misstankta-mutor-till-lakare-granskas-i-host/>
- Gee, James Paul, 1999: *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. London: Routledge.
- Goffman, Erving, 1983: The interaction order. *American Sociological Association*. I: *American sociological review* 48(1). S. 1–17.
- Goodwin, Charles, 2013: The co-operative, transforming organization of human action and knowledge. I: *Journal of Pragmatics* 46. S. 8–23.
- Hanell, Linnea, 2017: The Failing body. Narratives of Breastfeeding Troubles and Shame. I: *Journal of Linguistic Anthropology* 27(2). S. 232–251.
- Heller, Monica, 2014: Undoing the macro/micro dichotomy. Ideology and categorisation in a linguistic minority school. I: Nikolas Coupland, Srikant Sarangi & Christopher N. Candlin (red.): *Sociolinguistics and Social Theory*. London: Routledge. S. 228–250.
- Honkanen, Suvi & Nissi, Riikka, 2014: Managing organizational change through joint vision building. An analysis of practices of recontextualization. I: Anna-Malin Karlsson & Henna Makkonen-Craig (red.): *Analysing text AND talk*. FUMS Rapport 233. Uppsala: Uppsala universitet. S. 1–13.
- Höög, Catharina Nyström & Björkvall, Anders, 2018: Keeping the discussion among civil servants alive: 'Platform of values' as an emerging genre within the public sector in Sweden. I: *Scandinavian Journal of Public Administration* 22(3). S. 17–38.
- Iedema, Rick, 2001: Resemiotization. I: *Semiotica* 137:1–4. S. 23–39.
- Jakobs, Geert & Perrin, David, 2014: Production modes: Writing as materializing and stimulating thoughts. I: Eva-Maria Jakobs & Daniel Perrin (red.): *Handbook of Writing and Text Production*. Berlin/Boston: De Gruyter. S. 181–208.
- Jansson, Gunilla, 2010: Handledning i hybrida kontexter. I: *Språk och stil* 20. S. 189–219.
- Jones, Kathryn, 2000: Becoming just another alphanumeric code. I: David Barton, Mary Hamilton & Roz Ivanič (red.): *Situated Literacies. Reading and Writing in Context*. Abingdon, Oxon: Routledge. S. 70–90.
- Jones, Rodney H., 2007: Good sex and bad karma. Discourse and the historical body. I: Vijay Bhatia, John Flowerdew & Rodney H. Jones (red.): *Advances in Discourse Studies*. London: Routledge. S. 245–257.
- Jones, Rodney H., 2016: *Suicide Candy: Tracing the discourse itineraries of food risk*. I: Jonathan Crichton, Christopher N. Candlin & Arthur S. Firkins (red.): *Communicating Risk*. London: Palgrave Macmillan UK. S. 340–358.
- Jonsson, Carla & Blåsjö, Mona, 2020: Translanguaging and multimodality in workplace texts and writing. I: *International Journal of Multilingualism* 17(3). S. 361–381.

- Jämtelid, Kristina, 2002: *Texter och skrivande i en internationaliserad affärsvärld. Flerspråkig textproduktion vid ett svenskt storföretag*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Karlsson, Anna-Malin & Landqvist, Mats, 2018: Gränsöverskridande meningsskapande. Om relevansen hos begrepp som text och sakprosa för förståelsen av hälso-kommunikation. I: *Sakprosa* 10(1). S. 1–31.
- Karlsson, Anna-Malin & Makkonen-Craig, Henna, 2014: *Texts and conversations. Traditions and perspectives from Sweden and Finland*. I: Anna-Malin Karlsson & Henna Makkonen-Craig (red.): *Analysing text AND talk*. FUMS 233. Uppsala: Uppsala universitet. S. 1–13.
- Karlsson, Anna-Malin & Nikolaidou, Zoe, 2016: The textualization of problem handling. Lean discourses meet professional competence in eldercare and the manufacturing industry. I: *Written Communication* 33(3). S. 275–301.
- Karlsson, Anna-Malin & Strand, Hans, 2012: Text i verksamhet. Mot en samlad förståelse. I: *Språk & stil* 22(1). S. 110–134.
- Karlsson, Anna-Malin, 2007: Text, situation, praktik. Om ramar och resurser för tolkning av texter i arbetsrelaterade skrifthändelser. I: Britt-Louise Gunnarsson & Anna-Malin Karlsson (red.): *Ett vidgat textbegrepp*. TeFa-rapport 46. Uppsala: Institutionen för nordiska språk. Uppsala universitet. S. 27–40.
- Karlsson, Anna-Malin, 2009: Fixing meaning. On the semiotic and interactional role of written texts in a risk analysis meeting. I: *Text & Talk* 29(4). S. 415–438.
- Karlsson, Anna-Malin, 2016: *En arbetsdag i skriftsamhället. Ett etnografiskt perspektiv på skriftenvändning i vanliga yrken*. Småskrift utarbetad av Språkrådet. Malmö: NE.
- Kress, Gunther, 2005: Gains and losses. New forms of texts, knowledge, and learning. I: *Computers and Composition* 22(1). S. 5–22.
- Ledin, Per & Machin, David, 2015: How lists, bullet points and tables recontextualize social practice. A multimodal study of management language in Swedish universities. I: *Critical Discourse Studies* 12(4). S. 463–481.
- Ledin, Per & Machin, David, 2016: Performance management discourse and the shift to an administrative logic of operation. A multimodal critical discourse analytical approach. I: *Text & Talk* 36(4). S. 445–467.
- Ledin, Per, 1999: *Texter och textslag: en teoretisk diskussion*. (Rapporter från projektet Svensk sakprosa 27.) Lund: Institutionen för nordiska språk.
- LIF, 2017: *Läkemedelsbranschens etiska regler*.
- Linell, Per & Thunqvist, Daniel, 2003: Moving in and out of framings. Activity contexts in talks with young unemployed people within a training project. I: *Journal of Pragmatics* 35(3). S. 409–434.
- Linell, Per, 2011: *Samtalskulturer: kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. Vol. 2. Linköping: Linköpings universitet.
- Läkemedelslag (SFS 2015:315).
- Läkemedelsverkets föreskrifter om marknadsföring av humanläkemedel (2009:6).

- Nissi, Rikka, Blåsjö, Mona & Jonsson, Carla, 2021: Workplace communication in flux. From discrete languages, text genres and conversations to complex communicative situations. I: *Applied Linguistics Review* (ahead of print).
- Norris, Sigrid & Jones, Rodney H. (red.), 2005: *Discourse in Action. Introducing Mediated Discourse Analysis*. London: Routledge.
- Norris, Sigrid, 2019: *Systematically Working with Multimodal Data. Research Methods in Multimodal Discourse Analysis*. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Norrthon, Stefan, 2019: To stage an overlap. The longitudinal, collaborative and embodied process of staging eight lines in a professional theatre rehearsal process. I: *Journal of Pragmatics* 142. S. 171–184.
- Ohlsson, Claes, 2007: *Folkets fonder? En textvetenskaplig studie av det svenska pensionssparandets domesticering*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Ormerod, Fiona & Ivanič, Roz, 2000: *Texts in practice*. I: David Barton, Mary Hamilton & Roz Ivanič (red.): *Situated Literacies. Reading and Writing in Context*. Abingdon, Oxon: Routledge. S. 91–107.
- Perrin, David, 2011: There are two different stories to tell. Collaborative text-picture production strategies of TV journalists. I: *Journal of Pragmatics* 43(7). S. 1865–1875.
- Pontille, David, 2010: Updating a biomedical database: writing, reading and invisible contribution. I: David Barton & Uta Papen (red.): *Anthropology of Writing: Understanding Textually-Mediated Worlds*. London/New York: Continuum. S. 47–66.
- Rehnberg, Hanna Sofia, 2014: *Organisationer berättar: narrativitet som resurs i strategisk kommunikation*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Rehnberg, Hanna Sofia, 2017: *Från dinosaurie till modern myndighet. Fallet Trafikverket – hur medarbetare skapar mening i relation till värdeordet modern*. I: *Språk och stil* 27. S. 189–220.
- Rönn, Milda, 2009: *Det är inte förrän man gör det som man förstår*. Om kommunikativa hinder vid en teaterhögskola. Stockholm: Stockholms universitet.
- de Saint-Georges, Ingrid, 2012: Anticipatory discourse. I: *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Chichester: Wiley-Blackwell. <https://orbilu.uni.lu/bitstream/10993/4486/1/Anticipatory%20discourse%20publisher%20postprint.pdf>
- Sarangi, Srikant, 2016: Activity types, discourse types and role types. Interactional hybridity in professional-client encounters. I: D. R. Miller & Paul Bayley (red.): *Hybridity in Systemic Functional Linguistics*. Sheffield: Equinox. S. 154–177.
- Scollon, Ron, 2001: *Mediated Discourse. The Nexus of Practice*. New York: Routledge.
- Scollon, Ron, 2005: The rhythmic integration of action and discourse. I: Sigrid Norris & Rodney H Jones (red.): *Discourse in Action. Introducing Mediated Discourse Analysis*. London: Routledge. S. 32–43.
- Scollon, Ron, 2008: Discourse itineraries. Nine processes of resemiotization. I: Vijay Bhatia, John Flowerdew, & Rodney H. Jones (red.): *Advances in Discourse Studies*. London: Routledge. S. 233–244.
- Scollon, Ron & Scollon, Suzie Wong, 2003: *Discourses in Place. Language in The Material World*. London: Routledge.

- Scollon, Ron & Scollon, Suzie Wong, 2004: *Nexus Analysis. Discourse and the emerging Internet*. London: Routledge.
- Scollon, Suzie Wong, 2001: *Habitus, Consciousness, Agency and the Problem of Intention. How We Carry and are Carried by Political Discourses*. I: *Folia Linguistica* 35(1–2). S. 97–130.
- Suchman, Lucy, 2000: *Making a case: ‘knowledge’ and ‘routine’ work in document production*. I: Paul Luff, Jon Hindmarsh & Christian Heath (red.): *Workplace studies: Recovering work practice and informing system design*. Cambridge: Cambridge Univ. Press. S. 29–45.
- Tusting, Karen, 2015: *Workplace literacies and audit society*. I: Julia Snell, Sara Shaw & Fiona Copland (red.): *Linguistic Ethnography. Interdisciplinary Explorations*. New York: Palgrave Macmillan. S. 51–70.
- Tusting, Karen & Barton, David, 2016: *Writing disciplines. Producing disciplinary knowledge in the context of contemporary higher education*. I: *Ibérica* 32. S. 15–34.
- Vetenskapsrådet, 2017: *God forskningssed*.
- Vygotskij, L.S., 1978: *Mind in Society. The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard U.P.
- Wertsch, James V., 1998: *Mind as Action*. New York: Oxford University Press.
- Westerberg, Elinor, 2007: *Mutor och bestickning. En granskning av relationen mellan sjukvården och läkemedelsbranschen*. Examensarbete, Juridicum, Stockholms universitet.

Betydelsen av svenska, engelska och andra språk för hantverkare som reser till Sverige för att arbeta

En nexusanalys av språk och arbete på den flerspråkiga byggarbetsplatsen

Av HEDDA SÖDERLUNDH & LINDA KAHLIN

Abstract

Söderlundh, Hedda, hedda.soderlundh@sh.se, Associate professor, School of Culture and Education, Södertörn University; *Kahlin, Linda*, linda.kahlin@sh.se, Associate professor, School of Culture and Education, Södertörn University: "The importance of Swedish, English and other languages for manual workers commuting to Sweden for work: A nexus analysis of language and work at the multilingual construction site". *Språk och stil* NF 32, 2022, pp. 38–71.

In this article we investigate the linguistic working life of manual workers who commute from Estonia for installation work at a large construction site in Sweden. Language use is analysed from the perspective of nexus analysis (Scollon & Scollon 2004), including the installers' historical body, interaction order and discourses in place.

The findings show that the workers have extensive experience of construction work in several countries and that they carry out their work without knowledge of Swedish. They are part of a professional Estonian team but work mainly alone and get all necessary instructions from their team leader in Estonian. The team leader coordinates their work but also functions as a language broker in the interactional order, using English as a lingua franca. Installation work is considered "language marginal", and the dominating discourse in place assigns a higher value to the workers' craftsmanship, flexibility and efficiency than their competence in a specific language. The fact that work is carried out in a country where Swedish is the main language does not have any practical significance, neither for access to work nor for carrying out the work. Based on these findings, we conclude that the wide-spread metaphor "Swedish language as key to the labour market" relies upon a simplified understanding of language and labour market.

Keywords: labour migration, multilingualism, nexus analysis, language broker, blue-collar work.

Varje år kommer hantverkare från andra EU-länder till Sverige för att arbeta. Många har sin anställning utomlands och arbetar bara en kortare tid i Sverige, medan andra pendlar till och från arbete i landet under flera års tid. Länderna inom unionen har gemensamma regler för arbete över nationsgränser

och pendlingen är enkel på så sätt att det till exempel saknas krav på särskilt arbetstillstånd.

I den här artikeln studerar vi den språkliga yrkesvardagen hos arbetspendlande hantverkare i Sverige. Hantverkarna är anställda av en estnisk-svensk underleverantör av köks- och garderobsinredningar och pendlar till Sverige från Estland där de har sin familj och sociala bas. Med hjälp av nexusanalys (se t.ex. Scollon & Scollon 2004) studerar vi språk under arbetet och relaterar språkbruket till de estniska hantverkarnas historiska kropp, den lokala interaktionsordningen och diskurser på bygget. Syftet är att analysera vilka språk som hantverkarna använder under arbetet i Sverige och hur deras språkbruk förhåller sig till lokala logiker och diskurser rörande språk och arbete på byggarbetsplatsen, så som de kan identifieras via nexusanalysen. Nexusanalys har valts eftersom den ger möjlighet till en helhetsförståelse för hur språk och arbete är relaterade till varandra på arbetsplatsen, med hänsyn till handling, individens erfarenhet och diskurs, så som detta kommer till uttryck i interaktion, men också i intervju- och observationsdata. I en avslutande diskussion lyfter vi blicken utanför den studerade byggarbetsplatsen och kopplar resultaten till den ofta använda metaforen »språk som nyckel till arbetsmarknaden» och efterfrågar en nyansering med hänvisning till de pendlande hantverkarnas språkliga yrkesvardag.

Artikeln är upplagd enligt följande: Nedan följer först en redogörelse för synsätt som ramar in undersökningen teoretiskt med fokus på flerspråkigt yrkesliv på en arbetsmarknad präglad av mobilitet. Avsnittet följs av tidigare forskning, som rör arbetsmigranternas språkliga yrkesvardag och hur arbetsplatser inom sektorn för bygg och anläggning är organiserade i relation till flerspråkighet. Därefter presenteras undersökningens metod (dvs. nexusanalys) och material (etnografiska observationer, inspelningar av interaktion och intervjuer). I analysdelen studeras arbetet med fokus dels på hantverkarnas tidigare erfarenheter och professionella språkbruk, dels på deras kontakter med lagbasen och hans vidare kontakter med ledningen. Därefter utforskas diskurser gällande språk och arbete i materialet. Avslutningsvis sammanfattas resultaten och vi diskuterar de observerade praktikerna.

1 Teoretisk ram

Det sätt som arbete i den globala ekonomin organiseras på, med korta kontrakt och internationell rekrytering efter pris och tillgänglighet, har skapat ett ökande antal flerspråkiga arbetsplatser (Pennycook 2020), särskilt inom produktion, industri och logistik. Appadurai (1996) kallar globaliseringens tidevarv för »a world of flows», och Blommaert (2010) pekar på behovet av att utforska hur språk tillskrivs värde, makt och funktion i relation till mobilitet hos såväl språkliga resurser som människor. Ofta anläggs ett kritiskt perspektiv i forskningen, med fokus på hur social ojämlikhet skapas och upprätthålls genom bland annat språk (Pennycook 2020). Det teoretiska och empiriska intresset ligger därmed inte bara på hur språk används, utan snarare på »how languages are used to manage people, power, and resources in our world» (Gonçalves & Kelly-Holmes 2020 s. 8).

Mobiliteten skapar arbetsplatser som präglas av kortvarighet (»transience», se Mortensen 2017), särskilt vad gäller sociala relationer. En inresande hantverkare i Sverige kan ha arbetat i flera olika länder, och ska antagligen vidare till ytterligare andra länder efter avslutat arbete. Arbetets tillfälliga karaktär har bland annat betydelse för lärande på arbetsplatserna. Hovens (2020) visar hur anställda med lång erfarenhet har låg motivation att investera sin tid i nykomlingar eftersom de snart kan antas lämna arbetsplatsen. Den tillfälliga karaktären påverkar också möjligheterna till språkinläring, vilket fångas i det teoretiska begreppet *language investment* (Norton Peirce 1995, Darwin & Norton 2021), alltså språklig investering. Begreppet tar fasta på språkinläring i sitt sociala sammanhang, med hänsyn till individens livshistoria och de kontexter där det nya språket ska användas. Darwin & Norton (2017) menar att inlärare framför allt investerar i ett andraspråk för att få tillgång till materiella och symboliska resurser som kan ge en förbättrad maktposition. Men olika erfarenheter, förväntningar och bemötanden på bland annat arbetsplatsen kan göra att investeringen uteblir eller försvåras, trots en hög motivation att lära sig språket. Kunskaper i ett visst språk har ofta praktiskt värde i arbetslivet, men värdet kan också vara av symbolisk karaktär, som när språkkunskaper uppfattas som en förutsättning för att bli en legitim medlem i den kommande, föreställda yrkesgemenskapen – trots få kundkontakter eller lite samarbete med andra. Del Percio (2018) diskuterar detta i termer av kommodifiering, där individens språkkunskaper kan betraktas som en produkt som tillskrivs värde på en viss arbetsmarknad och följaktligen upplevs som betydelsefulla för om någon ska anställas eller inte.

En närliggande fråga är hur språk och språklig kompetens ska förstås teoretiskt i de många möten som äger rum på den globala arbetsmarknaden. Pennycook (2020 s. 225) konstaterar att det sällan är fråga om individer som behärskar flera räknbara språk parallellt, utan snarare individer som har tillgång till en ändamålsenlig, flerspråkig repertoar och som känner till objekt och artefakter som är bärande i arbetet samt kan tala om dessa med kollegor och kunder. En språklig *repertoar* kan övergripande beskrivas som en individuellt präglad uppsättning språkliga och semiotiska *resurser* som en talare kan använda för kommunikation (Busch 2012). Särskilt Blommaert (2010) betonar att repertoaren kan bestå av delar av språk, eller resurser från olika språk, som individen anammat under livets gång. Repertoaren reflekterar på så vis individens liv, snarare än födelseplatsen och de varieteter som talas där, och den är präglad av individens rörelse i tid och rum (a.a. s. 171). I kontaktsituationer mellan talare av olika språk använder individerna ett överlapp i repertoarerna för att kommunicera, på det sätt som beskrivs genom termen *multilingual resource pool* (Pitzl 2016). Ett sådant överlapp mellan repertoarer finns inte alltid i den studerade kontexten, eftersom hantverkarna kommer från olika språkområden och saknar kunskaper i gemensamma språk. I stället observerar vi hur en individs flerspråkiga repertoar och kunskaper i engelska utnyttjas som resurspool för ett helt arbetslag av hantverkare, och dennes repertoar får därmed kollektiv betydelse på arbetsplatsen. I vår studie skapas denna möjlighet genom arbetsplatsens organisation.

Sammantaget betonas i den sociolingvistiska teoribildningen betydelsen av kontextuella faktorer och karaktären av kortvarighet för förståelsen av relationen mellan språkbruk och fysiskt präglat arbete i globaliseringens tidevarv. Det finns få möjligheter att investera i sociala relationer eller språkinläring. Begreppet språklig repertoar fångar individernas rörelser i tid och rum, och tillskrivs här kollektiv betydelse då en individs repertoar kan fungera som gemensam resurspool.

2 Tidigare forskning om manuellt arbete och språk

En aspekt som återkommande lyfts fram i tidigare studier är att språk sällan är bärande för arbetsuppgifter som framför allt utförs med kroppen och som på engelska benämns manuellt arbete (»manual work») eller mer specifikt »blue-

collar work»¹). I internationell, språkvetenskaplig litteratur beskrivs arbetet ofta som »language marginal» (se till exempel Gonçalves & Kelly-Holmes 2020 för en översikt, samt Handford & Matous 2011, 2015, Strømmer 2016 och Hovens 2020 för empiriska exempel). Karlsson & Ledin (2004) använder begreppet »tingyrke»² i sin analys av textbruk på byggarbetsplatser, vilket står för att ting snarare än människor är objekt för arbetet och att kommunikationen är underordnad hantering av artefakter. Piller & Lising (2014) visar att en anställning utan uttalade krav på språkkunskaper ofta innebär lite kommunikation och att det därför också är svårt att investera i ett nytt språk på arbetet. Rutiner kan anpassas så att verbal kommunikation inte alls är nödvändig, som när till exempel lastbilschaufförer lämnar gods vid olika europeiska varuhus och kan förlita sig på streckkoder vid överlämningen (Lønsmann & Kraft 2018).

Samtidigt ifrågasätts bilden av det fysiskt präglade arbetet som »tyst» eller språkfattigt i senare studier: snarare pekar resultaten på språkets betydelse också i det manuella arbetet, vad gäller till exempel att rapportera till överordnade (McLaughlin 2020), att tala med kunder (Serwe 2020), eller att arbeta i grupp (se t.ex. Strømmer 2020). Med utgångspunkt i städbranschen visar Strømmer (a.a.) att språkraven som ställs på en anställd varierar beroende på hur de *diskurser* som omger arbetet artikuleras: städjobb kan ses som avancerat fysiskt arbete, vilket ger flexibla språkrav, som kundservice, vilket innebär att kunna kommunicera med en bred grupp av kunder, eller som en del av ett arbetslag, vilket ställer krav på att individerna som anställs har kunskaper i ett gemensamt språk. Diskurserna är överlappande och delvis motsägelsefulla, men används enligt Strømmer (s. 200) för att rationalisera språkraven för det manuella arbetet vid olika tidpunkter och för olika syften. De rymmer också en maktfaktor eftersom kravformuleringen påverkar vem som söker arbetet och vem som kan anställas. Kraft (2017) konstaterar i sin avhandling från en byggarbetsplats i Norge på motsvarande sätt att kunskaper i olika språk stratifierar arbetsplatsen och skapar en logik över vem som kan inneha vilka positioner i arbetsplatsens hierarki.

Ofta betraktas engelska som en nyckelfaktor på den internationella arbetsmarknaden. Canagarajah (2013) betonar dock att flexibilitet i val av register och språkliga resurser i vissa yrken kan vara viktigare än kunskaper i engelska,

¹ För en diskussion om begreppet blue-collar work, se t.ex. Gonçalves & Kelly-Holmes 2020 och Pennycook 2020.

² Begreppet är ursprungligen hämtat från arbetslivsforskningen och Kohn & Schooler (1983).

även om denna typ av kompetens sällan lyfts fram. Påståendet styrks av en studie av kommunikationen i ett restaurangkök i Österrike av Gonçalves (2020), där arbetskraft från flera olika EU-länder anlitas. I motsats till många andra sociolingvistiska studier av språk och arbete visar undersökningen att kunskaper i särskilda språk varken behövs för anställning, social rörlighet inom företaget eller intern kommunikation. I stället är köket en flerspråkig arbetsplats där arbetet baseras på delade materiella och semiotiska resurser, men också delade sociala praktiker, så som ett automatiserat arbetsflöde. Varken arbetsgivare eller arbetstagare har internaliserat neoliberala värden som anger språk som språngbräda för inträde eller avancemang på arbetsmarknaden och språks symboliska värden framstår som låga i sammanhanget. Arbetarna i en sådan position, konstaterar Gonçalves, kan avstå från att investera i inläring av de nationella varieteterna då språkkunskaper värderas lägre än noggrannhet, pålitlighet och uthållighet, bland annat för att bristen på arbetskraft är stor.

Tidigare studier av språk, arbetsmigration och fysiskt präglat arbete från olika delar av världen visar att många arbetsplatser i byggbranschen visserligen är flerspråkiga, som Pennycook (2020) konstaterar, men att endast ett fåtal individer använder mer än ett språk i arbetet. Inte sällan rekryteras grupper av arbetare med liknande språklig och kulturell bakgrund till en arbetsplats, som då till exempel polska snickare arbetar periodvis i Norge (Kraft 2017) eller då bulgariska städare får arbete inom nöjesindustrin i Finland (Strömmer 2020). Kommunikation mellan arbetslaget och andra görs möjlig genom de språkliga mellanhänder (»language brokers») som utöver det språk som talas inom arbetslaget också kan kommunicera på engelska eller det omgivande samhällets språk (se Handford & Matous 2011, 2015, Kraft 2017, 2020a, Söderlundh m.fl. 2020, Söderlundh & Keevallik 2022). Kraft (2017) beskriver hur dessa personer blir oumbärliga för ledningen, eftersom denna sällan har kunskaper i de språk som den inresande arbetskraften talar. Mellanhanden kan underlätta kommunikationsflöden och se till att viktig information når rätt person, men positionen ger också makt på så sätt att mellanhanden kan – medvetet eller inte – störa eller blockera överföringen av information (Marschan, Welch & Welch 1997). I användandet av en språklig mellanhand reproduceras från ledningens håll en skiljelinje mellan gästarbetare som man »kan kommunicera med» och sådana som man »inte kan kommunicera med». Denna skillnad noterar vi också på den arbetsplats som analyseras här, på så vis att vi konsekvent hänvisas till dem som pratar engelska.

På de olika byggen som vi har studerat i det forskningsprojekt³ som denna studie är en del av använder mellanhanden just engelska, men Kraft (2017) visar i ovan nämnda avhandling från en norsk byggarbetsplats hur en polsktalande hantverkare lär sig ledningens och det omgivande samhällets språk (dvs. norska) för att fungera bättre som språklig mellanhand. Han använder norsktalande kollegor för att utveckla sina språkkunskaper, men det är han själv som måste investera tid och engagemang i att lära sig språket. Språk betraktas av ledningen inte som en resurs som ska eller kan läras på arbetsplatsen, utan snarare som en formell merit som arbetstagare förväntas lära sig på fritiden. Resultatet återkommer hos McLaughlin (2020) i en studie av flerspråkighet under manuellt arbete i Kanada, och studier av flerspråkighet på just byggen visar att både utbildad (se Kraft 2020b) och outbildad arbetskraft (se Theodoropoulou 2019) kan plocka upp delar av olika språk på ett sätt som överstrider språkgränser. Enligt hantverkarna som studerats av Kraft (2020b) och som genomför ett avancerat tunnelbygge är lärandet en del av en medveten investering i de andras språk, medan ledningen beskriver det som att lärandet uppstått spontant. Kraft (2017) sammanfattar att språkinläring på arbetsplatsen osynliggörs, och att arbetarnas ansträngningar i första hand kopplas till tankar om personlighet eller laganda.

När det gäller det omkringliggande samhällets språk visar tidigare studier att kunskaper i detta eller dessa språk inte behövs för tillträde eller genomförande av det manuella byggarbetet (se Handford & Matous 2011, 2015, Kraft 2017, 2020a, Theodoropoulou 2019). Studier av andra arbetsplatser som präglas av mobilitet, även anglosaxiska, har visat på liknande resultatet. Det gäller Hovens (2020) undersökning av arbetare på ett stålverk på gränsen mellan Tyskland och Belgien, Söderlundh & Keevalliks (2022) undersökning av estniska underhållsarbetare i svensk stadsmiljö, Strömmers (2016) undersökning av lokalvårdare i Finland samt Gonçalves & Schluters (2017) studie av portugisiska städare i hemmiljö i USA. Genom typen av isolerade och språkfattiga arbetsuppgifter, en hierarkisk organisation och språkliga mellanhänder utförs arbetsuppgifterna utan behov av kunskaper i det omgivande samhällets språk. Andra studier visar i sin tur att det omkringliggande samhällets språk behövs för särskilt tillträde till arbete för den som söker anställning den formella vägen. Del Percio (2018) analyserar migranternas väg in på den italienska arbets-

³ Projektets namn är Arbetskraft från östersjöområdet: Språk och yrkesvardag hos arbetskraftsinvandrade polacker och estländare i Sverige. Finansierat av Östersjöstiftelsen, diariennr 2017-0066. För andra analyser från projektet se Söderlundh m.fl. (2020), Kahlin m.fl. (2022) samt Söderlundh & Keevallik (2022).

marknaden och visar att det omgivande samhällets språk blir ett slags nyckel för arbete när den arbetssökande svarar på en annons och söker anställning utan personlig kontakt eller tillgång till en språklig mellanhand. Den sökande förväntas göra en skriftlig ansökan med CV samt en arbetsintervju, vilket ställer höga krav på skriftlighet och muntlighet på vad som ofta är landets officiella språk. Det gäller även yrken där språket har en underordnad betydelse för utförande av själva arbetet. Del Percio (s. 239) menar att den arbetssökande behöver skapa ett »desirable self» för att få tillgång till arbete, där språk har högt symboliskt värde.

Sammanfattningsvis visar tidigare forskning att flerspråkiga arbetsplatser i byggbranschen är organiserade på så vis att alla inte förväntas tala med alla. Byggarbetet är ett »tingyrke», och det fysiskt präglade arbetet är inte beroende av språk, även om positionen av språklig mellanhand kräver särskild språklig kompetens. Värden som arbetsamhet, noggrannhet och skicklighet vad gäller arbetsuppgifterna kan vara viktigare för anställning än språkkunskaper. På detta vis tillskrivs kunskaper i det omgivande samhällets språk lågt värde, samtidigt som just en ojämn fördelning av språkkunskaper i praktiken fungerar stratifierande på arbetsplatsen. Fortfarande är flerspråkighet i fysiskt krävande tingyrken dock ett relativt outforskat område inom språkvetenskapen, särskilt i relation till migration och arbetspendling inom EU. Genom denna undersökning bidrar vi till detta fält.

3 Nexusanalys

Vi använder i det följande alltså nexusanalys (Scollon 2001, Scollon & Scollon 2003, 2004) för att kunna koppla samman hantverkarnas sociala handlingar på olika språk med deras erfarenheter och framtidsmål, samt interaktionsordning och diskurs, i den mån detta är synligt på arbetsplatsen. Nexusanalysen är en diskursanalys där forskaren tar utgångspunkt i (ofta) omfattande observationer och fältarbeten för att analysera hur handling i samtal eller text är förbundet med bredare sociokulturella och politiska strukturer i samhället (Scollon & Scollon 2004). Den sociala handlingen är ett så kallat nexus, i vilka större cykler av social organisation och aktivitet kommer in, och människor använder enligt detta synsätt diskurser när de utför sociala handlingar. Handling och diskurs är sammanlänkade och diskurs definieras därför också på två olika nivåer av social samvaro: både som användande av språk i social interaktion och som

mer övergripande uppfattningar, handlingsmönster och sätt att tänka med betydelse för sociala, kulturella och historiska mönster och användningsområden (Scollon 2001, Scollon & Scollon 2004 s. 5 f., 89 f.). En central utgångspunkt är att olika diskurser betraktas som relevanta inom olika tidsrum. Vissa diskurser är relevanta här och nu medan andra är kulturellt och historiskt utsträckta. All diskurs betraktas vidare som *medierad*, det vill säga förmedlad genom något, och mer specifikt förmedlad genom de olika objekt och verktyg som människor använder för att åstadkomma social handling.⁴ Nexusanalys kan förenas med andra perspektiv som utforskar hur handlingar är diskursiva till sin karaktär och kan då analyseras med hjälp av olika ramverk, till exempel interaktionsanalys eller New Literacy Studies.

3.1 Nexusanalys som övergripande metod

När olika sociala handlingar relateras till varandra och känns igen som återkommande verksamheter av deltagarna själva kan de benämnas praktiknexus. Att montera köks- och hallinredning är ett sådant praktiknexus i vårt material, vilket vi kommer att analysera nedan. I analysen används följande centrala begrepp från nexusanalysen: *historisk kropp*, vilket rymmer personliga erfarenheter, värderingar och mål som påverkar individer när de agerar och tolkar händelser (Scollon & Scollon 2004 s. 13), *interaktionsordning* (ursprungligen hämtat från Goffman, se t.ex. 1983), vilket rymmer deltagare i interaktionen, deras olika roller och sociala förväntningar om dessa, samt *situationens diskurser*, vilket står för diskurser som cirkulerar genom praktiknexus och de handlingssituationer som nexus består av. Här ska diskurs som nämnts ovan förstås på två olika nivåer (Scollon & Scollon 2004 s. 89–90), och i analysen fokuserar vi främst på diskurs i bemärkelsen övergripande uppfattningar, handlingsmönster och sätt att tänka (ursprungligen efter Gee 1999) som är märkbara på arbetsplatsen. Eftersom vi observerar arbetsmoment som pågått en längre tid har mönster för språkval och arbetsuppgifter etablerats så att vi kan anta en förutsägbarhet i vem som gör vad på vilket språk.

Med begreppen ovan närmar vi oss materialet med följande frågeställningar, vilka styr vår analys:

⁴ Medierad diskursanalys är mycket nära besläktad med nexusanalysen vad gäller teoretiskt ramverk, men fokuserar enligt Hanell & Blåsjö (2014 s. 1) mer på det metodologiska och etnografiska.

1. Hur ter sig arbetsdagarna språkligt för det estniska arbetslaget på byggarbetsplatsen utifrån begreppen historisk kropp och interaktionsordning? Vilka talar de med, vad talar de om och med vem? För vad behövs svenska språket?
2. Vilka diskurser rörande språk och arbete är märkbara på byggarbetsplatsen, med särskilt fokus på den inresande arbetskraftens språk i relation till svenska?

3.2 Undersökningens material

På byggarbetsplatsen skapas ett nytt, framväxande bostadskvarter. Arbetsplatsen är stor, både rumsligt och personalmässigt med över 100 inloggade byggnadsarbetare. På bygget finns flera utländska underleverantörer och arbetslag som talar andra språk än svenska.⁵ Förutom estniska noterar vi bland annat ukrainska och lettiska, men byggcheferna vittnar om många fler språk. Huvudentreprenören är ett svenskt företag som använder svenska som huvudsakligt arbetspråk, även om kontakterna med underleverantörer äger rum på engelska. Företaget där esterna är anställda har anlåtats som underentreprenör en längre tid och för samma företag arbetar bland annat också ett ukrainskt arbetslag med snickeriarbeten på bygget. Det estniska arbetslaget består av två installatörer, som här kallas »Meelis» och »Marek», deras lagbas, »Tarmo», samt en platschef i Estland, »Kevin».

Materialet har samlats in genom etnografiskt fältarbete och intervjuer på byggarbetsplatsen som genomförts av oss författare och projektkollegan Leelo Keevallik. Fältarbetet rymmer observationer av arbetslagets arbete (ca 4 timmar) och observationer av lagbasens arbete med arbetslaget (ca 12 timmar). Vi har också observerat och dokumenterat ett planeringsmöte (ca 1 timme) i byggboden, där platschefen för det estniska arbetslaget deltog under ett tillfälligt besök i Sverige. Sammantaget observerades alltså ca 17 timmar totalt med just detta arbetslag, och vi tillbringade ytterligare ca 20 timmar på bygget med andra arbetslag. Totalt 90 minuter av observationerna har spelats in med video, och varje film är mellan 30 sekunder och 10 minuter lång beroende på arbetsmoment. För inspelningarna använde vi en liten actionkamera, som är enkel att bära runt i byggarbetsplatsens stökiga miljö. Vi kunde med hjälp av denna fånga arbetsmoment där hantverkarna rör sig över stora ytor, som när

⁵ Vi har tidigare rapporterat från arbetsplatsen i Söderlundh m.fl. 2020.

de går mellan lägenheter eller mellan våningsplan. Under observationerna har vi också fotograferat de fåtal texter som hantverkarna använder under arbetet, främst ritningar.

Materialet består därtill av både spontana och mer strukturerade intervjuer på byggarbetsplatsen. Installatörerna intervjuades under sitt arbete på estniska om arbetsrutiner och språkanvändning på arbetet. Den estniske lagbasen och tillika språkliga mellanhanden, Tarmo, intervjuades under pågående arbete på engelska. Byggets projektchef, som arbetar administrativt som stöd till byggets högsta ledning, intervjuades på svenska under mer formella former på ett kontor i byggboden.

Inför projektet tillfrågades den regionala etikprövningsnämnden i Stockholm, som gav ett rådgivande yttrande utan invändningar.⁶ Alla deltagare är informerade om undersökningen på ett språk de behärskar och de har gett sitt medgivande till att insamlade data används för projektets syfte. Alla namn och annan information som gör att platsen eller personerna kan identifieras har bytts ut till pseudonymer. Se tabell 1 för en förteckning över deltagare, språk, anställning och funktion på bygget.

Tabell 1. Förteckning över deltagare i studien och deras språk på arbetsplatsen.

Namn (pseudonym)	Roll/Funktion	Huvudsakliga språk på arbetet	Anställning
Nils	Projektchef, ledningsstöd	Svenska och engelska	Entreprenören
Kevin	Mellanchef	Engelska och estniska	Estniskt-svenskt företag
Tarmo	Lagbas	Estniska och engelska	Estniskt-svenskt företag
Meelis	Installatör	Estniska	Estniskt-svenskt företag
Marek	Installatör	Estniska	Estniskt-svenskt företag

3.3 Analysverktyg för observationer, intervjuer och interaktion

Fältanteckningar, intervjuer och inspelat material har analyserats med fokus på berättelser om individernas tidigare yrkeserfarenheter, arbetsuppgifter och språk på arbetet. Intervjuerna med Meelis och Marek har översatts till svenska

⁶ Den regionala etikprövningsnämnden fattade beslut om att ingen prövning var nödvändig men gav ett rådgivande yttrande utan invändningar (Dnr till beslut: 2018/1063-31).

och grovtranskriberats.⁷ Vi har lagt särskild vikt vid arbetarnas personliga historia för att kunna dra slutsatser rörande nexusanalysens begrepp historisk kropp. Inspelningar av arbete har i sin tur kategoriserats utifrån deltagare, arbetsuppgift och vilket/vilka språk som används under arbetet för att få en överblick över interaktionsordningen. Denna sammanställning har sedan kompletterats med fältanteckningar. Valda delar av det inspelade materialet har transkriberats enligt Mondadas (2018) system för multimodal transkription. De estniska inspelningarna är transkriberade och översatta av samtalsforskaren fil.dr Kirsi Laanesoo. Vi analyserar därtill enstaka samtalssekvenser från arbetet och från planeringsmötet med stöd i multimodal interaktionsanalys (se Broth & Keevallik 2020) för att visa hur enskilda handlingar passar in i byggarbetsplatsens interaktionsordning och för att fördjupa förståelsen för hur diskurser skär igenom praktiknexus och kommer till uttryck i interaktion.

4 Analys av språklig yrkesvardag

Analysen tar alltså sin utgångspunkt i det praktiknexus som utgörs av montering av skåpsinredning i kök och hallar. Med avstamp i detta praktiknexus beskriver vi först arbetarnas historiska kropp (4.1), interaktionsordning (4.2) och diskurser som är märkbara på arbetsplatsen rörande språk och arbete (4.3). Resultaten sammanfattas i ett avslutande avsnitt (4.4).

Arbetet med att montera köksstommar och garderobsinredning är repetitivt. Sammantaget ska ett par olika varianter av skåp monteras i ett 40-tal lägenheter. Praktiknexus består i korthet av att i köket skruva upp köksstommar, sätta fast skåpsdörrar och montera kökslådor, samt i hallen av att skruva upp skenor för garderobsdörrarna att löpa i, samt montera dörrar i dessa. Installatörerna arbetar oftast separerade från varandra i var sin lägenhet, och rör sig från lägenhet till lägenhet allt eftersom arbetet fortskrider. Ibland beger de sig till källarvåningen där material och verktyg förvaras, och ibland måste de ta hjälp av varandra för att till exempel bära garderobsdörrar. På bygget passerar de hantverkare som arbetar med andra uppgifter och arbetsmiljön är ofta bullrig. Lagbasen, tillika den språkliga mellanhanden, Tarmo, kommer regelbundet till lägenheterna för att stämma av att arbetet fortlöper som det ska, och för att

⁷ Vi vill rikta ett stort tack till Leelo Keevallik som genomfört materialinsamlingen med oss och som översatt delar av intervjuerna till svenska. Tack också Kirsi Laanesoo för arbetet med transkriptioner och översättning av dessa till engelska.

dokumentera. Ibland utför han administrativa arbetsuppgifter i de utrymmen där installatörerna arbetar.

Bild 1. Meelis och Marek på arbetsplatsen.

4.1 Historisk kropp: arbetspendlarnas erfarenheter och mål

De två installatörerna kommer ursprungligen från Estland och är anställda av det estnisk-svenska företaget, med estniska anställningsavtal. Deras förstaspråk är estniska men de har också kunskaper i finska, engelska och ryska, enligt egen utsago. Båda har tidigare erfarenhet av att arbeta utomlands, och de ingår i en grupp pendlande hantverkare som rör sig mellan länder beroende på vart företaget exporterar material och arbetskraft. Marek har tidigare arbetat i Finland och England, medan Meelis har arbetat i Tyskland, England, Finland, Dubai och Belgien. Båda har byggrelaterade utbildningar och Meelis berättar i en intervju att han tidigare arbetat som inredningssnickare, elektriker och svet-sare. Här monterar de enbart inredningar och benämns av de svenska cheferna som *installatörer*, till skillnad från hantverkarna i det ukrainska arbetslaget från samma företag som kallas för *snickare*.

Installatörernas yrkesliv har till stor del ägt rum i flerspråkiga kontexter där det arbetat hantverkare från olika länder. Att de kan en del engelska beror framför allt på att de arbetat utomlands. Samtidigt ser de ingen nytta med att investera i det omkringliggande landets språk (jfr Darvin & Norton 2017, 2021), eftersom de inte vet i vilket land som nästa projekt kommer att äga rum. De träffar mycket sällan hantverkare från andra underleverantörer eller entre-

prenören, och de undviker gemensamma lunch- och omklädningsrum. Kontakter med svenskspråkiga personer på arbetsplatsen är mycket ovanliga, eller till och med obefintliga. Även om de visar låg motivation att lära sig svenska är investeringen i praktiken därmed också omöjlig, så som arbetet är upplagt.

Under byggprojektet pendlar de mellan Estland och Sverige utifrån ett regelbundet schema. De arbetar två veckor i Sverige och är sedan lediga tio dagar, då de båda åker tillbaka till Estland. När de är på plats kan det bli både långa arbetsdagar och arbetsveckor: mellan sju och tio timmar om dagen, sex dagar i veckan. De tar mycket korta raster och avstår lunchrast, även om de rekommenderas vila under lunchen. Enligt mellanchefen Kevin vill estländarna också gärna arbeta på söndagar, men har ombetts att avstå eftersom det stör boenden i området. Även om de arbetar mycket i Sverige berättar Marek att pendlingen gör att han kan få mer tid med sin familj, eftersom det ger längre perioder av ledighet än ett arbete i Estland.

Lagbasen Tarmo har andra arbetsuppgifter än installatörerna, och också en annan livsberättelse. Liksom Marek och Meelis är han född i Estland och har erfarenheter från andra internationella arbetsplatser, bland annat som hantverkare i Tyskland. I våra samtal lyfter han fram sina erfarenheter från militären där han arbetat inom flottan, vilket han menar gett honom förmåga att tala engelska och att tala med människor från olika språk- och kulturgrupper. Denna kunskap och erfarenhet gör att han kan fungera som lagbas och språklig mellanhand, och hans roll påminner om de språkliga mellanhänder som beskrivs i undersökningar av andra internationella byggarbetsplatser (se t.ex. Handford & Matous 2015, Kraft 2020a). I sin roll som lagbas fungerar han som en länk mellan installatörerna, firmans överordnade (mellanchefen Kevin) samt till byggarbetsplatsens ledning och andra arbetslag (för en utförligare analys av de kedjor som uppstår på bygget, se Söderlundh m.fl. 2020). Liksom installatörerna pendlar han mellan Estland och Sverige enligt ett regelbundet schema.

4.2 Interaktionsordning: roller, språkval och uttalade normer

Installatörernas arbetsdagar innehåller mycket lite verbal interaktion och de hanterar sällan texter eller ritningar. De arbetar större delen av dagen under tystnad, åtskilda i olika lägenheter.

För det första framgår det av intervjuerna att installatörerna inte vill prata med andra, med förklaringen att de då blir störda i sitt arbete. Meelis berättar hur han aktivt söker en ostörd arbetsyta och hur han till och med kan block-

era dörröppningen till lägenheten eller arbeta med radion inställd på estniska sändningar för att slippa bli störd:

Exempel 1. Intervju med Meelis (översatt från estniska).

När jag kommer till ett rum någonstans och ser om det är svenskar, tyskar, ryssar eller, det spelar ingen roll. Om det finns ett ledigt rum bredvid, rummet längst bort är ledigt, annars är det folk överallt. Då går jag till det lediga rummet. Anledningen är att säg att man till exempel installerar ett element här. Han kommer att störa mig. Därför går jag så långt bort som bara möjligt. Jag brukar bygga här (går till dörröppningen). När jag börjar jobba i detta rum så staplar jag här några verktyg och grejer i vägen i en sån jättehög (visar i brösthöjd). Så att man inte kommer in alls.

Vi tolkar detta som att installatören prioriterar effektivt arbete före sociala relationer under arbetet i Sverige. Prioriteringen kan knytas till den förväntan som framkommit i analysen av historisk kropp om tiden i Sverige som präglad av ett omfattande arbetsschema och kortvariga möten med personer utanför den närmaste arbetsgruppen.

För det andra visar både observationer och intervjuer att installatörerna inte behöver prata med andra än lagbasen Tarmo. De kallas inte till möten med andra hantverkare och förväntas inte heller kommunicera direkt med entreprenören. Installatörernas uppgift är att få köksskåp och garderober på plats. Meelis berättar i intervjun om denna förväntan:

Exempel 2. Intervju med Meelis (översatt från estniska).

En enda person en man [Tarmo] härifrån pratar med kontoret. Han vet liksom vem han pratar med. Han vet hur bra den personen är på språket. Det är hans uppdrag han kan detta jobb. För att göra det så smalt som möjligt. För att man skulle förstå ifall någon gör ett misstag. Det var så det fungerade. Överallt där jag har varit på olika objekt med detta bolag. Så gick alla och pratade. Sen fattade ingen människa. Någon kom överens om något glömde det () såhär. Det blev ganska galet till slut. X-köping var ett sånt objekt. Och då sa de: bara en person. Annars blir det tokrörligt.

Som framgår är det praktiska skäl bakom förväntan om installatörens tystnad: det kan bli »tokrörligt» om många personer diskuterar det pågående arbetet med platsledningen (entreprenören), och de exempel som ges i intervjun på misslyckad kommunikation kommer från sådana arbetsplatser där det saknades en lagbas med ansvar för kommunikationen. I stället föredrar Meelis den tydliga rollfördelning som finns på detta bygge och som präglar interaktions-

ordningen: alla ska inte tala med alla, utan det ska finnas en person som kan ett passande språk och som har i uppgift att sköta de delar av arbetet som kräver kommunikation med andra. För Marek och Meelis är detta Tarmo, som också fungerar som språklig mellanhand och hans språkkunskaper och kommunikativa kompetens blir ett slags kollektiv resurs för arbetslaget.

För Meelis är interaktionsordningen en fråga om ansvar: eventuella felaktigheter eller missförstånd som uppstår ska inte kunna skyllas på språkförbistring. Engelska är det språk som ska göra att missförstånd undviks och goda kunskaper i språket anses kunna skydda från orättvisa anklagelser:

Exempel 3. Intervju med Meelis (översatt från estniska).

Och det är så att typ i initieringsfasen blir det många såna ärenden att man kan göra något på två sätt. Hur ska vi göra? Och så säger svensken såhär gör vi och så senare visar det sig att svensken egentligen gjorde ett misstag. Så säger han direkt att det är språkförbistring. Därför behöver vårt bolag (veta) att den som kommunicerar, den personen kan mycket bra engelska. Så att man inte kan liksom skylla på detta. Han kan skriva, tala, kommunicera fritt på engelska.

Meelis beskriver i intervjun en organisation där *svensken* ger arbetsorder, men att om dessa innehåller misstag så kan det bli en diskussion om ansvar och språkförbistring. Lagbasen, med sina språkkunskaper i engelska, kan göra att situationen undviks, och därmed tillskrivs lagbasens kommunikativa roll och språkkunskaper också ett symboliskt värde: engelska kan vara en resurs för att företaget håller dokumenterat god kvalitet.

Vid endast ett tillfälle observerar vi ett frånsteg från interaktionsordningen och det är när Marek talar med en mellanchefer hos entreprenören på engelska om att golven i badrummen behöver täckas innan han kan bära dörrar över dem. Detta sker under en arbetsdag när Tarmo inte är närvarande, och vid liknande situationer kan alltså den förväntade interaktionsordningen brytas. Därtill utgör ritningar på bygget en multimodal och asynkron informationskanal från ledning till installatörer. Ritningar används dock sällan i denna fas av arbetet eftersom arbetet nu går på rutin, men utgör enligt intervjun med Meelis viktiga resurser i tidigare faser av arbetet. Ritningarna finns tillgängliga i varje lägenhet och innehåller information om placeringen av spis, köksskåp, fläkt med mera, samt mått på de olika enheterna (se bild 2). De innehåller främst visuella representationer och siffror, men enstaka ord kan finnas och dessa är på svenska. Meelis visar att han vet i vilken kolumn han ska titta och berättar att han känner igen relevanta beteckningar på svenska, som »marmor» ifall en

marmorstykarna ska installeras. Detta visar hur byggarbetarnas språkliga repertoar utvidgas när de rör sig över olika länder och arbetsplatser och hur framför allt professionella termer i form av ord för verktyg och material från olika lokala sammanhang införlivas i deras repertoar (se även Svennevig 2018 samt Kahlin m.fl. 2022).

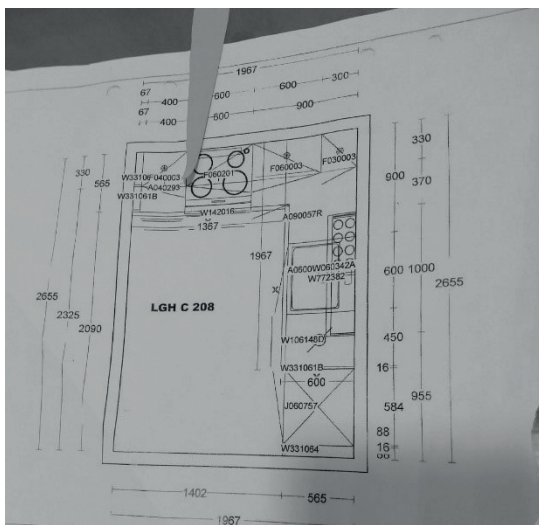

Bild 2. Ritning.

Vi har därmed hittills visat att interaktionsordningen är sådan att installatörerna framför allt arbetar under tystnad, och att detta kan förklaras med att de arbetar ensamma men också med en fråga om ansvar. De samtalar egentligen bara med Tarmo, på estniska, och det sker när han besöker dem i lägenheterna. Dessa samtal innehåller en del variation i fråga om syften och ämnen, och för att visa prov på denna variation listar vi nedan de olika aktiviteter som inbegriper arbetsrelaterad interaktion på estniska med Tarmo under de timmar vi följer installatörerna Marek och Meelis:

- *Planering av kommande arbete/instruktioner.*
- *Dokumentation och rapportering av utfört arbete.* Sker muntligen till Tarmo som i sin tur dokumenterar skriftligen. Avvikande händelser och slutfört arbete fotograferas av installatörerna. Foton lagras digitalt av Tarmo.

- *Problemlösning*. Sker muntligen, ibland utan Tarmo. Kan gälla skadat material eller arbete som behöver göras om.
- *Handräckning under pågående arbete*: Begäran om handräckning, eller spontan handräckning under arbetet. Involverar ibland Tarmo.
- *Småprat*. Samtalsämnen som inte rör arbetet. Sällsynt i materialet. Involverar ibland Tarmo.

Vanligast är att samtalen rör arbetsplanering eller dokumentation av utfört arbete. Det senare är som vi tidigare visat en praktik som kan kopplas samman med frågan om ansvar på arbetsplatsen, men också med arbetsduglighet och behovet av att visa prov på gott arbete. Dokumentationen tycks användas i första hand internt inom det estnisk-svenska företaget, men kan visas och översättas för entreprenören vid behov.

I transkriptionen nedan (exempel 4) visar vi prov på interaktion som kategoriserats som rapport av utfört arbete och där praktiken att dokumentera arbetet med fotografier också synliggörs. Samtalet utförs på estniska under det att installatören arbetar med att montera en dörr på ett köksskåp. Tarmo står framför köksbänken med ett papper framför sig. Exemplet är typiskt för kategorin på så sätt att lagbasen förhör sig om hur arbetet fortlöper och påminner installatören om vikten av dokumentation.

Exempel 4. Du skulle ha tagit en bild. Ma=Installatör Marek, Ta=Lagbas Tarmo.

- 1 Ta: neid paneele pidi lõikama ka=vä.
behövde du såga dom där panelerna också
- 2 Ma: jaa (.) eee kolgendkolm, (.) lõikasin mingi ka- kaks kolm
ja (.) uhm trettitre (.) jag sågade typ två tre
- 3 senti lõikas[in maha. kollm senti lõikasin [maha.] vä.
centimeter sågade jag jag sågade av tre centimeter kanske
- 4 Ta: [pildi tegid] [pildi] tegid
tog du en bild tog du en bild
- 5 (1)
- 6 Ma: kui lõikasin maha vä.
när jag sågade av den eller
- 7 Ta: ei (.) sellest et nad pikemad (olid.)
nej (.) av när de (var) längre

- 8 (1)
 9 Ma: eeeee ei teinud.
 uhm nej det gjorde jag inte
 10 Ta: oleks pidand pildi tegema.
 du skulle ha tagit en bild
 11 (1)
 12 Ma: mõlemad olid pikemad (tegelikult).
 båda var längre (faktiskt)

Det problem som diskuteras rör fellevererade paneler och lagbasen frågar om Marek sågade av dem innan de kunde monteras. Marek svarar att han fick ta av två, tre centimeter, varpå Tarmo direkt frågar om Marek dokumenterade ändringen med ett foto. När lagbasen förstår att det inte gjordes säger han att så borde skett. Samtalet visar den hierarkiska interaktionsordning, med en överordnad som ber om rapport från en underordnad och sedan utvärderar arbetet på ett korrigerande sätt (*du skulle ha tagit en bild*, rad 10). Genom att fotografera panelerna kan de visa att dessa levererats med fel mått, och att de fick lägga extra arbetstid på att korrigera dem. Under våra observationer framgår att information om material och arbetstid är exempel på sådant som Tarmo för vidare uppåt i organisationen, och som behöver stämmas av fortlöpande.

Samtalen mellan installatörer och lagbas kan också innehålla problemlösning (se exempel 5 nedan). Extra skenor till en garderob har levererats tillsammans med nya dörrar, men Tarmo känner inte till att beställningen har kommit fram och i stället för att be installatörerna att påbörja arbetet har han bett Meelis att bära skenorna till förrådet i tron att det var skenor till en annan lägenhet. Problemet som diskuteras i exempel 5 är vilka skenor som egentligen har levererats och vilken lägenhet som de hör till. Under sekvensen står Tarmo på en pall och justerar en garderobsdörr. Marek står utanför dörren till hallen och arbetar för tillfället inte med händerna. Utdraget börjar med att Marek förklarar att skenorna levererats på en pall tillsammans med dörrar (rad 1–6), och Tarmo säger så småningom att han inte visste att de levererats (rad 16). Sekvensen visar att installatörerna trots sina överlag språkfattiga arbetsdagar också behöver lösa verbala arbetsuppgifter, och att detta görs på estniska i interaktionen med lagbasen.

Sekvensen i exempel 5 utmärker sig i videomaterialet på så sätt att man inte talar om pågående arbete, utan om byggmaterial på annan plats i huset,

vilket för stunden inte är visuellt tillgängligt för samtalsdeltagarna. Som visats av Handford & Matous (2015) handlar samtal som ackompanjerar arbetet ofta om föremål inom synhåll och kännetecknas då av kortfattad interaktion med deiktiska referenser. I exempel 5 är turerna i stället utvidgade och placeringen av de skenor som diskuteras måste beskrivas verbalt (se rad 1, 3, 12 och 14), i stället för med hjälp av artefakter eller deiktiska referenser. Dessutom redogör Marek först för ett förmodat förlopp (rad 10–14) och sedan hur det faktiskt blev. Som visats i genomgången av tidigare forskning tillskrivs språk sällan betydelse i fysiskt präglat arbete, men sekvensen visar att verbalspråk behövs för spontan problemlösning också i ett tingsyrke. Det är dock inte särskilt ofta i vårt material som språk är bärande för arbetet, men när det sker är det uppenbarligen viktigt att kommunikationen flyter smidigt så att den effektivitet som man vill uppnå ska bibehållas. Exemplet visar också hur Tarmos arbete med att sköta beställningar av nytt material är beroende av rapporter från installatörerna om vad som levererats och monterats, vilket visar linjeorganisationen och hur information samlas hos en logistikansvarig person. I interaktionsordningens logik blir lagbasen en nyckelresurs.

Exempel 5. Jag visste inte att skenor kom. Ma=installatör Marek, Ta=Lagbas, Tarmo.

- 1 Ma: need olidki aluse peal. (1)
dom var faktiskt verkligen på pallen (1)
- 2 kile sees (1)
inslagna i plast (1)
- 3 Ma: need samad siinid ongi nüd need lisasiinid all seal.
dessa skenor är nu dom extra skenor där nere
- 4 (1.5)
- 5 Ma: (ja kõik) aluse peal ju. (1.5)
(och alla) är ju på pallen (1.5)
- 6 Ma: kui need uksed tulid. ustega koos tulid vaata.
när dörrarna kom de kom med dörrarna
- 7 (0.5)
- 8 Ta: +n tulid küll, aga seal olid ju
de kom visserligen men det fanns ju
ta +tittar på skenan och rör vid den-->
- 9 (0.5)

- 10 Ma: sest=et siis olidki ned lisasiinid. sina veel ütlesid
eftersom då fanns dom där extra skenorna du sa att
- 11 näed et pange kolmandale korrusele need vaata e need
lägg dom på tredje våningen uhm det
- 12 olidki need lisasiinid kilepakis. hh aga mul olid
var dom där extra skenorna i plastförpackningar hh men
- 13 ammu need siinid juba pantud. siis ma alles panin
jag hade redan installerat dom skenorna för länge sen
- 14 need=e +lisasiinid sinna juurde.
då la jag dom extra skenorna också där
- ta ----->+tittar på Ma-->
- 15 (1)
- 16 Ta: e:i ma: ma üldse ei teadnud et need lisasiinid tulid.
nej jag jag visste inte alls att dom extra skenorna kom
- 17 ma=sain=aru=et< need kuuenda siinid tulid. (0.5)
jag trodde att skenorna för sexan kom (0.5)
- 18 ee null nelja siinid, (0.5) need siinid olid eraldi
skenorna uhm till noll fyra (0.5) dom skenorna var
- 19 olid seal:=e aluse peal.
separat var (de) där uhm på pallen
- 20 Ma: aluse peal olidki uste peal< seal:
på pallen var de där ovanpå dörrarna

4.3 Situationens diskurser

I detta avsnitt redogör vi för situationens diskurser, det vill säga antaganden om språk och dess användare, som skär igenom praktknexus och som får betydelse för den inresande arbetskraftens språkliga yrkesvardag. Tre övergripande diskurser har identifierats: hantverkarens värde (4.3.1), den språkliga mångfalden och behovet av engelska (4.3.2) samt språk och säkerhet (4.3.3).

4.3.1 Den inresande arbetskraftens värde: yrkesskicklighet, effektivitet och flexibilitet

I exempel 1 har vi visat hur installatören Meelis vittnar om att han undviker kommunikation dels för att få jobbet gjort, dels för att det inte ska uppstå missförstånd ifall många skulle tala om det pågående uppdraget med entreprenören. Påståendet speglar en mer allmän diskurs på byggarbetsplatsen där professionalitet och praktiskt yrskunnande är oberoende av kommunikation och viktigare än språkfärdigheter. I stället står det manuella görandet i fokus, och det är i relation till detta som hantverkare och installatörer kan visa skicklighet och få ett värde på arbetsplatsen (se liknande resultat hos Kraft 2020a). Vi märker också spår av diskursen hos en svensk mellanchefer som i ett informellt samtal beskriver det ukrainska arbetslaget på bygget som »svåra att prata med», men med »stort hantverkarskunnande». Det finns därmed sammantaget en förväntan och acceptans kring att inresande installatörer och hantverkare är tysta. Förväntan skär genom det praktiknexus vi studerat.

I tillägg till praktiskt yrskunnande ska den ideala hantverkaren eller installatören arbeta effektivt och vara flexibel. Särskilt den inresande arbetskraften omtalas som effektiv och flexibel i fråga om arbetsuppgifter och arbetstid, och diskursen om den effektive installatören återkommer som visats hos Meelis. Den flexibilitet som tillförs av de inresande hantverkarna anses skapa ett effektivt bygge, med argumentet att byggtiden kan utnyttjas bättre om personalen vill och kan arbeta långa dagar, och dessutom gärna på helger. På arbetsplatsen är tid särskilt viktigt eftersom man ligger efter i tidsschemat och riskerar vite till beställaren ifall inflyttningsdatumet flyttas fram ytterligare.

I ett så kallat underleverantörmöte mellan entreprenören och mellancheferen för det företag som de estniska installatörerna arbetar för blir diskursen om hantverksskicklighet, flexibilitet och tid särskilt tydlig. Exempel 6 visar ett utdrag ur interaktionen, där entreprenören har undersökt möjligheten att få fler hantverkare till Sverige från Estland, så att bygget kan gå framåt snabbare. Mellancheferen Kevin svarar att man bara har två parketläggare tillgängliga (rad 1), men att man kanske kan ordna med assistans och handräckning till dessa professionella hantverkare (rad 7).

60 Hedda Söderlundh & Linda Kahlin

Exempel 6. Half guy. Ke=mellanchef estniskt-svenskt företag. Pr=platsrepresentant för estniskt-svenskt företag. Pc=platschef, entreprenören.

- 1 Ke: basically we have only two guys (.) it's very difficult
i princip har vi bara två killar det är väldigt svårt
- 2 to get like e: (.) randomly two guys for professional
att få typ e slumpmässigt två killer för professionell
- 3 parquet layers that just sitting around let's go to Sweden
parkettläggning som bara sitter och väntar låt oss dra till Sverige
(2)
- 4 Pc: one guy? Hh
en kille?
- 5 +(1)+
ke +skakar långsamt på huvudet+
- 6 Pc: #half guy? Haha
halv kille?
pc #ler-->
- 7 Ke: I think if we can put maybe [somebody] to assist>>
jag tror att om vi kan lägga nån att assistera
- 8 Pc: [infinite number]#
oändligt antal
pc -->#
- 9 Ke: >>them from here from our side
dem från här från vår sida
- 10 Pc: if it works if it helps yes
om det funkar om det hjälper ja
- 11 Ke: +because %it's actually not-%
eftersom det är faktiskt inte
ke +blick Pr--> %slår ut med handen%
pr *blick Ke-->
- 12 Pr: these parquet guys not going let us do any installations
de här parkettkillarna låter oss inte göra några installationer
- 13 on the floor
på golvet
- 14 Ke: nono
nänä

- 15 Pr: *it's only to take out the parquet or moving or cleaning
det är bara att ta ut parketten eller flytta eller städa
pr *blick växelvis mot Pc och Ke-->
- 16 Pr: or covering the floors things like that*
eller täcka golven såna saker
pr -->*
- 17 Ke: but that also takes time
men det tar också tid
- 18 Pc: that takes time
det tar tid
- 19 Pr: but the covering of the floors I don't know if they
men täckningen av golven vet jag inte om de
- 20 should do it
ska göra

I samtalsutdraget tydliggör deltagarna en skillnad mellan *random guys* (i betydelsen 'vem som helst') och *professional parquet layers*. De första, vilka genomgående under mötet omtalas som *guys*, kan assistera hantverkarna genom att till exempel bära fram material, täcka golv och städa. De är i samtalet odefinierade och platschefen skämtar till och med om möjligheten att få fram en halv kille (*half guy*, rad 6), vilket inte besvaras av underleverantörens representant. De senare, *parquet layers*, är specifikt utvalda för sitt yrkeskunnande och har en yrkesstolthet som inte tillåter hjälp med annat än handräckning när parketten väl ska läggas. Denna handräckning uppskattas dock av platschefen, som bekräftar att också okvalificerat arbete tar tid (rad 17–18). Diskursen om yrkesskicklighet aktualiseras under samtalet genom kategoriseringen av hantverkskunniga respektive annan tillgänglig arbetskraft. Särskilt den senare arbetskraften uppfattas alltså kunna effektivisera arbetet på bygget, vilket framställs som värdefullt. Språk nämns inte, utan framstår som irrelevant i jämförelse med värden som hantverkskunnande och flexibilitet, särskilt när det gäller beställning av extra arbetskraft från en redan etablerad underleverantör.

4.3.2 Den språkliga mångfaldens baksida och behovet av engelska

Samtidigt skär en annan, mindre framträdande, diskurs genom praktiknexus, där mångfalden språk framställs som problematisk. Diskursen skapas och åter-

skapas av hantverkare och installatörer som upplevt hur bristande kunskaper i gemensamma språk påverkat arbetet negativt i fråga om informationsöverföring och ansvarsfördelning (se exempel 2 och 3). Den är därtill framträdande hos ledningen och tydliggörs i intervjun med byggets projektchef (se exempel 7), och kopplas då specifikt till ineffektivitet på grund av de inresande hantverkarnas brister i engelska, men också den egna förmågan att förstå de varianter av engelska som talas på bygget. Projektchefen berättar:

Exempel 7. Intervju med projektchefen.

Nils: I Stockholm då hade vi killar från Litauen och polacker samtidigt å jag klagar inte på deras engelska men precis som oss så har dom sin brytning när dom pratar engelska och vi tolkar engelskan lite olika och de vart väldigt långgrandigt möte. Vi sa nog ibland samma sak men vi fatta inte att vi sa samma sak. [Avbrott för telefonsamtal] Min erfarenhet säger mig att man bör ta olika språkgrupper för sig för att få bättre tydlighet å sen blir det upp till oss och få ihop det med den andra språkgruppen.

Intervjuare: Blir det många möten då?

Nils: Många möten blir det. Det här är ju ett praktexempel på hur man kanske inte ska göra. Jag räkna nån gång till åtta eller nio olika språk å de e ju inte bra. För de e ju så att den engelska kunskapen är bristfällig. Att deras arbetsledare och chefer det funkar å prata med dom. Men vi har ett antal här som inte kan ett ord engelska.

Som citatet visar handlar problemdiskursen kring mångfalden av språk ytterst om att kunna engelska eller inte, men också om att olika varianter av engelska kan vara svåra att förstå. Engelska språket hanteras som ett självskrivet *lingua franca* och det lokala värdet ligger i möjligheten att binda samman de mest centrala positionerna på byggarbetsplatsen. Problem anses uppstå när engelskan inte räcker till, som när språket saknas hos enskilda hantverkare eller installatörer som borde kunna språket eller när talarna inte har en ömsesidig förståelse för varandras sätt att tala engelska. Svenska språket nämns aldrig som ett alternativ, utan engelskan framställs som det enda önskvärda gemensamma språket. På samma sätt beskrivs indirekt användningen av en språklig mellanhand som ett bättre alternativ än att överbrygga språkklyftor genom till exempel kurser i svenska.

Diskursen om mångfalden språk kan härledas till byggarbetsplatsens tillfälliga karaktär vad gäller sociala relationer: underleverantörer från olika länder och branscher kommer och går och det saknas på det hela taget en språklig och social gemenskap. Det anses från projektchefens sida därför också vara

mest funktionellt att hålla isär språkgrupper vid möten och enbart låta vissa personer sköta kommunikationen (exempel 7). Intressant nog tillskrivs därmed också hantverkarnas bakgrund och historiska kropp stor betydelse för den kommunikationen som måste ske samt för möjligheten till ömsesidig förståelse.

4.3.3 Språk och säkerhet

En tredje diskurs som skär genom praktikknexen rör språk, arbete och säkerhet. Från byggledningens perspektiv är mångfalden språk och de upplevda bris-terna i engelska hos den inresande arbetskraften särskilt problematisk i relation till säkerhet. Diskursen är på intet sätt unik för arbetsplatsen. Till exempel uppmärksammar Arbetsmiljöverket (2021) säkerhetsproblem relaterade till språk i byggbranschen och betonar att alla anställda ska få information »på ett för arbetstagarna förståeligt språk så att inga missförstånd uppstår». Sambandet finns också synligt hos fackförbundet Byggnads, som i sin medlemstidning rapporterar om flera olyckstillfällen med utländsk arbetskraft, där språkproblem lyfts fram som bakomliggande orsak (Byggnadsarbetaren 2017). På byggarbetsplatsen är säkerhet också främst en ansvarsfråga för ledningen och det är i en intervju med projektchefen Nils som diskursen artikuleras för oss (se exempel 8). Han har en bakgrund inom facklig verksamhet och är möjligen särskilt uppmärksam på säkerhetsaspekter.

Exempel 8. Intervju med projektchefen.

Å jag tycker att den värsta aspekten på [mängden språk] de e ju arbetsmiljö. Vi ska ju säkerställa att dom har läst våra skydds- så att säga följer våra-. Men hur säkerställer vi det när vi inte ens kan prata med dom? Men de e inte kul å ha de ansvaret när vi inte kan förmedla ut de vi ska förmedla ut. Du vet inte om du når fram. Det där e ett problem tycker jag. Sen om dom pratar sitt språk när dom jobbar. De bryr jag mig inte om.

Projektchefen visar här ledningens ansvar i relation till säkerhet: hantverkarna måste kunna ta till sig säkerhetsföreskrifter, och de måste kunna informeras om akuta faror som till exempel brand. Samtidigt betraktas det flerspråkiga hantverksarbetet som oproblemiskt, eftersom de situationer där fara kan uppstå är – och ska vara – ovanliga. Som utdraget visar knyter diskursen an till de två tidigare nämnda och överlappar delvis, dels genom att särskilja språkfrågan från det manuella hantverksarbetet (se exempel 8: *om dom pratar sitt språk när dom jobbar, det bryr jag mig inte om*), dels genom att framställa

just engelska som det prefererade språket för gemensam kommunikation (se exempel 7, om brister i engelskan hos olika grupper av hantverkare). Liksom de två övriga manifesteras diskursen i själva linjeorganisationen, där lagbasens lingvistiska repertoar ska fungera – och i praktiken också fungerar – som en resurspool för installatörerna i arbetslaget, också vid en nödsituation. Noteras ska dock att säkerhetsfrågan inte är oviktig eller något som bara rör den inresande arbetskraften, utan för platschefen är det en fråga om allas säkerhet vid bygget – också den egna.

4.4 Sammanfattning och empiriska slutsatser

Resultaten visar att det praktikknexen som vi studerat, det vill säga installation av hall- och köksinredning, kretsar kring ting snarare än människor. Det är ett ensamt och repetitivt arbete som framför allt genomförs under tystnad. Installatörerna förklarar tystnaden dels med önskan om att arbeta ostört och därmed effektivt, dels som en fråga om ansvarsfördelning. Fördelningen har att göra med kontroll över information, samt behovet av att undvika missförstånd och konflikter kring utfört arbete. Svenska språket används inte vid något tillfälle av installatörerna och deras historiska kropp visar en resa mellan olika byggen i Europa, beroende på tillgång till arbete.

Som visats är kommunikationen underordnad det manuella görandet, och i den diskurs som är överordnad de andra framställs hantverksskicklighet, flexibilitet och effektivitet som viktigare än kommunikationsförmåga och språkkunskaper. Samtidigt har vi visat att installatörerna undantagsvis också behöver diskutera och lösa problem som uppstår, och att det då behövs ett precist språk samt tillgång till en gemensam professionell repertoar (se exempel 5 och 6). Arbetet är på så vis språkfattigt, eller »language marginal» (se t.ex. Gonçalves & Kelly-Holmes 2020 samt ovan), men har inslag av muntlig problemlösning. På vilket språk som detta arbete sker tillskrivs ingen betydelse, och i själva verket uppfattas frågan om arbetsspråk som obetydlig både av hantverkare och ledning. De estniska installatörerna genomför följaktligen arbetet på estniska, utan inslag av svenska och med obetydligt inslag av engelska.

Lagbasens språkliga yrkesvardag i Sverige skiljer sig betydligt från installatörernas. Lagbasen Tarmo organiserar installatörernas arbete i relation till byggets övergripande planering och logistik, på estniska eller engelska beroende på vem han talar med. Han behöver kontinuerligt stämma av avklarad arbete och undantagsvis lösa problem som uppstår tillsammans med instal-

latörerna. Han uppgift är kort och gott att kommunicera och i och med detta binda samman installatörer och ledning. Lagbasens repertoar har därmed en kollektiv betydelse; det är när Tarmo med sin specifika repertoar tillförs gruppen installatörer som det skapas ett fungerande arbetslag. Alla förväntas på detta sätt inte tala med alla, vilket är en logik som har stor betydelse för arbetsplatsen och hantverkarna. Bristande kunskaper i engelska framställs samtidigt som problematiskt av ledningen och det är tydligt att språket bär symboliska värden vad gäller ansvar och säkerhet. På detta sätt skär flera diskurser genom vårt studerade praktiknexus, och bland dessa präglar uppfattningen om den inresande hantverkarens värde och hantverksduglighet arbetsplatsen mer än de andra.

5 Diskussion: den flerspråkiga arbetsmarknaden

Teoretiskt väcker undersökningens resultat frågor om språk, migration och arbetsmarknad ur ett bredare perspektiv. Även om den studerade gruppen inte är representativ för migranter som ser sin framtid i Sverige, ger undersökningen perspektiv på vad som behövs i fråga om språkkunskaper för tillträde till en sektor som bygg och anläggning, men också för att utföra själva arbetet. Diskussionen rör alltså den svenska marknaden, även om den svenska marknaden också är del av en gemensam marknad inom EU. De inresande hantverkarna avlönas av svenska företag och är del av svensk ekonomi, och de konkurrerar om arbetstillfällen med hantverkare bosatta i Sverige.

I politiska sammanhang lyfts inte sällan språkkunskaper fram som en nyckel till (allt) arbete i Sverige: »Språket är en nyckel till utbildning, jobb och att vara en del av det svenska samhället.» (Utbildningsdepartementet 2020), skriver till exempel Anna Ekström, dåvarande utbildningsminister, i ett pressmeddelande om ämnena svenska och svenska som andraspråk i skolan. Metaforen är enligt Dahlstedt m.fl. (2021 s. 45) vanlig och den har med upprepningens makt kommit att användas på ett sådant sätt att den framstår som en »naturtrogen återgivning av den värld som den beskriver». I själva verket, menar författarna, ger den en ensidig och förenklad förståelse för migranternas villkor i Sverige. I ljuset av den flerspråkighet och flexibilitet i fråga om språkkunskaper som framgått av den här undersökningen framstår metaforen som onyanserad och ensidig också i relation till den variation som finns på den svenska arbetsmark-

naden. Nedan diskuterar vi översiktligt dessa samhällsrelevanta frågor på basis av undersökningens resultat, med särskilt fokus på språk och arbetsmarknad.

Undersökningen gör alltså nedslag i en bransch som i allt större utsträckning är flerspråkig och som är öppen också för den som saknar kunskaper i svenska (eller engelska). Flerspråkigheten är resultat av en förändrad arbetsmarknad sedan inträdet i EU, samt efterfrågan på kvalificerad (och okvalificerad) arbetskraft samt billigare material, vilket underleverantörer från till exempel Estland eller Polen kan erbjuda. Branschens mål, att på ett kompetent och effektivt sätt bygga klart det planerade projektet, är överordnat krav på språk, och organisationens logik är präglad av detta med en interaktionsordning där inte alla förväntas tala med alla. Vi ser också att arbetet till stor del är repetitivt, ensamt och att arbetsdagarna till stor del äger rum under tystnad. Svenska språket fungerar inte heller som inträdesbiljett, i till exempel författande av CV eller personligt brev till arbetsgivaren, så som redovisas av del Percio (2018), eftersom själva anställningen sker utomlands. Nyckeln för de hantverkare som är verksamma på bygget är helt enkelt inte språket i någon aspekt, varken i fråga om tillträde eller genomförande. I stället är det flera andra nyckelfaktorer, där särskilt fyra kan lyftas fram: a) efterfrågan på yrkeskompetens och billigt byggmaterial, b) en arbetsplats där hantverkarna är organiserade i arbetslag med språkliga mellanhänder och med chefer som känner till deras kompetens, c) en tillåtande attityd och syn på flerspråkigt arbete som relativt oproblematiskt, samt d) ett anställningsförfarande där nätverk (inom och utom landet) har betydelse, särskilt för tidsbegränsade uppdrag.

Samtidigt som arbetet kan skötas på många olika språk kan det vara en nackdel att inte kunna svenska på bygget. Arbetstagare som inte kan svenska eller engelska är på det hela taget mer utsatta på arbetsmarknaden, bland annat genom beroendeförhållandet till lagbasen och den språkliga mellanhanden, men också på grund av att lagföreskrifter och facklig information oftast enbart finns på svenska, ibland engelska (Riksrevisionens rapport 2020). I den typ av organisation som vi studerat kan man dock inte förvänta sig att arbetstagarna ska ha möjlighet att investera i svenska språket på arbetet, med tanke på att organisationen gör att möten med målspåkstalare är sällsynta, och med tanke på att arbetet är centrerat kring fysiska objekt snarare än andra människor. För den som vill lära sig svenska behöver tiden på byggarbetsplatsen kompletteras med andra tillfällen för språkinläring, som till exempel språkkurser. Tillträde till arbetsmarknaden i denna sektor ger *inte* ensamt möjligheter att lära sig svenska (jfr Sandwall 2010). Hantverkarna i denna studie är inte heller intresserade av att lära sig svenska, men iakttagelsen är intressant med tanke på de

hantverkare som bosätter sig permanent eller pendlar till landet många år, och som behöver svenska av både praktiska och symboliska anledningar.

Vi har vidare visat att andra språk än engelska och svenska kan vara värdefulla arbetsspråk på den svenska marknaden. Estniskans värde kan förklaras med en kombination av lokala omständigheter och makrosociala omständigheter rörande arbetsmigration inom EU. Förutsättningarna uppstår dels genom den lokala organisationen med en språklig mellanhand, dels genom makrosociala förutsättningar som principen om fri rörlighet och efterfrågan på arbete och material mellan Sverige och Baltikum. Uppenbarligen är värdet föränderligt, beroende på kontexten och på den historiska tidpunkten. Men det är ändå intressant att notera att engelskan, som ofta framställs som det avgörande språket för internationella relationer, inte ensamt dominerar i sektorn. Samtidigt tillskrivs just engelska språket symboliskt värde på den studerade byggarbetsplatsen, som ett språk för kommunikation mellan olika lager i byggarbetsplatsens hierarki och som ett språk för att undvika missförstånd och säkerställa god kvalitet. På motsvarande vis tycks svenska ha betydelse för personer i ledningsuppdrag, även om vi inte studerat detta specifikt. Noteras ska dock att språkkunskaperna även för dessa individer är en komponent bland flera, tillsammans med framför allt yrkeskompetens och efterfrågan på arbetskraft.

Från ett samhällsperspektiv visar resultaten sammantaget på komplexiteten i frågan om språk och arbetsmarknad, både vad gäller utförande av och tillträde till arbete. Metaforen språk som nyckel till arbete ger en förenklad bild av arbetsmarknaden i Sverige, dels vad gäller mångfalden språk som fungerar och är efterfrågade, dels vad gäller svenska språkets roll för att överhuvudtaget få och utföra vissa typer av arbeten. Dahlstedt m.fl. (2021 s. 68) kritiserar metaforen »språk som nyckel» för att framställa språkinläring som »en rak och enkel process där omgivande villkor hamnar i skymundan», och vi ser samma problem i relation till det studerade materialet.

6 Avslutning

I den här artikeln har vi analyserat den språkliga yrkesvardagen hos installatörer från Estland som arbetar tillfälligt i landet. Vi har särskilt analyserat deras språkanvändning och betydelsen av språk i relation till deras historiska kropp samt lokala logiker och diskurser rörande språkval på arbetsplatsen, så som de kan identifieras i nexusanalysen. Resultaten visar en flerspråkig arbetsplats där

estniska är det huvudsakliga arbetsspråket för installatörerna under arbetet i Sverige. Den verbala kommunikationen är underordnad det manuella görandet, och i den dominerande diskurs som skär genom praktiknexus framställs hantverksskicklighet, flexibilitet och effektivitet som viktigare än kommunikationsförmåga och språkkunskaper. Att arbetet sker i ett land där svenska är huvudspråk tycks inte ha någon praktisk eller symbolisk betydelse för installatörerna. De ser inte heller något behov av att investera i svenska språket, eftersom vistelsen i Sverige är tillfällig och kortvarig. Svenska har överhuvudtaget en undanskymd roll i det praktiknexus vi studerar.

Undersökningen bidrar särskilt till det sociolingvistiska fältet som studerar språk, migration och yrkesliv genom att visa hur de arbetspendlande hantverkarnas yrkesvardag ter sig under arbete utomlands. Vi har visat hur hantverkarnas erfarenheter och kunskaper relaterade till historisk kropp, interaktionsordning och diskurser samverkar på byggarbetsplatsen, och att kommunikationsproblem på grund av bristande kunskaper i engelska och farhågor om ansvar och säkerhet i praktiken utgör de enda problemrelaterade diskurserna. Det huvudsakliga bidraget till forskningsfältet menar vi ligger i det helhetsgrepp som nexusanalysen erbjuder, men viktiga är också dels resultaten som visar att det manuella arbetet stundtals kräver språkligt avancerad interaktion och inte är helt tyst (jfr Gonçalves & Kelly-Holmes 2020), dels funktionen av den språkliga mellanhandens repertoar som en resurspool för arbetslaget, vilket möjliggörs genom arbetsplatsens organisation.

Resultaten hoppas vi kan vidga synen på språk och arbete inom landets gränser, eftersom de visar hur också andra språk än svenska och engelska kan ha stor betydelse vad gäller både tillträde till arbetsmarknaden och genomförande av arbete. Vi konstaterar därför att metaforen »språk som nyckel» ger en onyanserad bild av den svenska arbetsmarknaden i stort, men särskilt av en bransch som i allt högre utsträckning är flerspråkig. Brist på arbetskraft är ett återkommande problem och de inresande hantverkarna har varken behov eller avsikt att lära sig svenska för att få tillträde till arbete i landet.

Litteratur

- Appadurai, Arjun, 1996: *Modernity at large. Cultural dimensions of globalization* (Vol. 1). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Arbetsmiljöverket 2021: *Arbete med tunga byggelement och formbyggnadselement*. Tillgänglig på: <https://www.av.se> [hämtad 8.7.2021].

- Blommaert, Jan, 2010: *The sociolinguistics of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Broth, Mathias & Keevallik, Leelo (red.), 2020: *Multimodal interaktionsanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Busch, Brigitta, 2012: The linguistic repertoire revisited. I: *Applied linguistics* 33(5). S. 503–523.
- Byggnadsarbetaren 2017: Föll 6,5 meter. Språket säkerhetsrisk på bygget. Publicerad 27.2.2017. Tillgänglig på: <https://www.byggnadsarbetaren.se> [hämtad 8.7.2021].
- Canagarajah, Suresh, 2013: Skilled migration and development: Portable communicative resources for trans-national work. I: *Multilingual Education* 3(1). S. 1–19.
- Dahlstedt, Magnus, Colliander, Helena & Rydell, Maria, 2021: Språket som nyckel. I: Magnus Dahlstedt & Andreas Fejes (red.): *Utbildning i migrationens tid: Viljor, organisering och villkor för inkludering*. Lund: Studentlitteratur. S. 43–68.
- Darvin, Ron & Norton, Bonny, 2017: Language, identity, and investment in the 21st century. I: Teresa McCarty & Stephen May (red.): *Language policy and political issues in education*. Encyclopedia of language and education. 3 uppl. Cham: Springer. S. 227–240.
- Darvin, Ron & Norton, Bonny, 2021: Investment and motivation in language learning: What’s the difference? I: *Language Teaching*. First view. S. 1–12.
- Del Percio, Alfonso, 2018: Engineering commodifiable workers. Language, migration and the governmentality of the self. I: *Language Policy* 17(2). S. 239–259.
- Gee, James Paul, 1999: *An introduction to discourse analysis: Theory and method*. London: Routledge.
- Goffman, Erving 1983: The interaction order. I: *American Sociological Review* 48(1). S. 1–17.
- Gonçalves, Kellie, 2020: “What the fuck is this for a language, this cannot be Deutsch?” Language ideologies, policies, and semiotic practices of a kitchen crew in a hotel restaurant. I: *Language Policy* 19(3). S. 417–441.
- Gonçalves, Kellie & Kelly-Holmes, Helen, 2020: Introduction. I: Kellie Gonçalves & Helen Kelly-Holmes (red.): *Language, global mobilities, blue-collar workers and blue-collar workplaces*. Milton: Taylor & Francis Group. S. 1–26.
- Gonçalves, Kellie & Schluter, Anne, 2017: “Please do not leave any notes for the cleaning lady, as many do not speak English fluently”: Policy, power, and language brokering in a multilingual workplace. I: *Language Policy* 16(3). S. 241–265.
- Handford, Michael & Matous, Petr, 2015: Problem-solving discourse on an international construction site: Patterns and practices. I: *English for Specific Purposes* 38. S. 85–98.
- Handford, Michael & Matous, Petr, 2011: Lexicogrammar in the international construction industry. A corpus-based case study of Japanese–Hong-Kongese on-site interactions in English. I: *English for Specific Purposes* 30(2). S. 87–100.
- Hanell, Linnea & Blåsjö, Mona, 2014: *Diskurs i handling. Att studera människors handlingar med medierad diskursanalys*. I: Anna-Malin Karlsson & Henna Makkonen-Craig (red.): *Analysing text AND talk*. (FUMS rapport 233.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. S. 14–27.

- Hovens, Daan, 2020: Workplace learning through human-machine interaction in a transient multilingual blue-collar work environment. I: *Journal of Linguistic Anthropology* 30(3). S. 369–388.
- Kahlin, Linda, Keevallik, Leelo, Söderlundh, Hedda & Weidner, Matylda, 2022: Translanguaging as a resource for meaning-making at multilingual construction sites. I: *Multilingua* 41(3). S. 261–280.
- Karlsson, Anna-Malin & Ledin, Per, 2004: Människor och ting. Om skriftens roll på äldreboendet och på bygget. I: Björn Melander m.fl. (red.): *Svenskans beskrivning* 26. Förhandlingar vid Tjugosjätte sammankomsten för svenskans beskrivning, Uppsala den 25–26 oktober 2002. Uppsala: Hallgren & Fallgren. S. 134–145.
- Kohn, Melvin L. & Schooler, Carmi, 1983: *Work and personality. An inquiry into the impact of social stratification*. Norwood, NJ: Ablex.
- Kraft, Kamilla, 2017: *Constructing migrant workers. Multilingualism and communication in the transnational construction site*. Opublicerad doktorsavhandling, Oslo universitet.
- Kraft, Kamilla, 2020a: Trajectory of a language broker: Between privilege and precarity. I: *International Journal of Multilingualism* 17(1). S. 80–96.
- Kraft, Kamilla, 2020b: Transience and Tunnel Esperanto: A study of multilingualism, work and relationship-building on a tunnel mining project. I: *International Journal of the Sociology of Language* 264. S. 163–186.
- Lønsmann, Dorte & Kraft, Kamilla, 2018: Language policy and practice in multilingual production workplaces. I: *Multilingua* 37(4). S. 403–427.
- Lønsmann, Dorte, 2020: Language, employability and positioning in a Danish integration programme. I: *International Journal of the Sociology of Language* 264. S. 49–71.
- Marschan, Rebecca, Welch, Denice, & Welch, Lawrence, 1997: Language: the forgotten factor in multinational management. I: *European Management Journal* 15(5). S. 591–598.
- McLaughlin, Mireille, 2020: “Tant qu’ils comprennent”. Mobile workers and the language ideologies of resource extraction. I: Kellie Gonçalves & Helene Kelly-Holmes (red.): *Language, global mobilities, blue-collar workers and blue-collar workplaces*. Milton: Taylor & Francis Group. S. 49–72.
- Mondada, Lorenza, 2018: Multiple temporalities of language and body in interaction: challenges for transcribing multimodality. I: *Research on Language and Social Interaction* 51(1). S. 85–106.
- Mortensen, Janus, 2017: Transient multilingual communities as a field of investigation: challenges and opportunities. I: *Journal of Linguistic Anthropology* 27. S. 271–288.
- Norton Peirce, Bonny, 1995: Social identity, investment, and language learning. I: *TESOL Quarterly* 29(1). S. 9–31.
- Pennycook, Alastair, 2020: Blue-collar work and multilingualism: “C’est Tough”. I: Kellie Gonçalves & Helene Kelly-Holmes (red.): *Language, global mobilities, blue-collar workers and blue-collar workplaces*. Milton: Taylor & Francis Group. S. 224–236.

- Piller, Ingrid & Lising, Loy, 2014: Language, employment, and settlement. Temporary meat workers in Australia. I: *Multilingua* 33(1–2). S. 35–59.
- Pitzl, Marie-Luise, 2016: World Englishes and creative idioms in English as a lingua franca. I: *World Englishes* 35(2). S. 293–309.
- Riksrevisionen 2020: Statens insatser mot exploatering av arbetskraft: Regelverk, kontroller samt information och stöd till de drabbade. (RiR 2020:27.) Tillgänglig på: <https://www.riksrevisionen.se> [hämtad 4.7.2022].
- Sandwall, Karin, 2010: “I learn more at school”: A critical perspective on workplace-related second language learning in and out of school. I: *Tesol Quarterly* 44(3). S. 542–574.
- Scollon, Ron, 2001: *Mediated discourse. The nexus of practice*. London/New York: Routledge.
- Scollon, Ron & Scollon, Suzie Wong, 2003: *Discourses in place. Language in the material world*. London/New York: Routledge.
- Scollon, Ron & Scollon, Suzie Wong, 2004: *Nexus analysis. Discourse and the emerging internet*. London/New York: Routledge.
- Serwe, Stefan Karl, 2020: Investigating language use in immigrant businesses. Workplace practices of a Thai massage salon owner in Germany. I: Kellie Gonçalves & Helene Kelly-Holmes (red.): *Language, global mobilities, blue-collar workers and blue-collar workplaces*. Milton: Taylor & Francis Group. S. 107–127.
- Strömmer, Maiju, 2016: Affordances and constraints. Second language learning in cleaning work. I: *Multilingua* 35(6). S. 697–721.
- Strömmer, Maiju, 2020: Physical work, customer service, or teamwork? Language requirements for seasonal cleaning work in the booming arctic tourism industry. I: Kellie Gonçalves & Helene Kelly-Holmes (red.): *Language, global mobilities, blue-collar workers and blue-collar workplaces*. Milton: Taylor & Francis Group. S. 187–203.
- Svennevig, Jan, 2018: ‘What’s it called in Norwegian?’ Acquiring L2 vocabulary items in the workplace. I: *Journal of Pragmatics* 126. S. 68–77.
- Söderlundh, Hedda, Kahlin, Linda & Weidner, Matylda, 2020: Arbetsmigration och flerspråkig interaktion på byggarbetsplatser. I: *Nordand* 15(2). S. 93–110.
- Söderlundh, Hedda & Keevallik, Leelo, 2022: Labour mobility across the Baltic Sea. Language brokering at a blue-collar workplace in Sweden. I: *Language in Society. First view*. S. 1–22.
- Theodoropoulou, Irene, 2019: Blue-collar workplace communicative practices. A case study in construction sites in Qatar. I: *Language Policy* 19(3). S. 363–387.
- Utbildningsdepartementet 2020: Regeringen beslutar om översyn av svenskämnen. Pressmeddelande från utbildningsdepartementet. Tillgänglig på: <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/> [hämtad 6.11.2020].

Talspråk, skriftspråk och grammatik

Om placeringen av adverbial i svenska

Av ADRIAN SANGFELT

Abstract

Sangfelt, Adrian, adrian.sangfelt@nordiska.uu.se, Senior lecturer, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: "Speech, writing and grammar. On the placement of adverbials in Swedish". *Språk och stil* NF 32, 2022, pp. 72–103.

There is a well-known tendency among the world's languages for adverbials to be placed on the same side of a verb as complements. Some linguists have even claimed that complex, head-initial adverbials (e.g. PPs) cannot immediately precede V in a strict VO language – most notably Haider (in press), who proposes the Left-Left Constraint to exclude structures where a head-initial adjunct immediately precedes a VP-internal main verb in VO languages.

In this paper, however, it is argued that the positional possibilities of adverbials in Swedish, a strict VO language, provide counter evidence to the Left-Left Constraint and similar restrictions on phrase structure. An empirical investigation, containing data from both spoken and written language of present-day Swedish, clearly shows that head-initial adverbials such as PPs can indeed immediately precede a VP-internal verb. The word order PP-V is certainly more frequent in a written, formal register than in spontaneous speech, and it is possible that comparable AdvPs are somewhat more frequent in a position preceding the main verb than PPs. All indications are, however, that these differences belong to the domain of usage rather than grammar.

Keywords: adjuncts, adverbials, VP word order, the Left-Left Constraint, spoken language, Swedish.

I modern svenska är bestämmningar i en verbfras vanligen postverbala: objekt och adverbial placeras efter det verb de bestämmer. Påståendet stämmer förstås för huvudsatser med finit huvudverb, där svenskans V2-egenskap gör att alla satsled, utom det som står i fundamentet, realiseras efter huvud verbet. I andra syntaktiska kontexter, exempelvis huvudsatser med finit hjälpverb och infinit huvudverb, står huvud verbet längre högerut i satsen. Även här brukar en bestämning placeras postverbalt, men situationen blir nu mer komplicerad.

Den forskning som presenteras här har möjliggjorts ekonomiskt tack vare generösa bidrag från Erik Wellanders fond och Gun Widmarks fond. För skarpsynta och hjälpsamma kommentarer på tidigare versioner av artikeln riktar jag ett stort tack till fyra anonyma referenter och redaktionen för *Språk och stil*. Jag tackar varmt även Matilda Edgren, för textkommentarer, hjälp med exempelmeningar och diskussion om artikelns ämne.

Nominalfrasobjekt står obligatoriskt efter huvud verbet (1a).¹ Till stor del är kravet detsamma (men jfr avsnitt 4.2) för adverbial som måste uttryckas för att argumentstrukturen ska bli fullständig – s.k. bundna adverbial (1b). Även fria adverbial, som inte realiseras av argumentstrukturella orsaker utan är optionella tillägg, står normalt efter verbet (1c). Men av (1c) framgår också att det finns variation mellan postverbal position och vad jag kallar för *medial* placering av adverbialet. Ett medialt adverbial står efter positionen för finita verb i huvudsatser, men före övriga verb.

- (1) a. Jag har (*min gamla mormor) **ringt** (min gamla mormor).
 b. Jag har (*på ett tråkigt samtal) **lyssnat** (på ett tråkigt samtal).
 c. Hon har (under kvällen) **tappat** bort sina nycklar (under kvällen).

SAG (del III s. 491 f.) framhåller att medial placering i varierande grad är möjlig för de flesta typer av fria adverbial i modern svenska. Benägenheten till medial placering påverkas dels av adverbialets syntaktiska och semantiska egenskaper, dels av satsens egenskaper i sin helhet (se vidare avsnitt 2). Dessutom anses medial placering i högre grad förekomma i skriftspråk än det gör i talspråk (SAG III s. 492, jfr även Jörgensen 1976 s. 114 f.).

Ur ett språktypologiskt perspektiv är det inte förvånande att postverbal placering av adverbial är det omarkerade alternativet i svenska. Det finns bland världens språk ett otvetydigt mönster av att objekt och adverbial placeras på samma sida om ett verb: VO-språk har adverbial efter och OV-språk adverbial före verbet (se Dryer 1992 s. 92 f.). Det anmärkningsvärda för svenskans del är snarare möjligheten att kunna placera fria adverbial före verbet. I själva verket har forskare argumenterat för att det finns en obrytbar restriktion som begränsar vilka adverbial som får placeras före ett huvudverb i VO-språk (se framförallt Haider u.u.; jfr även Haider 2013 s. 13 f. och Sheehan 2017 s. 149). Av restriktionen kan man bland annat predicera att adverbial i form av prepositionsfraser inte ska kunna placeras medialt (se vidare avsnitt 1.2). Det råder dock inga tvivel om att mediala PP-adverbial förekommer i svenska – se exemplet i (2a–b), tagna från Uppsala Nya Tidning 1 september 2020.

¹ I språkexempel markerar jag verb som inte står i V2-position med fetstil, och relevanta bestämmingar med understreck. I avsnitt 1.2 används även markeringsystemet i nominalfraser, med substantiv i fetstil och bestämmingar till dessa understrukna. Från och med avsnitt 2.2 kan ytterligare led stå i fetstil – som jag där utvecklar kan de då användas för att avgöra om en bestämning är postverbal eller inte.

- (2) a. Sett till statistiken har det från första maj (...) sålts ytterligare sju villor i Uppsala för över 10 miljoner kronor.
- b. Swedbank har efter penningtvättskandalen (...) återtagit förlorade kunder och marknadsandelar.

Satserna i (2a–b) och restriktionen mot (vissa) mediala adverbial i VO-språk kunde dock ses i ljuset av att ledföljden sägs vara typisk för skriftspråk snarare än talspråk. Ett allmänt accepterat antagande inom lingvistikens är att talspråk i alla tänkbara avseenden är det primära kommunikationsmediet (se t.ex. Linell 2005 s. 19–28). Mot denna bakgrund går det att ställa en generell fråga från en punkt där teoretisk grammatikforskning möter frågor om stil, kommunikationsmedium och språkbruk: är grammatiska mönster som uteslutande eller huvudsakligen förekommer i skriftspråk och inte talspråk en del av människors automatiserade grammatik?

Frågan om grammatik, talspråk och skriftspråk leder oss till artikelns tvåfaldiga syfte. För det första avser jag att visa hur kommunikationsmedium inverkar på placeringen av adverbial i förhållande till verb i svenska, med avseende både på kvantitet och på eventuella kvalitativa skillnader. För det andra kommer jag att försöka fastställa om medial placering av adverbial ska karaktäriseras som ogrammatisk, i de fall den ovan nämnda restriktionen säger att det ska vara så. Förhoppningsvis kan en sådan diskussion vara av relevans för en vidare fråga om hur grammatikteoretisk forskning kan förhålla sig till syntaktiska mönster som är skriftspråkspräglade.

Artikeln är upplagd på följande sätt: Efter denna inledning följer avsnitt 1, där jag introducerar den restriktion mot vissa mediala adverbial i VO-språk som jag utvärderar i artikeln. Dessutom redogör jag översiktligt för förhållandet mellan språkbruk i olika kommunikationsmedier och klargör vilken innebörd begreppet grammatik har i artikeln. I avsnitt 2 går jag igenom material och metod för artikelns empiriska undersökning, och undersökningen presenteras därefter i avsnitt 3. I avsnitt 4 diskuterar jag om det finns en kategorisk gräns för vilka adverbial som placeras medialt i spontant talspråk, och hur detta relaterar till frågan om mediala adverbial i en automatiserad grammatik. Artikeln sammanfattas kort i avsnitt 5.

1 Bakgrund

Mediala adverbial i modern svenska är på två olika sätt av grammatikteoretiskt intresse. Å ena sidan väcker de frågor om möjliga sätt att strukturera en verbfras i ett VO-språk. Å andra sidan väcker de frågor om vad skillnader mellan tal- och skriftspråk kan få för konsekvenser när vi analyserar ett språks strukturella egenskaper. I detta avsnitt utvecklar jag i tur och ordning dessa teman, efter några inledande terminologiska klargöranden. Avsnittet, liksom artikeln i sin helhet, är skriven utifrån den generativa grammatikens teoretiska utgångspunkter (se t.ex. Koeneman & Zeijlstra 2017 för en aktuell introduktion). Samtidigt strävar jag efter att inte försvåra framställningen med teknisk notation, och även efter att relatera ett generativt synsätt till begrepp inom traditionell grammatik. Min avsikt är att läsare utan djupare kunskap i den generativa begreppsapparaten ska kunna tillgodogöra sig artikelns innehåll.

1.1 Terminologi – bestämningar, komplement, adjunkter och adverbial

I artikelns inledning har jag talat om bestämningar, bundna och fria adverbial och objekt utan att explicit ange begreppens förhållande till varandra. Begreppet *bestämning* är i artikeln det mest allmänna, och inbegriper vad gäller verbfraser objekt, adverbial och predikativ. Till stor del motsvarar detta vad som avses med begreppet i SAG (III s. 253 ff.). Bestämningar indelas vidare i två kategorier beroende på om de är obligatoriska (ingår i verbets valens) eller optionella (inte ingår i verbets valens), alltså efter det kriterium vi använder för att skilja mellan bundna och fria adverbial (se SAG III s. 409 f.).

Fortsättningsvis undviker jag dock termerna bunden och fri, och skriver istället om *komplement* och *adjunkter* (jfr t.ex. Ernst 2002 s. 7 f.). Komplement och adjunkter kan syfta på alla typer av bundna respektive fria bestämningar – även sådana som finns i nominalfraser, vilket blir relevant i avsnitt 1.2. För verbfraser inbegriper komplement objekt, bundna adverbial och bundna predikativ, medan adjunkter inkluderar fria adverbial och fria predikativ. Det är dock svårt att upprätta en absolut gräns mellan komplement och adjunkter (se t.ex. Dowty 2003 för utförlig diskussion); jag återkommer i avsnitt 2.3 till frågan om hur kategorierna åtskiljs i den empiriska undersökningen.

Med distinktionen mellan komplement och adjunkt kan kategorin adverbial förefalla överflödigt i sammanhanget. Trots detta fortsätter jag att använda

begreppet när det är lämpligt. Jag ansluter mig då till hur SAG (III kap. 20) förstår adverbial, bortsett från att jag inte ser verbpartiklar som adverbiala (jfr s. 417 ff.). Begreppet adverbial avser då satsadverbial, adjunkter i en verbfras som inte är predikativ, och komplement som har formen av en prepositions- eller adverbfras (se framförallt s. 409 ff.).

1.2 Det grammatikteoretiska problemet

I artikelns inledning framhöll jag att flera forskare föreslagit att det i vissa språk finns en begränsning för vilka adverbial som får placeras före ett verb. Det klargjordes också att placeringen av adverbial tycks hänga ihop med ordningen av verb och objekt – restriktionen gäller på sin höjd i språk där objekt placeras efter huvudverb, alltså i VO- men inte i OV-språk. I detta avsnitt försöker jag så koncist som möjligt redogöra för den föreslagna restriktionen, och dess konsekvenser för placeringen av adjunkter i olika språk. Min utgångspunkt tar jag i vad jag betraktar som restriktionens tydligast artikulerade variant, vilken återfinns i Haider (u.u.).

Haider (u.u.) utgår i sin observation från engelska, ett språk där adjunkter vanligen kan föregå den överordnade frasens huvudord. Adjunkter i en nominalfras, exempelvis attributiva adjektiv, står i regel före det substantiv adjunkten bestämmer.² Även adjunkter i en verbfras, typiskt adverbial, har inte sällan möjlighet att placeras före huvudverbet. Trots detta är exemplen i (3a–b) inte grammatiska. I (3a) innehåller adjektivfrasen med huvudordet *good* både en framförställd och efterställd bestämning, och adjektivfrasen kan inte placeras före nominalfrasens huvudord *linguist*. I (3b) återfinns ett liknande adverbial med en efterställd komparationsfras (*than anyone else*). Inte heller här är det enligt Haider (u.u.) möjligt att placera hela adverbialet medialt. I (3a) behöver hela attributet placeras efter substantivet (se (3c)).³ I (3b) kan komparationsfrasen placeras längst till höger i satsen, medan övriga delar av adverbfrasen kvarstår (3d).

² Det är egentligen mindre självklart än jag här ger sken av att kalla attributiva adjektiv för adjunkter. Däremot är det givet att adjektiv inte är obligatoriska bestämningar i en NP på samma sätt som objekt i VP, vilket är det centrala i sammanhanget. Se vidare Sheehan 2017 s. 126 f. och där anförda referenser för kommentarer.

³ I både engelska och i andra språk finns ofta fler strategier än den i (3c) för att undvika exempel som i (3a) med led mellan adjektiv och substantiv. Se Sheehan 2017 s. 129–135 för en sammanfattning.

- (3) a. *a very good at math linguist
 b. *He has more carefully than anyone else analysed this problem.
 c. a linguist very good at math
 d. He has more carefully analysed this problem than anyone else.
 (efter Haider u.u. avsnitt 2)

Den restriktion som föreligger i engelska tycks bestå i att adjunktens huvudord (adjektivet/adverbet) måste realiseras precis före den överordnade frasens huvudord (substantivet/verbet) (se vidare Haider u.u.). En adjunkt före huvudordet kan alltså inte ha en efterställd bestämning.⁴ Formellt kan detta uttryckas som i (4a–b). (4a) säger att en fras XP inuti en attributiv adjektivfras inte får placeras mellan adjektiv och substantiv. I (4b) uttrycks samma sak för en adverbfras inuti en verbfras. Den strukturella parallellen mellan (4a) och (4b) är uppenbar.

- (4) a. $[_{NP} [_{AdjP} Adj (*XP)] N]$
 b. $[_{VP} [_{AdvP} Adv (*XP)] V]$

Åtminstone vad beträffar nominalfraser finns det gott om andra språk som fungerar på samma sätt som engelska. Sheehan (2017 s. 128–136) redogör för att strukturen i (4a) bland annat inte tillåts i nederländska, franska, portugisiska, finska, ungerska, persiska, turkiska och japanska (se även Greenberg 1963 vars 21:a universalie utesluter vissa instanser av (4a)). För svenskans del stämmer restriktionen väl överens med ledföljden i nominalfraser: bestämningar till adjektiv kan inte placeras mellan adjektivet och nominalfrasens huvudord, vilket t.ex. Delsing (1993 s. 82) visar med frasen i (5) nedan. Till bestämningar i svenska verbfraser återkommer vi strax.

- (5) *en stolt över sin insats försvarsadvokat

Det finns alltså tydlig evidens för att strukturen i (4) ovan är omöjlig i en rad språk – och inte bara i engelska. Samtidigt har jag nämnt att restriktionen inte gäller för adverbial i OV-språk, vilket gör att den svårligen kan betraktas som

⁴ Haider kallar sin restriktion för *the Left-Left Constraint* (LLC), då den begränsar vilka adjunkter som får stå till vänster om ett huvud i en fras om inte komplement också står till vänster om huvudet. Restriktionen påminner även om ett mer övergripande syntaktiskt villkor, kallat *the Final-over-Final Condition* (FOFC) (se Sheehan m.fl. 2017 för introduktion och diskussion). FOFC handlar dock primärt om komplement och inte adjunkter, även om Sheehan (2017) försöker förklara begränsningar för adjunkter i NP med en variant av FOFC.

universell. I (6a) tydliggör jag detta med en tysk parallellmening till den engelska i (3b) ovan. Tyska är som bekant ett OV-språk, med objekt och andra verbkomplement placerade före huvudverb, och det går utmärkt att placera ett adverbial med komparationsfras före ett verb.⁵ Det förhåller sig emellertid inte så att en tysk NP kan innehålla en utbyggd adjektivfras med efterställd bestämning – nominalfrasen i (6b) nedan är inte acceptabel (se vidare Haider u.u. avsnitt 2 och 4).

- (6) a. Er hat dieses Problem so präzise wie alle anderen analysiert.
 Han har detta problem lika precist som alla andra analyserat
 b. *eine um Vieles bessere als gedacht Lösung
 en med mycket bättre än tänkt lösning
 Avsedd läsning: 'en mycket bättre lösning än tänkt'

(från Haider u.u. avsnitt 2)

Frågan är varför verbfraser i OV-språk inte lyder under restriktionen, medan vi har exempel från en rad språk, inklusive OV-språket tyska, på att nominalfrasers struktur är begränsade. Haider (u.u.) argumenterar för att skillnaden egentligen inte har att göra med distinktionen mellan VP och NP i sig: adjunkter måste i både NP och VP ha sitt huvudord sist om komplement i den överordnade frasen placeras efter huvudet (jfr även fotnot 5). Däremot får adjunkter föregå den överordnade frasens huvud om komplement också gör det. På så sätt blir konsekvensen för tyska att restriktionen gäller i NP, där komplement är postnominala, men däremot inte i VP där komplement föregår verb.⁶

För engelska gäller att komplement i allmänhet placeras efter huvudet, och samma begränsning finns då i VP och NP. Om adjunkter ska stå före V eller N behöver adjunkten sakna efterställda bestämningar. En konsekvens av Haiders (u.u.) analys är att det i VP inte bara är adverbfraser med komparationsfras vars placering begränsas. En annan frastyp som inte ska kunna placeras

⁵ När jag kallar tyska för ett OV-språk bortser jag från språkets V2-egenskap, och att komplement alltså placeras efter finit verb i huvudsatser. Att tyska i grunden är ett OV-språk är självklart inom generativ syntax, men språktypologer gör inte alltid samma bedömning.

⁶ Att tyska nominal- och verbfraser är olika i detta avseende syns bland annat vid en jämförelse av en VP och motsvarande nominalisering; se (i–ii) nedan från Haider 2013 s. 22.

- (i) Nachrichten empfangen
 meddelanden motta
 (ii) das Empfangen von Nachrichten
 mottagandet av meddelanden

före huvud verbet är prepositionsfraser, då huvudordet per definition inleder adjunkten och alltid åtföljs av en bestämning – rektionen.⁷

Haider (u.u.) menar också att PP-adverbial i typfallet inte kan stå före huvud verbet i engelska. Liknande observationer har gjorts av Jackendoff (1977 s. 73) och Sheehan (2017 s. 148 f.), och Sheehan (2017 s. 149) redovisar exemplen i (7a–b). (7a) är helt acceptabel, där adverbfrasen har en framförståll bestämning. Däremot bedöms satsen som ogrammatisk när en liknande betydelse uttrycks genom en PP i motsvarande position (7b).⁸ Haider (u.u. avsnitt 4) poängterar visserligen att engelska någon gång tycks tillåta PP-adverbial före verb, och ger exemplet i (7c) där adverbialet *at the same time* placeras före huvud verbet. Emellertid bär detta adverbial drag av lexikalisering, och kan analyseras som ett adverbialt idiom snarare än en produktivt bildad PP. Haider (u.u.) antar att detta gäller generellt för (skenbara) prepositionsfraser som kan placeras före ett verb i engelska.

- (7) a. Bill (very) noisily **dropped** the bananas.
 b. *Bill with a crash **dropped** the bananas.
 c. Research has at the same time **come** under increased scrutiny.

Precis som engelska är svenska ett otvetydigt VO-språk, och en direkt följd av restriktionen är att svensk språkstruktur inte ska tillåta mediala PP-adverbial (se även Haider u.u. avsnitt 3). Det är emellertid tveksamt om svenska låter sig infogas i denna beskrivning. I SAG (III s. 491) framhålls visserligen att adverbfraser har en större benägenhet till medial placering än prepositionsfraser, men det antyds inte att skillnaden skulle vara kategorisk.⁹ Inte heller är de mediala PP-adverbial som visades i artikelns inledning (se (1c) och (2a–b) ovan) kandidater för att analyseras som lexikaliserade adverbfraser. Men hur

⁷ En ytterligare prediktion av analysen är förekomsten av språk där restriktionen inte gäller i NP, eftersom komplement i NP kan placeras före N. Ett sådant språk tycks vara polska: se (i) nedan, där adjektivet *wierny* 'trogen' och substantivet *mąż* 'man' separeras av ett komplement till adjektivet:

- (i) wierny swojej żonie **mąż** (Haider u.u. avsnitt 2)
 trogen sin fru man
 'en (mot) sin fru trogen man'

⁸ Men jfr t.ex. Koenen & Zeijlstra 2017 s. 233 för en annan slutsats om placeringen av PP-adverbial i engelska. Notera även att (7a–b) visar adverbialens placering i förhållande till ett finit och inte infinit verb. Detta är dock i sin ordning, då engelska i ett sådant sammanhang inte har V2-ledföljd.

⁹ Se även Jörgensen 1976 s. 114–116 för några exempel på och kommentarer kring mediala adverbial i olika typer av talspråk från 1960-talet.

olika typer av adverbial faktiskt placeras i svenska är inte fullständigt utrett, och inte heller hur placeringen korrelerar med skillnader mellan tal och skrift. En sådan utredning blir nu fokus i större delen av artikeln. Först ska jag dock klargöra hur jag förstår skillnaden mellan tal- och skriftspråk, och hur de två medierna relaterar till fenomenet grammatik.

1.3 Grammatik i talspråk och skriftspråk

Förhållandet mellan talspråk och skriftspråk kan studeras och diskuteras ur en mängd olika perspektiv. Det är inte min avsikt att i denna artikel bidra med kunskap om de två medierna som sådana, men inledningsvis behöver det beröras vad som kännetecknar tal och skrift. Talspråk utmärks typiskt av att vara spontant, kontextberoende och förgängligt, och i princip alla världens människor tillägnar sig ett talspråk utan några som helst svårigheter (se t.ex. Linell 2005 s. 19–21). Skriftspråk är istället mer planerat, explicit, och även statiskt på så sätt att det inte omedelbart försvinner. Det kan också karaktäriseras som exkluderande: formell undervisning är närmast ett krav för att lära sig behärska mediet, och långt ifrån alla människor har tillgång till det (se t.ex. Linell 2005 s. 21–24 och även Lagerholm 1999 s. 31 ff.). Det går emellertid att diskutera om det är medierna i sig som är centrala i detta sammanhang, vilket jag återkommer till nedan.

En beskrivning av talspråk och skriftspråk kan rimligen göras utan anslutning till en grammatisk teoribildning. Möjligheten till teoretisk obundenhet försvinner emellertid om begreppet grammatik inkluderas i ekvationen – grammatik är ett teoribundet begrepp, och olika teoribildningar tillskriver begreppet olika egenskaper.¹⁰ Min förståelse av grammatik i artikeln är typiskt generativ. Först och främst är då grammatik ett kognitivt (eller mentalt) system, som består av principer för hur språkliga byggstenar får kombineras för att bilda meningsfulla yttranden.¹¹ Systemet är inte kollektivt utan finns i en enskild individs kognition, även om människor som talar samma språk eller dialekt har liknande principer. Slutligen är det centralt att dessa principer inte innehåller information om sådant som frekvens eller användningsområde;

¹⁰ Se t.ex. Lyngfelt, Petzell & Wide 2017 för en introducerande diskussion om hur olika grammatiska teoribildningar förstår sitt kunskapsobjekt.

¹¹ Se t.ex. Chomsky 1986 s. 21–24 eller Lightfoot 2006 s. 7–12 för karaktäristiska och mer utförliga redogörelser av den generativa lingvistikens förståelse av en enskild grammatik, och Newmeyer 1998 kap. 2 för diskussion i relation till andra teoribildningar.

såsom koncist har uttrycks av Lyngfelt, Petzell & Wide (2017 s. 131) blir kunskapsobjektet att definiera vad som är möjligt eller omöjligt givet systemets principer, och inte att karaktärisera vad som är brukligt eller vanligt.

Denna förståelse av grammatik innebär att språkbruk – både tal och skrift – bara innehåller indirekt information om grammatik. Ur språkbruket måste vi extrahera de situationsberoende principer som finns *bakom* användningen. Så långt resulterar inte tankegången i någon principiell skillnad mellan tal och skrift – om en människas skriftspråk följer samma principer som hennes talspråk blir en empirisk fråga. Samtidigt går det ändå att hävda att talspråk har en typ av företräde. En bärande tanke inom generativ grammatik är att en individs grammatik i princip är fullständigt inlärd runt 5-årsåldern (se t.ex. Saxton 2017 s. 59, 271, kap. 8). Tilläggnandet av en grammatik föregår alltså tilläggnandet av en skrivkompetens i en människas liv, och de lingvistiska data ett barn möter i tilläggningsprocessen är talspråkliga. I denna bemärkelse är förhållandet mellan tal och skrift asymmetriskt.

Asymmetrin betyder dock knappast att generativa grammatiker alltid betraktar skriftspråk som ett mer olämpligt material än talspråk i praktiken. Newmeyer (2003, 2013) är möjligen den generativt orienterade grammatiker som diskuterat förhållandet mellan tal och skrift utförligast – och han argumenterar för att tal och skrift nästan alltid skiljer sig åt kvantitativt, snarare än att spontant talspråk saknar mönster som finns i andra kommunikationsformer. Kommunikationsform och kommunikationssituation påverkar vilket språkbruk som används, men inte vilket språkssystem (se även Hellberg 2005).

Newmeyer (2013 s. 79 f.) menar att hans argumentation får stöd av forskning som undersökt syntaktiska skillnader mellan tal och skrift utifrån ett mer renodlat deskriptivt perspektiv. Ett typexempel är Bibers (1988) omfångsrika studie av skillnader mellan talad och skriven engelska, där i princip alla av de över 50 grammatiska mönster som undersöks förekommer mer eller mindre i tal- och skriftspråkliga genrer (jfr även Biber & Conrad 2009). Trots detta är det inte min avsikt att låta Newmeyers resonemang fungera som en teoretisk utgångspunkt i artikeln. Snarare är frågan om användningen av mediala bestämmingar i svenska faktiskt överensstämmer med resonemanget.

När det nu är tydliggjort hur grammatik relaterar till tal och skrift vill jag lätt modifiera mitt förhållningssätt till det sistnämnda begreppspar. Tal och skrift i bokstavlig betydelse är *medier*, men jag antar inte att själva mediet måste vara det mest grundläggande i sammanhanget. Jag kommer även att väga in yttrandens *planeringsgrad*, och utgå från att yttranden kan vara (mer eller mindre) spontana eller planerade. Spontana yttranden används i situatio-

ner utan tid för längre planering, medan planerade yttranden inte är underkastade samma tidspress (jfr t.ex. Linell 2005 s. 28).

Tanken om planeringsgrad får konsekvenser för indelningen av artikelns undersökningsmaterial i olika kategorier. Men planeringsgrad är även centralt på så sätt att en mental grammatik förutsätts vara automatiserad – strukturer i en grammatik ska inte behöva planeras för att kunna användas. Jag utgår från att det finns ett samband mellan planeringsgrad och medium, och att detta hänger ihop med mediernas inneboende egenskaper, men konceptuellt är medium och planeringsgrad olika ting.

2 Material och metod

I detta avsnitt lägger jag ut riktlinjerna för den empiriska undersökningen av mediala bestämningar i svenska. I avsnitt 2.1 motiveras och presenteras undersökningens material, en egenkonstruerad korpus där jag försöker renodla skillnader mellan spontant talspråk och olika typer av skriftspråk. I avsnitt 2.2 beskrivs hur bestämningar identifieras i materialet. Avsnitt 2.3 innehåller klargöranden om de övriga variabler jag tar hänsyn till i analysen.

2.1 Material

Det finns förstås en oöverskådlig mängd potentiellt material för den som vill undersöka placeringen av verbala bestämningar i talad och skriven svenska. När undersökningens premisser nu beskrivs vill jag först klargöra den bakomliggande tanken. Min avsikt är att jämföra placeringen av bestämningar i yttranden som till form och innehåll är just jämförbara – bortsett från att yttranden måste kunna karaktäriseras efter olika grader av planering. Förutom planeringsgrad ska alltså utomspråkliga faktorer hållas så konstanta som möjligt. Tanken bör inom ramen för artikelns syfte vara förståelig, även om undersökningens representativitet för det svenska språksamhället påverkas negativt.

Strävan att renodla faktorn planeringsgrad har lett mig till att analysera yttranden som finns i min personliga sfär och handlar om fotbollsklubben IK Sirius FK (hädanefter Sirius). Valet har flera grunder. För det första förenas yttrandena av ett gemensamt innehållsligt tema, vilket gör att vi i viss mån kan bortse från den komplexa frågan om hur yttrandens innehållsliga teman samspelar med deras form och hur form och innehåll hänger ihop med genrer

eller liknande (jfr t.ex. Biber & Conrad 2009). För det andra innebär valet att en faktor som dialektområde hålls konstant och inte påverkar resultatet (jfr t.ex. Biber 1988 s. 200–202). Fotbollsklubbar är intimt förknippade med ett avgränsat geografiskt område, och Sirius är primärt en angelägenhet för människor från Uppsala med omnejd. Slutligen finns en praktisk anledning: större fotbollsklubbar har ett allmänintresse, och det är enkelt att hitta lämpliga yttranden att analysera som är digitalt och offentligt tillgängliga.

Det undersökta materialet delar jag in i fyra kategorier. I enlighet med diskussionen i avsnitt 1.3 är planeringsgrad och medium avgörande kriterier. Den första kategorin är (*spontant*) *talspråk*, som består av två podcastinspelningar där en spelare från Sirius samtalar med en journalist/supportrar. Större delen av intervjuerna saknar en på förhand bestämd struktur och liknar ett spontant och vardagligt samtal. Den andra kategorin är *spontant skriftspråk*, och består av utdrag från ett digitalt diskussionsforum för supportrar till Sirius. Forumet är interaktivt, innehåller relativt korta yttranden och är öppet för vilken skribent som helst.

Den tredje kategorin innehåller *planerat skriftspråk*. Detta material består av texter som publicerats på Sirius officiella hemsida, som matchreferat, reportageliknande intervjuer med klubbens företrädare och allmän information. Det rör sig alltså om officiell kommunikation, som bör vara skriven av klubbens professionella kommunikatör. Högst sannolikt föregås texterna av mer planering och eftertänksamhet än ett genomsnittligt inlägg på diskussionsforumet.

Slutligen inkluderar jag även en kategori *formell skrift*, som i vissa avseenden står lite vid sidan av det övriga materialet. Beteckningen *formell* implicerar att jag tar hänsyn till mer än planeringsgrad och att det handlar om en medvetet skriftspråklig stil. Kategorin innehåller Sirius officiella stadgar, och det rör sig alltså om en juridisk text med genrespecifik prägel. Textens innehåll skiljer sig också ganska skarpt från övriga kategoriers, även om Sirius är ett genomgående tema. Stadgarna framstår för mig som det rimligaste valet om vi vill inkludera yttranden med en hög grad av formalitet i korpusen.

I tabell 1 nedan visar jag en sammanställning av undersökningens material (se även artikelns bilaga). Hypotesen är att mediala bestämmingar ska vara vanligare i de materialtyper som placeras längre ned i tabellen. Av tabell 1 framgår hur långt det analyserade materialet är, och hur många bestämmingar (mediala och postverbala) som excerperats ur de olika kategorierna. Sammanlagt har jag analyserat 1 046 belägg.

Tabell 1. Undersökningens material.

Kategori	Längd	Antal belägg	Typ av material	Förkortning
Talspråk	ca 60 min	354	Podcast	BSBS/AYS
Spontan skrift	ca 4 600 ord	247	Forumlägg	SF-forum
Planerad skrift	ca 3 300 ord	260	Officiell hemsida	IKS Hem
Formell skrift	ca 3 100 ord	185	Föreningsstadgar	Stadgar

Som synes är materialet mätt i tid eller ord inte särskilt omfattande: verbala bestämningar är tämligen vanliga och ett stort antal kan erhållas i ett litet material (jfr Strand 1988 s. 97). Samtidigt går det kanske att fråga sig om det då inte varit lämpligt (och enkelt) att ta hänsyn till ännu fler belägg. Min bedömning har varit att ett drygt tusental – någorlunda jämt fördelade över tal och tre typer av skrift – ska vara tillräckligt för att upptäcka övergripande tendenser. Mer svårupptäckta skillnader har jag sett som mindre centrala i sammanhanget. En risk finns givetvis i att materialet blir otillräckligt för att upptäcka ovanliga exempel. I avsnitt 4 presenterar jag emellertid kompletterande sökningar efter mediala bestämningar, för att på ett substantiellt sätt kunna diskutera variationens gränser.

2.2 Att identifiera verbala bestämningar

Ur det undersökta materialet har jag excerperat bestämningar till en verbfras som antingen är mediala eller postverbala. Medial placering förstår jag i generativa termer som att bestämningen står före en VP:s huvud, men inte före C – positionen för finita verb i huvudsatser och för subjunktioner i bisatser.¹² I ett satsschema motsvarar detta (position) V, där vi finner infinita verb i huvudsatser och både finita och infinita verb i bisatser (se Josefsson 2009 s. 187 f., jfr SAG IV s. 15, jfr även t.ex. Bjerre m.fl. 2008). Fortsättningsvis kallar jag detta *V-positionen*.

¹² Förutom adverbial i fundamentet utesluter denna princip även s.k. *preverbala adverbial*, en speciell typ av placering där ett adverbial inte står först i en huvudsats men ändå föregår det finita verbet (och åtminstone på ytan ger upphov till V3- och inte V2-ledföljd). Med Brandtler & Håkansson (2017) antar jag att det första adverbialiet i exemplet nedan inte står nedanför C:

- (i) Han praktiskt taget grät när han fick se dem.
(Efter Brandtler & Håkansson 2017 s. 12.)

För att konkretisera antagandet visar jag i (8a–b) nedan två exempel från undersökningsmaterialet, ett med postverbal (8a) och ett med medial bestämning (8b). (8a) utgörs av en huvudsats med finit och infinit verb. Eftersom det finita verbet måste stå som andra satsled blir dess placering i förhållande till bestämningen irrelevant. Likväl är bestämningen entydigt postverbal, då det finns ett infinit verb i V-positionen. (8b) utgörs av en bisats, och satsen uppvisar alltså inte V2-ledföljd. Verbet realiseras i V-positionen, och den adverbfras som föregår det finita verbet är entydigt medial.

- (8) a. sen måste dom ju **rensa i hela truppen** (AYS)
 b. att vi offensivt och defensivt tar initiativ (IKS Hem)

Således medräknar jag i undersökningen huvudsatser med infinit verb och samtliga bisatser med relevant verbal bestämning. Även infinitivfraser inkluderar jag genomgående (se (9a) nedan), då det infinita verbet entydigt står i V-positionen (se SAG III s. 563). Slutligen ingår även en rad huvudsatser, där V-positionen inte innehåller ett verb men där det ändå framgår om en bestämning ska räknas som medial eller postverbal: satser med verbpartiklar (9b), bundna predikativ (9c) och NP-objekt (9d). Dessa satsled har sin plats till höger om V-positionen men före postverbala adverbial, och vi ser då indirekt om en bestämning är medial eller postverbal (se vidare SAG III s. 269). Exempelen i (9b–d) innehåller på så sätt entydiga exempel på både mediala och postverbala bestämningar.¹³

- (9) a. nu är de er tur å **lyssna på de** (BSBS)
 b. Sirius tar sig på söndagen klockan 15 an AFC Eskilstuna på Tunavallen (IKS Hem)
 c. En bitter förlust [...] till trots var Blåsvart till stora delar nöjda med insat-
 sen (IKS Hem)
 d. Även IKS styrelse [...] har som kollektiv förslagsrätt på klubbens möten (Stadgar)

Det faktum att jag betraktar NP-objekt som en markör för V-positionen påkallar även en förklaring av vad som är en relevant bestämning i undersökningen.

¹³ Som NP-objekt räknar jag här inte anaforiska pronomen. Sådana pronomen behöver inte stå till höger om V-positionen, utan kan realiseras längre till vänster i satsen genom s.k. *objektskifte* (se t.ex. Holmberg 1999). Satsformade objekt ingår förstås inte heller bland NP-objekten. I svenska och andra språk står de ofta ännu längre högerut i s.k. *extraposition* (se t.ex. Barbiere 2000).

NP-objekt är ju typexempel på (bundna) bestämningar, men det går inte att samtidigt vara en markör för V-positionen och en verbal bestämning i min undersökning (det är så att säga en logisk nödvändighet att ett satsled inte kan stå före eller efter sig själv). Objekt och bundna predikativ är satsled som faller utanför min operationalisering av verbala bestämningar; leden placeras alltså efter huvud verbet i svenska.

Utöver detta har jag emellertid en liberal uppfattning om vad som är en relevant bestämning. Typexemplet är en prepositionsfras eller adverbfras som fungerar som adjunkt, men jag har inledningsvis inte försökt skilja dem från motsvarande komplement. Vidare ingår en rad andra frastyper bland bestämningarna, och i princip har jag inkluderat samtliga led som inte är objekt, exempelvis satsformade adverbial (10a), NP-adverbial (10b) och fria predikativ (10c).

- (10) a. Lite en gåta vad som **har hänt** med MP sedan han var här (SF-forum)
- b. ändå lite högre än vad det **kändes** som ett tag (SF-forum)
- c. när han fint framspelad av Sam Lundholm **kom** ensam mot mål (IKS Hem)

Min ganska vida operationalisering av verbala bestämningar innehåller emellertid ett väsentligt undantag: jag har inte inkluderat bestämningar som består av ettordiga adverbfraser. Detta beror primärt på att vissa adverb helt omarkerat får eller måste föregå V-positionen i både tal- och skriftspråk. Förutom satsadverb gäller detta exempelvis tidsadverb som anger icke-identifierbara tidpunkter, som *ofta* eller *strax* (se SAG III s. 491 f.). Det är heller inte kontroversiellt att anta att ettordiga adverbfraser kan föregå ett huvudverb i VO-språk (jfr Haider u.u. avsnitt 2.), och således faller ettordiga adverbfraser på flera sätt utanför artikelns frågeställningar. Visserligen är det väsentligt att jämföra mediala PP-adverbial med mediala adverbfraser (jfr avsnitt 1.2). Men prepositionsfraser innehåller per definition fler än ett ord, och på så sätt är en jämförelse med flerordade adverbfraser mer rättvis; frågan om bestämningarnas komplexitet blir mindre relevant (jfr Haider u.u. avsnitt 2).

På olika sätt uppstår det i undersökningen tillfällen där ett exempel är tvedigt i förhållande till excerperingsprinciperna. Bland annat rör detta gränsen mellan flerordsadverbial och lexikaliserade adverb. I det skrivna materialet har jag haft ett grafiskt kriterium, där en fras som skrivs isär också betraktas som flerordad. I talspråksmaterialet har jag bortsett från fraser som oftare skrivs ihop än isär utifrån antal träffar på Google. På så sätt utesluts *ikväll/i kväll* (knappt 8 miljoner/knappt 4 miljoner), medan *i alla fall/i allafall* inkluderas

(knappt 19 miljoner/drygt 3 miljoner). Den stundtals vaga gränsen mellan ett- och flerordsadverbial tas upp igen i avsnitt 3.1.

Det kan även vara svårt att avgöra om ett led ska betraktas som ett attribut i en NP eller som en verbal bestämning. De kursiverade prepositionsfraserna i (11a–b) är syntaktiskt och semantiskt tvetydiga mellan en attributiv och en adverbiell tolkning (jfr SAG III s. 416 f.). I detta fall har jag uteslutit exempel där jag uppfattar en attributiv tolkning som åtminstone lika sannolik som en adverbiell. Varken (11a) eller (11b) ingår i undersökningen.

- (11) a. men ja tycker Ander Christiansen i *Malmö* är väldigt bra (AYS)
 b. kände du **av** kärleken *från fansen*? (BSBS)

Sammanfattningsvis ingår i undersökningen sätser och infinitivfraser med åtminstone *en* bestämning som entydigt står före eller efter V-positionen. Som (relevanta) verbala bestämningar räknar jag en rad typer av led som fungerar som komplement eller adjunkter i VP. Däremot utesluts objekt och bundna predikativ ur kategorin verbala bestämningar i detta sammanhang, då de alltid står efter verbet. Jag har också låtit bli att excerpera ettordiga adverbfraser. Till stor del tar undersökningen fasta på placeringen av flerordsadverbial.

2.3 Övriga variabler

Utöver uppdelningen av materialet efter planeringsgrad har jag kategoriserat excerperade belägg efter tre inomspråkliga variabler. Syftet med detta är att utröna på vilket sätt den syntaktiska kontexten påverkar bestämningars placering – dels möjligheten i sig, dels den kvantitativa fördelningen.

Den första variabeln är bestämningens *frastyp*, och jag använder mig här av en tredelad distinktion. Till att börja med urskiljer jag prepositionsfraser (*PP-bestämningar*) (12a) och bestämningar som innehåller en hel bisats eller infinitivfras (12b), benämnda *CP-bestämningar* efter den generativa grammatikens beteckning *complementizer phrase* (eng. 'subjunktionsfras'). Både PP- och CP-bestämningar har huvudordet först, och ska alltså inte kunna stå medialt enligt Haider (u.u.). Andra frastyper förs till kategorin *övr*ig; se t.ex. (12c) där bestämningen består av en NP. Här finner vi de fraser som enligt Haider (u.u. avsnitt 2) får placeras till vänster om V-positionen, må vara att det även här finns fraser där huvudet inte står sist.

- (12) a. sen blev dom jättedåliga efter dom **hade förlorat på Studan** (BSBS) *PP*
 b. att omröstning **skall ske** med slutna valsedlar om röstberättigad så begär (Stadgar) *CP*
 c. Spelar vi **om** den matchen tio gånger vinner vi åtta (IKS Hem) *Övr.*

Vidare är det en självklarhet att ta hänsyn till bestämmningarnas *syntaktiska funktion*. Som påpekats på flera ställen i artikeln råder en skillnad i placeringsmöjlighet beroende på om bestämningen ingår i verbets valens eller ej; komplement ska sällan kunna stå före V-positionen. Att skilja mellan komplement och adjunkter är emellertid en långtifrån enkel uppgift. Som betonas i SAG:s (III kap. 20) beskrivning av adverbial rör det sig inte om diskreta kategorier, utan om en skala där bestämmingar kan vara mer eller mindre bundna till ett verb eller en verbfras.

Jag har i min undersökning förhållit mig till variabeln på så sätt att jag identifierat bestämmingar som tydligt kan ses som bundna till ett verb och kategoriserat dem som *komplement*, i enlighet med SAG:s beskrivning. Fria bestämmingar, och i någon mån inte lika tydligt bundna, har kategoriserats som *adjunkter*.¹⁴ Bestämningen i (13a) nedan är objektliknande och ingår tydligt i verbets valens, och klassificeras följaktligen som komplement. I (13b) finns ett syntaktiskt optionellt omständighetsadverbial, och den kategoriserats alltså som adjunkt.

- (13) a. innan ni **får höra på det** (BSBS) *Komplement*
 b. där Sirius tack vare seger är serieledare (SF-forum) *Adjunkt*

Det går att diskutera om variabeln borde innehålla en mer finfördelad uppdelning, och även om den handlar lika mycket om semantik som syntaktisk funktion. Som exempelvis framgår i SAG (III s. 467 ff., 481) finns ett samband mellan semantik och grad av bundenhet – bland annat har rumsadverbial en större benägenhet att vara bundna än tidsadverbial. Detta kommer jag dock inte att kunna behandla uttömmande i artikeln.

Slutligen undersöks även betydelsen av storleken på en sats slutfält. Beteckningen *slutfält* inbegriper i SAG (IV s. 14 ff.) infinita verb och alla led som står till höger om sådana. Enligt SAG (III s. 444, 491 f.) inverkar slutfält på ledföljden: ett större slutfält i övrigt gynnar medial placering av en bestämning.

¹⁴ Bland adjunkterna ingår även satsadverbial. Satsadverbial består dock vanligen av enkla adverb snarare än flerordade fraser och är därför få i min undersökning (se SAG IV s. 86 f., jfr även Andréasson 2007 angående placeringen av svenska satsadverbial).

Variabeln hänger ihop med informationsstruktur; i SAG (III s. 492) framhålls att bestämmingar inte gärna är mediala om det saknas ett annat led i slutfältet som är informationstyngdpunkt (rema).¹⁵

Variabeln innehåller tre kategorier: *inget slutfält* (i tabeller o.d. betecknat 0), *slutfält med ett ord* (1) och *slutfält med minst två ord* (2+). Min egentliga förståelse av vad som utgör en sats slutfält skiljer sig inte från SAG:s (IV s. 14 ff.), men flera saker behöver klargöras kring hur jag operationaliserar variabeln. För det första bortser jag från verbala led när antal ord i slutfältet räknas, alltså infinita verb och verbpartiklar; SAG (III s. 492) påpekar att inverkan på ledföljden främst handlar om vilka nominala och/eller adverbiala led som finns i slutfältet. För det andra räknar jag inte heller den bestämming vars placering studeras – det är slutfältets storlek om bestämningen står medialt som är av intresse i sammanhanget. På så sätt kategoriseras (14) som ett belägg i kategorin 0, trots att infinit verb och aktuell bestämming står i slutfältet.

(14) den årsavgift som **fastställts** på årsmötet (Stadgar) 0

För det tredje har jag bortsett från ett fåtal ordtyper, av funktionell snarare än lexikal karaktär, i kategoriseringen av slutfältets storlek: artiklar, prepositioner och anaforiska pronomen. Sådana ord bidrar föga till remats tyngd. Exemplet i (15a) förs på så sätt till kategorin 1; bortsett från bestämningen som studeras består slutfältet av en nominalfras med en artikel och ett substantiv, där artikeln alltså inte räknas. (15b) förs till kategorin 2+, då slutfältet innehåller två substantiv (ett huvudord i en NP och en rektion i en PP).

(15) a. däremot var Jalle (...) **en säkerhetsrisk** med flera svåra bolltapp (SF-forum) 1
 b. att den ”yngre” Elm-figuren redan från början **skjutit** giftpilar mot MP (SF-forum) 2+

Sammanfattningsvis operationaliserar jag alltså tre inomspråkliga variabler i den empiriska undersökningen. Givet tidigare forskning (se framförallt SAG III s. 491 f., Haider u.u.) vore det förväntat om medial placering missgynnas av (i) att bestämningen har formen av en CP eller en PP, (ii) att bestämningen

¹⁵ Givet att postverbala bestämmingar kan vara fokuserad information kunde man vänta sig att mediala bestämmingar utgör en informationsstrukturell bakgrund till satsens innehåll. Så är nog ofta fallet, men jag vill låta det vara osagt om detta är en mer allmän egenskap för mediala bestämmingar.

fungerar som komplement och (iii) att slutfältet saknar nominala eller adverbiala led.

3 Kvantitativ analys

I detta avsnitt presenterar jag resultatet från artikelns empiriska undersökning. Jag inleder i avsnitt 3.1 med att presentera andelen mediala bestämningar i de fyra olika materialtyperna. I avsnitt 3.2 visas i vilka sammanhang en bestämning aldrig placeras medialt i materialet, alltså vilka variabler som ger ett kategoriskt utslag. I avsnitt 3.3 analyseras de variabelvärden som innehåller både mediala och postverbala bestämningar.

3.1 Övergripande resultat

I tabell 2 visar jag hur ofta bestämningar placeras medialt i undersökningens material, i förhållande till det sammanlagda antalet mediala och postverbala bestämningar. Resultatet för de fyra materialtyper som identifierades i avsnitt 2.1 särredovisas redan från början.

Tabell 2. Mediala bestämningar i undersökningsmaterialet.

Materialtyp	Antal mediala	Antal mediala och postverbala	Procent mediala
Talspråk	5	354	1
Spontan skrift	16	247	6
Planerad skrift	20	260	8
Formell skrift	24	185	13
Totalt	65	1 046	6

Av tabell 2 framgår att placeringen av bestämningar korrelerar med yttrandenas planeringsgrad på förväntat sätt. Bara 5 av 354 bestämningar (drygt 1 procent) i talspråksmaterialet återfinns i medial position. I skriftspråkskategorierna är mediala bestämningar vanligare – mellan 6 och 13 procent av möjliga fall. Procentvärdena är samtidigt låga, och det är tydligt att postverbala bestämningar är mycket vanligare i alla materialtyper. Det finns inga övertydliga skillnader mellan olika typer av skriftspråk, men den relativa andelen

följer ändå det förväntade mönstret. Mediala bestämningar förekommer i lägst grad i spontant skriftspråk, i något högre grad i planerat skriftspråk och i högst grad i formellt skriftspråk.

Som jag förklarade i avsnitt 1.2 finns det förslag om att ett VO-språk som svenska inte ska tillåta mediala bestämningar om bestämningen inte har sitt huvudord sist (se framförallt Haider u.u.). Svenska data är onekligen problematiska för en sådan generalisering, då exempelvis prepositionsfraser placeras före verb i autentiskt språkbruk och knappast uppfattas som ogrammatiska. Icke desto mindre är det en central fråga att utreda i vilken utsträckning sådana bestämningar påträffas medialt i spontant talspråk.

Undersökningens övergripande resultat ger vid handen att det även i tal-språksmaterialet går att påträffa enstaka mediala flerordsadverbial. Beläggen är så få att de kan redovisas och diskuteras var för sig; se de fem exemplen i (16a–e) nedan:

- (16) a. nu är helt plötsligt dom **med** (AYS)
 b. vi är **just nu ett bättre lag** än va Djurgårn är, äh, för vi är ett lag (BSBS)
 c. de är såna saker som jag känner till slut är, har tippat över (BSBS)
 d. jag sa: jag fick i alla fall göra ett mål (BSBS)
 e. när du fick, i flera matcher i rad nästan, känns det som, säga hejdå (BSBS)

Två av exemplen – (16a) och (16b) – kan utan vidare avfärdas som oproblematiske för den teori som presenteras av Haider (u.u.). Adverbialen utgörs av adverbfraser med huvudordet sist (*plötsligt* respektive *nu*). Även (16c–d) bör vara acceptabla inom ramen för Haiders (u.u.) restriktion.¹⁶ Både *till slut* och *i alla fall* har kategoriserats som prepositionsfraser – det är vanligare att orden skrivs isär än att de skrivs ihop (jfr avsnitt 2.2). Men deras betydelse är inte helt kompositionell och dessutom förekommer stavningarna *tillslut* och *iallafall* som varianter. Det är alltså tämligen tydligt att båda bestämningarna kunde förstås som lexikaliserade adverbfraser.

Återstår exemplet i (16e). I detta fall rör det sig om en komplex PP, som under inga omständigheter kan ses som en lexikaliserad adverbfras. Trots detta finns tecken på att exemplet är speciellt. Bestämningen uttalas med en kort men tydlig inledande och efterföljande prosodisk paus, vilket markeras ortografiskt med komman. Som t.ex. Ernst (2002 s. 14 f.) observerar är det tydligt att adver-

¹⁶ Adverbialen *till slut* i (16c) analyserar jag som tillhörande en satsfläta, där subjektet *såna saker* är utflyttat från en bisats med struket *att*. Analysen bör inte vara kontroversiell, även om det kan vara svårt att lägga märke till strukturen med en gång.

bial som inte är prosodiskt integrerade i satsen har friare placeringsmöjligheter än andra adverbial (se även Haider u.u., Andréasson 2007 s. 49 f.).¹⁷ Sannolikt beror detta på att de inte är integrerade i den syntaktiska strukturen på samma sätt som prosodiskt ommarkerade bestämningar, utan ska betraktas som parentetiska inskott.¹⁸ I så fall utgör inget av exemplen i (16) ovan ett problem för Haiders (u.u.) förslag.

Att talspråksmaterialet saknar relevanta belägg på mediala bestämningar betyder förstås inte att de med nödvändighet är ogrammatiska i svenska. Till denna fråga återkommer jag i avsnitt 4. Det är dock intressant att alla 354 bestämningar i talspråksmaterialet följer den restriktion jag redogjorde för i avsnitt 1.2. När jag nu går över till att analysera i vilka syntaktiska kontexter bestämningar står medialt gör jag det uteslutande i skriftspråksmaterialen – talspråket innehåller inte tillräckligt med variation för att analyseras kvantitativt.

3.2 Kategoriska variabler

I avsnitt 2 identifierade jag fyra variabler som kunde tänkas påverka bestämnings placering. Den mest centrala variabeln var materialets planeringsgrad, och skillnaden mellan talspråk och olika typer av skrift diskuterades i föregående avsnitt. De tre övriga variablerna avsåg bestämnings frastyp, syntaktiska funktion och slutfältets längd.

Bland de tre övriga variablerna finns två värden där jag inte alls kunnat belägga mediala bestämningar. Om bestämningen utgörs av en bisats eller infinitivfras (CP-bestämningar) eller fungerar som komplement är placeringen alltid postverbal i mitt undersökningsmaterial. Detta framgår av tabell 3, där jag redovisar andelen mediala bestämningar efter variablerna frastyp och syntaktisk funktion. För frastyp har jag slagit ihop PP-bestämningar med övriga, eftersom medial placering påträffas med båda värdena.

¹⁷ Se även SAG:s (IV s. 438–440, 452 f.) redogörelse av s.k. mediala annex, vilket dock är en vidare kategori än adverbial som utgör parentetiska inskott.

¹⁸ Ytterligare en omständighet kan anföras som talar för att exemplet i (16e) är speciellt. Bestämningen placeras mellan finit och infinit verb, trots att det rör sig om en bisats och inte en huvudsats. Givet att det inte är en inbäddad V2-sats är det ovanligt att placera prosodiskt integrerade adverbial mellan två verb som båda kvarstår i VP i svenska, även om det någon gång förekommer (se Sangfelt 2022 s. 261 f.).

Tabell 3. Variabelvärden där mediala bestämningar saknas samt övriga värden.

Variabel	Värde	Andel mediala	Procent
Frastyp	CP	0/66	0
	PP + övrig	60/622	10
Syntaktisk funktion	Komplement	0/174	0
	Adjunkt	60/518	12

Anm. Talspråksmaterialet uteslutet.

Både CP-bestämningar och komplement utgör en minoritet av beläggen inom sina respektive variabler. I ljuset av tabell 3 tycks det likväl sannolikt att CP-bestämningar och komplement starkt missgynnar medial placering. I materialet återfinns 174 komplement, ganska precis en fjärdedel av beläggen. Trots detta placeras samtliga postverbalt, medan 60 adjunkter är mediala. De 66 CP-bestämningarna utgör visserligen bara en knapp tiondel av alla belägg, men det står ändå bortom rimligt tvivel att de inte gärna placeras medialt. Att komplement och CP-bestämningar uppför sig på detta sätt är i linje med förväntningarna.¹⁹

3.3 Icke-kategoriska variabler

I de två föregående avsnitten har vi sett att mediala bestämningar knappt förekommer alls i talspråksmaterialet, och att jag i skriftspråksmaterialet varken hittat bestämningar som är satsformade eller fungerar som komplement. Slutatsen tillåter oss att närmare analysera hur ofta en bestämning placeras medialt, när medial placering på ett tydligt sätt är en möjlighet. I tabell 4 nedan visar jag hur ofta icke-satsformade adjunkter står medialt i spontant, planerat respektive formellt skriftspråk. De 229 bestämningar i skriftspråksmaterialet som är CP-formade och/eller fungerar som komplement är alltså uteslutna i tabellen.

¹⁹ Notera även att CP-bestämningar och komplement nästan aldrig missgynnar medial placeringen genom samverkan. CP-komplement faller huvudsakligen utanför excerperingsprinciperna, då dessa typiskt är satsformade objekt. Visserligen finns några belägg i tabell 3 som både ingår bland CP-bestämningar och komplement – en PP med CP-formad rektion räknas som CP-bestämning – men de är bara 7 till antalet.

Tabell 4. Icke-satsformade adjunkter i skriftspråksmaterialen.

Materialtyp	Antal mediala	Antal mediala och postverbala	Procent mediala
Spontan skrift	16	161	10
Planerad skrift	20	181	11
Formell skrift	24	117	21
Totalt	60	459	13

Resultatet i tabell 4 indikerar att mediala bestämningar är ungefär lika ovanligt i spontan (10 procent) som i planerad skrift (11 procent), men vanligare i formellt skriftspråk (21 procent). Resultatet liknar det där alla bestämningar inkluderades, och det blir nu ännu tydligare att formell skrift är kategorin som utmärker sig med en högre andel mediala bestämningar (jfr tabell 2). Givetvis gäller att en annan typ undersökning skulle behöva genomföras för att mer precist kunna uttala sig om andelen mediala bestämningar i olika typer av språkbruk. Men om min undersökning kan sägas antyda något är det att tal-språk å ena sidan och formell skrift å den andra utmärker sig med en mycket låg respektive klart högre andel mediala bestämningar medan spontan och planerad skrift befinner sig däremellan utan någon tydlig inbördes skillnad.

Låt oss slutligen beakta de inomspråkliga variabelvärdena med variation mellan medial och postverbal placering. I tabell 5 visar jag hur vanligt det är med mediala bestämningar givet frastypen (CP-bestämningar exkluderade) respektive slutfältets storlek.

Tabell 5. Variabelvärden med mediala bestämningar.

Variabel	Värde	Andel medial	Procent mediala
Frastyp	PP	49/394	12
	Övrig	11/65	17
Slutfält	0	4/84	5
	1	12/105	11
	2+	44/270	16

Anm. Talspråksmaterialet uteslutet.

Vad beträffar frastyp tycks medial position något ovanligare om bestämningen är PP-formad. Prepositionsfraser är i materialet mediala vid 12 procent av möjliga fall, medan kategorin övrig (huvudsakligen adverbfraser och nominalfraser)

ser; jfr avsnitt 2.3) har ett motsvarande procentvärde på 17. Det mest anmärkningsvärda med resultatet är emellertid att differensen är så liten. Haiders (u.u.) restriktion föreskriver för VO-språk en kategorisk skillnad i grammatikalitet mellan mediala prepositionsfraser och adverbfraser. Någon sådan skillnad kan inte skönjas i tabell 5.

För variabeln slutfält ser vi ett möjligt samband med medial placering. Bestämningar är mediala i 16 procent av möjliga fall om slutfältet innehåller minst två ord, i 11 procent av möjliga fall om det innehåller ett ord och i bara 5 procent av fallen om ett slutfält saknas. Resultatet är inte förvånande, utan i linje med SAG:s (444 f., 492) resonemang om att adverbial hellre placeras medialt om ett annat nominalt eller adverbliellt led i slutfältet utgör satsens rema.

Bland de fyra mediala bestämningarna utan slutfält finns också några som inte är exempel på produktivt bildade prepositionsfraser. En bestämning är en adverbfras, och det finns två belägg där en PP är mer eller mindre lexikaliserad (*i princip, i övrigt*). Man kunde på så sätt diskutera om även slutfält ger ett närmast kategoriskt utslag, men min undersökning tyder nog ändå på att ett tomt slutfält är en mindre betydelsefull faktor än om bestämningar fungerar som komplement eller är satsformade. Det återstående exemplet visar jag i (17) nedan, där bestämningen är koordinerad och andrakonjunkten består av en PP.

- (17) när revisor eller minst en tiondel av klubbens röstberättigade medlemmar skriftligen och med angivande av skälet till extra årsmöte så begär (Stadgar)

Det sammantagna intrycket av min undersökning är att den ger stöd åt en rad av de iakttagelser som görs i SAG:s (III kap. 20) beskrivning av adverbial. Adverbfraser förekommer sannolikt i högre grad före V-positionen än prepositionsfraser, och medial placering gynnas av ett större slutfält. Komplement och CP-bestämningar står uteslutande efter verb, och resultatet lämnar öppet för diskussion om komplement och CP-bestämningar överhuvudtaget förekommer medialt i svenska, oavsett materialets planeringsgrad. Men som mest intressant i sammanhanget framstår alltså frågan om mediala bestämningars korrelation med tal och skrift, och i förlängningen frågan om deras förekomst i en mental grammatik. Mot dessa frågor vänder vi blicken i kommande avsnitt.

4 Diskussion

I detta avsnitt behandlas den övergripande frågan om mediala bestämmingarnas förekomst i talspråk och i mentala grammatiker. I avsnitt 4.1 diskuterar jag om det verkligen finns en kategorisk avsaknad av mediala PP-adjunkter i talspråk. Min slutsats blir att så *inte* är fallet, och i avsnitt 4.2 ställs frågan vad detta innebär för bestämmingarnas förekomst i en grammatik.

4.1 Mediala PP-adjunkter i svenskt talspråk

Den empiriska undersökningen som presenterades i avsnitt 3 gav vid handen att mediala PP-adjunkter inte påträffades i talspråksmaterialet. Jag bortser från sådana som sannolikt är lexikaliserade eller utgör parentetiska inskott. Givet resultatet skulle det alltså gå att ställa upp en hypotes om att svenskt talspråk saknar mediala bestämmingar där huvudordet inte står sist, i linje med Haiders (u.u.) restriktion.

Jag har emellertid svårt att se hypotesen kunna upprätthållas vid ett mer riktat sökande efter mediala adverbial i svenskt talspråk. Som ett första steg för att hitta talspråksexempel har jag genomlyssnat två sändningar av SVT:s nyhetsprogram *Aktuellt* från början av april 2020, och bland annat funnit exemplen i (18a–d). Det bör påpekas att delar av programmet innehåller uppläst skrift, men alla exempel är yttrade av personer som intervjuas och av allt att döma inte har lång tid att planera vilka syntaktiska mönster de använder.

- (18) a. då vill ja inte sitta här å i detalj **berätta** om de (Aktuellt 1 april 2020)
 b. vi närmar oss me raska steg **ett tak** (Aktuellt 2 april 2020)
 c. vi har ju sen 10 mars **haft** besöksförbud (Aktuellt 2 april 2020)
 d. vi förändrar varje da **mer** än va vi har gjort på flera år (Aktuellt 1 april 2020)

Möjligen finns drag av lexikalisering för bestämningen *i detalj* (18a), men *me raska steg* (18b) eller *sen 10 mars* (18c) kan väl knappast vara något slags dolda adverbfraser. (18d) innehåller en adverbial nominalfras som medial bestämning, en typ jag inte påträffade i huvudundersökningens talspråksmaterial (se avsnitt 3.1).

En mer allmän invändning mot exemplen ovan vore att de inte representerar *spontant* talspråk, utan att situationen i sig implicerar formalitet och i någon mån planering. Och visst är det väl så att yttrandena i ett talspråkligt forma-

litetskontinuum ska placeras nära den formella polen. Men i själva verket är det också fullt möjligt att hitta vittnesgilla exempel på mediala bestämningar i informella sammanhang: följande fyra satser är yttrade i vardagliga situationer (VS = vardagligt samtal) och innehåller mediala PP-adjunkter.²⁰

- (19) a. de där lagget har successivt under terminen gått ner (VS 8 november 2020)
- b. de är möjligt att ja efter en promenad skulle kunna tänka mej å kolla på film (VS 20 november 2020)
- c. ja har i hela mitt liv varit så jävla anti elevkårerna (VS 3 maj 2021)
- d. ja har under kvällen fått en ny mix som ja måste lyssna på (...) (VS 30 november 2020)

Givetvis visar inte dessa exempel att mediala PP-adjunkter med nödvändighet ingår i alla levande svenskers mest spontana språkbruk. Men exemplen bör få oss att tvivla ytterligare på om det föreligger en skillnad i möjligheten till medial placering, om vi jämför adverb- och prepositionsfraser i svenskt talspråk. Ju större material som inkluderas, desto mer framstår det som en fråga om frekvens och inte om möjlighet.

4.2 Mediala bestämningar i en mental grammatik

De data jag presenterat i avsnitt 3 och 4.1 innehåller möjligen inget entydigt svar på frågan om mediala PP-adjunkter ingår i svenskers mentala grammatik. Å ena sidan noterade jag att det talspråksmaterial som undersökts systematiskt i artikeln inte innehåller några klara motexempel till den av Haider (u.u.) föreslagna restriktionen, där PP-adjunkter inte får placeras före verb i VO-språk. Å andra sidan syns ingen tydlig skillnad mellan prepositions- och adverbfraser i skriftspråksmaterialet. Jag har i föregående avsnitt också argumenterat för att mediala PP-adjunkter är fullt möjliga att påträffa i spontant talspråk utanför huvudundersökningen. Som ett argument för att mediala PP-adjunkter finns i en grammatik kan vi även anföra att de uppfattas som grammatiska (jfr artikelns inledning).

Sammantaget tycks det mig som att Haiders (u.u.) restriktion skapar fler problem för beskrivningen av det svenska språket än den bidrar med nya insikter. Distinktionen mellan prepositionsfraser och adjunkter som avslutas med ett adverb verkar inte avspegla en grammatisk skillnad – även om adverbfraser

²⁰ Exempelen är yttrade av personer i 25-årsåldern, som bor i och kommer från Uppsala eller Stockholm.

kan ha en något större benägenhet att stå medialt. På så sätt blir svenska ett VO-språk som gör skillnad mellan adjunkter i nominalfraser och i verbfraser: adjunkter i en NP måste ha sitt huvudord intill nominalfrasens huvudord, men inte adjunkter i verbfraser (jfr avsnitt 1.2). Den som vänder sig emot en sådan slutsats behöver rimligen klargöra varför mediala PP-adverbial i svenska inte vore relevant evidens i frågan.

Givet denna slutsats blir det även rimligt att generalisera påståendet och säga att möjligheten till medial placering inte bara gäller prepositionsfraser, utan även andra adjunkter med huvudord som inte står sist i frasen. I avsnitt 1.2 nämnde jag att Haider (u.u.) bland annat motiverar sin restriktion med att adverbfraser i engelska inte kan innehålla en komparationsfras före verbet. Vid ett tillfälle säger han (avsnitt 4) att detta även gäller svenska – och karaktäriserar exemplet i (20a) som ogrammatiskt om komparationsfrasen *som oss* placeras mellan adverb och particip. Detta är emellertid inte en bedömning jag delar; även om ledföljden inte är den omarkerade tycks mig exemplet acceptabelt.²¹ Jag tror inte heller att mediala satsformade adjunkter nödvändigtvis är ogrammatiska. Jag påträffade inte några sådana exempel i min undersökning (se avsnitt 3.2), men de är fullt möjliga att hitta i ett större material. Se t.ex. (20b–c), där två CP-adjunkter placeras medialt i autentisk skrift. Exempelen är påträffade vid en riktad sökning i Språkbankens korpusverktyg Korp (Borin, Forsberg & Roxendal 2012).

- (20) a. Hon var lika djupt som oss **sårad** över hans tystnad (Haider u.u avsnitt 4; min bedömning)
 b. [...] det gör jag mer för att jag sedan jag var 23 **haft** gråa hårstrån (Bloggmix 2004)
 c. Han säger [...] att han innan han kom till förvaret **kunde uppleva** det två gånger i månaden (Bloggmix 2005)

Således tvivlar jag på att frastyp inverkar på själva möjligheten till mediala bestämningar i svenska. Givetvis går det att diskutera om slutsatsen är generellt giltig, eller om dess omfångsanspråk snarare handlar om en undergrupp av de grammatiker vi kallar för svenska. För den undergrupp jag har fog för att uttala mig om menar jag dock att den grammatiska principen inte tar hänsyn till frastyp, och dessutom avspeglas på samma sätt i tal och skrift.

²¹ Det framgår inte varifrån Haider fått exemplet, eller vem som bedömer. Jag har låtit ett fåtal L1-talare (och lingvister) ge satsen en grammatikalitetsbedömning – och intressant nog är svaren varierande. Vissa uppfattar exemplet som fullt acceptabelt om än klumpigt, medan andra inte accepterar ledföljden fullt ut.

Jag vill här notera att min slutsats är i linje med det förhållningssätt till grammatik, talspråk och skriftspråk som Newmeyer (2013) argumenterar för: det är i allt väsentligt samma grammatik som kommer till uttryck i båda medierna (se avsnitt 1.3). Samtidigt följer det knappast av min studie att det alltid är på detta sätt det fungerar. Min diskussion om talspråk, skriftspråk och grammatik behöver inte heller ses som uttömmande för mediala bestämningar i modern svenska.

I studien har jag fokuserat på om frastyp ger upphov till en distinktion i grammatikalitet – detta är ju vad Haiders (u.u.) restriktion handlar om. Men det kunde även vara intressant att mer utförligt diskutera liknande frågor utifrån syntaktisk funktion. I avsnitt 3.2 visades att alla komplement i huvudundersökningen placerades efter och inte före V-positionen, och redan i inledningen klargjordes att mediala PP-komplement vanligen uppfattas som ogrammatiska i svenska. Men som SAG (III s. 444–446) framhåller finns det kontexter där principen är mindre tydlig. I (21a) visas ett exempel från SAG (III s. 444); ett rumsadverbial som i min undersökning hade kategoriserats som ett komplement står här medialt. Att exemplet uppfattas som möjligt hänger emellertid ihop med att det finns ett mer bundet och komplext led i slutfältet, i detta fall ett NP-objekt. Som visas i (21b) är exemplet inte alls grammatiskt om objektet topikaliseras.

- (21) a. Prästen hade på bordet **lagt** en stor svart bok.
b. *En stor svart bok hade prästen på bordet **lagt**.

Hur distinktionen mellan komplement och adjunkter ska infogas i analysen är för mig inte självklart. För det första är det i sig inte helt lätt att förstå vad som möjliggör medial placering av ett led vi vanligen kategoriserar som ett komplement. För det andra går det även här att fråga sig om det finns en överensstämmelse mellan tal och skrift. I SAG (III s. 444) poängteras att exempel som i (21a) i ännu mindre grad än motsvarande adjunkter är talspråkliga. Detta kunde antyda att min slutsats om förhållandet mellan grammatik och språkligt medium inte med nödvändighet låter sig överföras till andra mönster, åtminstone inte utan vidare analys.

Som avslutande diskussionspunkt vill jag framhålla att det vore intressant att även kunna ta hänsyn till mediala adverbial i barnspråk, för att komma ännu längre i frågan om skriftspråkspräglade mönsters förekomst i en grammatik. I avsnitt 1.3 påpekades att en individs grammatik väsentligen ska vara fullständig vid 4–5 årsåldern, alltså före det att en skriv- och läskompetens

tillägnas. Men följer det av detta att mediala PP-adjunkter måste ha lärts in (och kanske till och med produceras) av barn i 5-årsåldern, för att vi ska kunna betrakta dem som automatiserade? Å ena sidan är det ju precis detta vi väntar oss i typfallet för automatiserade syntaktiska mönster. Å andra sidan framstår det som ett tämligen starkt påstående att inga mönster kunde automatiseras efter 5-årsåldern.²²

I sammanhanget ska det sägas att Platzack (2003 s. 144–146) observerat att mediala flerordsadverbial inte påträffas i en mindre korpus med barnspråk – och faktiskt inte heller i det barntillvända språket hos föräldrarna i korpusen (s. 139). Samtidigt förblir det förstås osäkert om vidare studier skulle visa på samma sak, och det är heller inte helt klart hur många belägg på postverbala flerordsadverbial icke-förekomsten faktiskt jämförs med (se även s. 151–153). Att i framtiden undersöka i vilken ålder – och i vilket medium – barn börjar använda ett skriftspråkspräglad syntaktiskt mönster som mediala adverbial kunde onekligen leda till nya insikter om sambandet mellan talspråk, skriftspråk och grammatik.

5 Avslutning

Jag har i denna artikel undersökt placeringen av adverbial i svenska, med speciellt fokus på skillnaden mellan spontant talspråk och olika typer av skriftspråk. Analysen har utmynnat i att grammatiken inte tycks begränsa vilka frastyper som får placeras före huvudverb, och att skillnaden mellan tal och skrift handlar om frekvens och inte om möjlighet. Detta har även fått mig att ifrågasätta den restriktion mot vissa mediala adverbial i VO-språk som Haider (u.u.) föreslår. Min studie leder knappast till en lösning av hur förhållandet mellan talspråk, skriftspråk och grammatik i allmänhet fungerar. Men den bidrar med ett förhållningssätt, där det allmänna problemet låter sig angripas utifrån ett givet syntaktiskt mönster.

²² Det finns i allmänhet en mycket större mängd forskning om barns språkutveckling upp till 5-årsåldern än om utvecklingen därefter (se t.ex. Saxton 2017 s. 271). Det vore knappast konstigt om det fanns nya insikter att vinna om syntaktisk utveckling hos barn i tidig skolålder.

Litteratur

- Andréasson, Maia, 2007: Satsadverbial, ledföljd och informationsdynamik i svenskan. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 7.) Diss. Göteborg: Institutionen för svenska språk, Göteborgs universitet.
- Barbiers, Sjef, 2000: The Right Periphery in SOV languages: English and Dutch. I: Peter Svenonius (red.): The Derivation of OV and VO. Amsterdam: John Benjamins. S. 181–218.
- Biber, Douglas, 1988: Variation across Speech and Writing. Cambridge: Cambridge University Press.
- Biber, Douglas & Conrad, Susan, 2009: Register, Genre and Style. (Cambridge textbooks in linguistics.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Bjerre, Tavs, Engels, Eva, Jørgensen, Henrik & Vikner, Sten, 2008: Points of Convergence between Functional and Formal Approaches to Syntactic Analysis. I: Working Papers in Scandinavian Syntax 82. S. 131–166.
- Borin, Lars, Forsberg, Markus & Roxendal, Johan. 2012. Korp – The Corpus Infrastructure of Språkbanken. I: Proceedings of LREC 2012. Istanbul: ELRA. S. 474–478.
- Brandtler, Johan & Håkansson, David, 2017: V2 eller V3? Om preverbal placering av adverbial i svenskan. I: Norsk lingvistisk tidsskrift 35(1). S. 11–26.
- Chomsky, Noam, 1986: Knowledge of Language: Its nature, origin and use. New York/Westport, Connecticut/London: Praeger.
- Delsing, Lars-Olof, 1993: The Internal Structure of Noun Phrases in the Scandinavian Languages: A comparative study. Diss. Lund: Department of Scandinavian languages, Lund University.
- Dowty, David, 2003: The Dual Analysis of Adjuncts/Complements in Categorical Grammar. I: Ewald Lang, Claudia Maienborn & Cathrine Fabricius-Hansen (red.): Modifying Adjuncts. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 33–66.
- Dryer, Matthew S., 1992: The Greenbergian Word Order Correlations. I: Language 68. S. 81–138.
- Ernst, Thomas, 2002: The Syntax of Adjuncts. (Cambridge studies in linguistics 96.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Greenberg, Joseph, 1963: Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. I: Joseph Greenberg (red.): Universals of Language. London: The MIT Press. S. 73–113.
- Haider, Hubert, 2013: Symmetry Breaking in Syntax. (Cambridge studies in linguistics 136.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Haider, Hubert, under utgivning: The Left-Left Constraint – A Structural Constraint on Adjuncts. Utkommer i: Ulrike Freywald, Simon Horst & Stefan Müller (red.): Headedness and/or Grammatical Anarchy? Berlin: Language Science Press.
- Hellberg, Staffan, 2005: SAG och samtalet. I: Språk och stil NF 15. S. 193–195.
- Holmberg, Anders, 1999: Remarks on Holmberg's Generalization. I: Studia Linguistica 35(1). S. 1–39.

- Jackendoff, Ray, 1977: *X-bar Syntax: A study of phrase structure*. (Linguistic inquiry monographs 2.) Cambridge, MA: The MIT Press.
- Josefsson, Gunlög, 2009: *Svensk universitetsgrammatik för nybörjare*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Jørgensen, Nils, 1976: *Meningsbyggnaden i talad svenska*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap C7.) Lund: Studentlitteratur.
- Koenenman, Olaf & Zeijlstra, Hedde, 2017: *Introducing Syntax*. (Cambridge introductions to language and linguistics.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Lagerholm, Per, 1999: *Talspråk i skrift: Om muntlighetens utveckling i svensk sakprosa 1800–1997*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 54.) Diss. Lund: Institutionens för nordiska språk, Lunds universitet.
- Lightfoot, David, 2006: *How New Languages Emerge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Linell, Per, 2005: *The Written Language Bias in Linguistics: Its nature, origins and transformations*. (Routledge advances in communication and linguistic theory 5.) New York: Routledge.
- Lyngfelt, Benjamin, Petzell, Erik M. & Wide, Camilla, 2017: *Forskning om språk-systemet – olika traditioner med olika syften*. I: David Håkansson & Anna-Malin Karlsson (red.): *Varför språkvetenskap? Kunskapsintressen, studieobjekt och drivkrafter*. Lund: Studentlitteratur. S. 129–152.
- Newmeyer, Frederick J., 1998: *Language Form and Language Function*. Cambridge, MA/London: The MIT Press.
- Newmeyer, Frederick J., 2003: *Grammar is Grammar, and Usage is Usage: I: Language 79(4)*. S. 682–709.
- Newmeyer, Frederick J., 2013: *Goals and Methods of Generative Syntax*. I: Marcel den Dikken (red.): *The Cambridge Handbook of Generative Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 61–92.
- Platzack, Christer, 2003: *The Verb Phrase I: Gunlög Josefsson, Christer Platzack & Gisela Håkansson (red.): The Acquisition of Swedish Grammar*. (Language acquisition and language disorders 33.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 135–154.
- SAG = Telemann, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik I–IV*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Sangfelt, Adrian, 2022: *VP Word Order Variation and Verbal Clusters in Late Modern Swedish*. I: Ida Larsson & Erik M. Petzell (red.): *Morphosyntactic Change in Late Modern Swedish (Open Germanic linguistics 2.)* Berlin: Language Science Press. S. 239–275.
- Saxton, Matthew, 2017: *Child Language: Acquisition and development*. 2nd edition. Los Angeles: Sage.
- Sheehan, Michelle, 2017: *The Final-over-Final Condition and the Head-Final Filter*. I: Michelle Sheehan, Theresa Biberauer, Ian Roberts & Anders Holmberg (red.): *The Final-over-Final Condition: A syntactic universal*. (Linguistic inquiry monographs 62.) Cambridge, MA: The MIT Press. S. 121–150.

- Sheehan, Michelle, Biberauer, Theresa, Roberts, Ian & Holmberg, Anders, 2017: *The Final-over-Final Condition: A syntactic universal*. (Linguistic inquiry monographs 62.) Cambridge, MA: The MIT Press.
- Strand, Hans, 1988: *Metodproblem i samband med kvantitativa stilstudier*. I: Jan Svensson (red.): *Nordistiken som vetenskap: Artiklar om ämnets historia, teorier och metoder*. Lund: Studentlitteratur. S. 92–119.

Undersökningsmaterial

- AYS = Podcasten *Are you Sirius?* Producerad av Upsala Nya Tidning. De första 30 minuterna av avsnitt 129: *Kim Skoglund* har analyserats, publicerad 2019-10-02. Tillgänglig på <https://areyousirius.libsyn.com> [Kontrollerad 2022-02-22.] Avsnittet består av en intervju med en (f.d.) spelare i IK Sirius FK. Enbart spelarens yttranden är analyserade, då spelaren men inte intervjuaren är uppvuxen i Uppsala med omnejd.
- BSBS = Podcasten *Blåsvarta Baksmällan*. Producerad av supportrar till IK Sirius FK. De första 30 minuterna av avsnitt 157: *Niklas Busch Thor* har analyserats, publicerad 2017-11-30. Tillgänglig på <https://blasvartabaksmallan.com> [Kontrollerad 2022-02-22.] Avsnittet består av en intervju med en spelare i IK Sirius FK. Både spelarens och intervjuarnas yttranden är analyserade, då alla är uppvuxna i Uppsala med omnejd.
- IKS hem = IK Sirius FK:s officiella hemsida. Tillgänglig på <https://www.siriusfotboll.se> [Kontrollerad 2022-02-22.] Samtliga nyheter publicerade mellan 2019-10-25 och 2019-11-17 har analyserats.
- SF-forum = Digitalt diskussionsforum för supportrar till IK Sirius FK på hemsidan svenskafans.com. Tillgängligt på <https://www.svenskafans.com/sirius/forum/> [Kontrollerad 2022-02-22.] Samtliga inlägg av supportrar till IK Sirius FK som skrevs mellan 2019-11-01 och 2019-11-03 har analyserats.
- Stadgar = Officiella stadgar för IK Sirius FK. Tillgängliga på <https://www.siriusfotboll.se/om-ik-sirius/dokumentbank/> [Kontrollerade 2022-02-22.] Stadgarna har analyserats i sin helhet.

Svenskans obestämda plurala artikel *ena*

Lexikon, syntax och pragmatik

Av PHILIPPE COLLBERG & ANDERS AGEBJÖRN

Abstract

Collberg, Philippe, philippe.collberg@hh.se, Ph.D., School of Education, Humanities and Social Sciences, Halmstad University; Agebjörn, Anders, anders.agebjorn@mau.se, Ph.D., Department of Culture, Languages and Media, Malmö University: “The Swedish indefinite, plural article *ena*. Lexicon, syntax, and pragmatics.” *Språk och stil* NF 32, 2022, pp. 104–136.

The Mainland Scandinavian languages have variants of two indefinite singular articles, *en* (‘a/an’) and *någon* (‘any’). In these languages, the article *någon* also has a plural form, *några*, but Swedish differs from Danish and Norwegian in that *en* also has a plural form: *ena*. Thus, Swedish has a system of two indefinite plural articles. However, the use of *ena* is restricted and not thoroughly clarified. This study investigates the use of *ena* as an indefinite plural article in modern Swedish by comparing it to the use of *några*. Approximately 500 occurrences of noun phrases with *ena* and *några* were excerpted from text corpora and analysed with respect to lexical, syntactic, and pragmatic aspects. The analyses are combined with acceptability judgements of *ena* in different contexts. The results show that *ena* is less frequent than *några* in the corpora, and that its use is affected by the lexical context, the information structure, as well as the clause type. Firstly, noun phrases with *ena* are exclusively evaluative, and the article itself seems to give rise to an evaluative reading. Secondly, *ena* is principally used in noun phrases describing a referent and accordingly appears with information-structural focus. Finally, *ena* does not appear in negative polarity contexts, i.e. questions, negative statements and conditionals. Therefore, the analysis suggests that the plural indefinite article *ena* should be treated as a positive polarity item.

Keywords: indefinite article, emotive article, plural, predicative, Swedish.

1 Inledning

Svenska nominalfraser kräver ofta artiklar.¹ Det är anledningen till att meningen i (1a) är ogrammatisk.² Svenskan har två obestämda singulara artiklar: *en* och *någon* (eller *ett* och *något*). Dessa två artiklar fyller delvis olika

¹ Vi vill tacka Marit Julien och två anonyma granskare för värdefull respons på tidigare versioner av texten. Vi vill också tacka deltagarna på konferensen Gramino 3, Köpenhamns universitet den 9–10 juni, för frågor och kommentarer när delar av studien presenterades.

² Vi använder oss av tre nivåer av acceptabilitet för exempel som vi inte bedömer som fullt ut grammatiska: ? = tveksam, ?? = problematisk och * = ogrammatisk.

funktioner och används därför typiskt i olika kontexter. Exempelvis används *en* normalt i affirmativa satser (1b) medan *någon* föredras i frågesatser (1c). I plurala nominalfraser uppfattas artiklar inte som lika obligatoriska som i singulara, vilket illustreras i (2a), men det finns goda skäl att analysera ett obetonat *några* som en plural obestämd artikel. I plural upprätthålls däremot inte *en-någon*-distinktionen, utan *några* används typiskt oberoende av kontext. Detta illustreras i (2b–c).

- (1) a. *Hon känner person som jobbar där.
b. Hon känner *en* person som jobbar där.
c. Känner hon *någon* person som jobbar där?
- (2) a. ?Hon känner personer som jobbar där.
b. Hon känner *några* personer som jobbar där.
c. Känner hon *några* personer som jobbar där?

Det artikelsystem som beskrivs ovan är i stort sett gemensamt för de fastlandskandinaviska språken. En egenhet som dock skiljer svenskan från danskan och norskan är att även artikeln *en* finns i en plural variant: *ena* (se t.ex. Terner 1922 s. 120 och SAG 2 s. 410). Användningen av denna obestämda plurala artikel är dock mycket begränsad: den hör hemma i ett informellt register och verkar endast förekomma i beskrivande och värderande nominalfraser, ofta i predikativ. Ett exempel ges i (3). I danska och norska skulle motsvarigheten till *några* – *noen* respektive *nogle* – användas i denna kontext (för norska, se Faarlund m.fl. 1997 s. 225 f.; för danska, se Hansen & Heltoft 2011 s. 472 f.).

- (3) Barnen är *ena* riktiga vildingar just nu.

Svenskan har alltså två obestämda plurala artiklar, *ena* och *några*. Distributionen av dessa två skiljer sig dock från distributionen av de singulara artiklarna *en* och *någon*: medan *en* är det omarkerade alternativet i singular är *ena* ett högst markerat alternativ i plural (SAG 2 s. 410). Vilken funktion den obestämda plurala artikeln *ena* faktiskt fyller är dock inte grundligt undersökt och inte heller hur arbetsfördelningen ser ut mellan *ena* och *några*. Julien (2005 s. 268) konstaterar till exempel att »the distribution of *en/ena* and *någon/några* in Swedish is somewhat confusing».

Syftet med föreliggande studie är att utreda vilken funktion den obestämda plurala artikeln *ena* fyller i modern svenska. Detta gör vi genom att jämföra dess bruk med bruket av den andra obestämda plurala artikeln, *några*.

Undersökningen bygger dels på analyser av excerperingar från Språkbankens korpussamling Bloggmix (Borin m.fl. 2012), dels på egna grammatikalitetsbedömningar av konstruerade exempel. Analysmetoden är därtill huvudsakligen kontrastiv på så sätt att vi genomgående jämför användningen av *ena* med användningen av *några* i olika språkliga kontexter.

Artikeln är disponerad enligt följande. I avsnitt 2 ges en forskningsbakgrund om semantiska, syntaktiska och pragmatiska aspekter av obestämda artiklar i allmänhet och av *ena*-artikeln i synnerhet. Här presenterar vi också den frågeställning som styr vår undersökning. I avsnitt 3 redogör vi sedan för insamlingen av det empiriska materialet, och i avsnitt 4 presenterar vi analyserna av detta material. I avsnitt 5 diskuterar vi resultaten, och i avsnitt 6 drar vi några sammanfattande slutsatser.

2 Bakgrund

I det här avsnittet presenteras bakgrund och utgångspunkter för våra analyser av den plurala obestämda artikeln *ena* och dess användning i förhållande till *några*. Först etablerar vi att svenskan har obestämda plurala artiklar och att *ena* är en sådan artikel (2.1). Därefter redogör vi för det befintliga kunskapsläget om *ena*-artikelns användning (2.2) och för arbetsfördelningen mellan de singulara obestämda artiklarna *en* och *någon* (2.3). Avsnittet avslutas med att undersökningens frågeställning preciseras (2.4).

2.1 *Ena* – en plural obestämd artikel?

Artiklar kan informellt definieras som fonologiskt försvagade (obetonade) morfem som används i nominalfraser av grammatiska snarare än pragmatiska/kommunikativa skäl (Lyons 1999 s. 36). Talare av artikelspråk använder alltså inte artiklar för att markera om nominalfraser har bestämd eller obestämd referens, utan för att artikelspråk kräver att en viss syntaktisk position är fylld. Samtidigt styrs användningen av artiklar normalt av olika syntaktiska och semantiska villkor, vilka kan vara arv från de ord som artiklarna härstammar från. Exempelvis har obestämda artiklar ofta utvecklats från räkneordet 'en' (Lyons 1999, Croft 2003), vilket förklarar varför de, till skillnad från bestämda artiklar, sällan fungerar i plurala nominalfraser – betydelsen hos räkneordet 'en' är helt enkelt inkompatibel med den plurala betydelsen.

Det är dock vedertaget att vissa kvantifierare, till exempel engelskans *some* och svenskans *några*, kan fungera som obestämda artiklar i plurala nominalfraser (t.ex. Börjars 1998, Lyons 1999 s. 34, SAG 3 s. 44–46, Julien 2005). Julien (2005 s. 20–22) visar att *några* kan fungera som artikel med exempel som de i (4).

- (4) a. Där har jag *några* VÄNNER
b. Där har jag MÅNGA vänner.

Det omarkerade valet i (4a) är att betona substantivet *vänner*. Om talaren i stället betonar *några* framhävs den kvantifierande betydelsen, troligtvis i syfte att kontrastera (*några* – *inte många*). Det motsatta gäller i (4b): här är det omarkerade alternativet att betona kvantifieraren *många*, och om talaren i stället väljer att betona *vänner* framhävs detta ord, återigen för att kontrastera (*vänner* – *inte bekanta*). Ordet *många* är alltså otvetydigt en kvantifierare; det används optionellt för att uttrycka en betydelse. Ordet *några* kan däremot fungera som obestämd artikel: det behöver inte uttrycka en viss betydelse utan tycks vara en *default*-markör som fyller en syntaktisk position som grammatiken inte tillåter oss att lämna tom.

Precis som ordet *några* kan *en* fungera som både kvantifierare (räkneord) och obestämd artikel (i danskt skriftspråk markeras denna skillnad genom att räkneordet skrivs med accent, *én*). Precis som andra kvantifierare kan räkneordet *en* ingå i bestämda nominalfraser, vilket illustreras i (5) (jfr Lyons 1999 s. 36, Julien 2005 s. 21–22).³ I dessa exempel ligger betoningen ofta på kvantifieraren. Enligt vår språkkänsla kan däremot pluralformen *ena*, till skillnad från kvantifierarna i (5), aldrig betonas; se (6).

- (5) a. de {två/få/många} vännerna
b. den *ena* vännen

- (6) De är {^{OK}*ena* IDIOTER/**ENA* idioter}.

Att *ena* inte kan betonas beror rimligtvis på att den kvantitativa singularbetydelsen hos roten *en* är inkompatibel med pluralbetydelsen hos *ena* – det finns med andra ord ingen betydelse hos *ena* att framhäva genom betoning. Slutsat-

³ Notera att *några* inte gärna ingår i bestämda nominalfraser (*?de några vännerna*). Det talar ytterligare för att *några* inte är en vanlig kvantifierare, utan snarare en artikel.

sen är att pluralformen *ena* otvetydigt är en artikel, dvs. ett obetonat morfem som fyller en grammatisk funktion snarare än uttrycker en särskild betydelse.

2.2 Tidigare forskning om *ena*-artikeln

Den plurala obestämda artikeln *ena* finns beskriven på flera ställen i den svenska grammatiska litteraturen (Beckman 1904, Terner 1922, Teleman 1969, Delsing 1993, SAG, Julien 2005, Andersson 2019). Till att börja med kan det konstateras att *ena*-artikeln är knuten till informellt språk (se t.ex. Julien 2005 s. 267). Möjligen är den också dialektal: Delsing (1993 s. 33) noterar att den förutom i svenskan förekommer i färöiskan och i vissa norska dialekter, och Andersson (2019 s. 190) lyfter fram den som ett typiskt drag i Göteborgs-dialekt.

Den hittills utförligaste redogörelsen för *ena*-artikelns användning är den som återfinns i SAG (2 s. 410), där *ena* beskrivs som en pluralform av *emotiv artikel*. Den uppträder, enligt SAG, i starkt värderande kontexter (se även Andersson 2019 s. 190) och i fraser som beskriver en anmärkningsvärd egenskap hos referenten (eller hos predikationsbasen), ofta pejorativt. Emotiv artikel skiljer sig från den vanliga obestämda artikeln *en* i att den utöver singulara nominalfraser också uppträder med dividuativa huvudord och, som *ena*, med plurala huvudord. Exempelen i (7) från SAG (2 s. 410) visar den emotiva artikeln i singular med individuativt huvudord (7a), där den är svår att skilja från en vanlig obestämd artikel, med dividuativt huvudord (7b) och med huvudord i plural (7c).

- (7) a. Det var {*en* förfärlig bok/*ett* förfärligt omslagspapper} du har köpt.
 b. Det var *en* sur ved du har.
 c. Det var *ena* förfärliga böcker du har köpt.

Typiska exempel på nominalfraser med den plurala emotiva artikeln *ena* ges i (8), samtliga hämtade från SAG (2 s. 410). Gemensamt för dessa nominalfraser är, enligt SAG:s beskrivning, att de är starkt rematiska, dvs. att de uttrycker det som talaren främst vill ha sagt (SAG 1 s. 218, jfr Halliday 1967 s. 204). Av detta följer att nominalfraserna i typfallet utgör verbbestämning till betydelsvaga verb, som *vara*, *ha* och *finnas* – alltså verb som inte själva ingår i satsens rema. Oftast fungerar nominalfraserna inledda av *ena* som predikativ (8a) (jfr Terner 1922 s. 120, Delsing 1993 s. 34), men de kan också fungera som argument (8b) och som utbrutet led i utbrytningskonstruktion (8c) (jfr Terner

1922 s. 120). Dessutom noterar SAG att nominalfraser med emotiv artikel kan ta *en, ett* eller *ena* som huvudord (8d).

- (8) a. Det här var verkligen *ena* gudomliga köttbullar.
- b. Han har köpt *ena* äckliga blommor.
- c. Det var *ena* förfärliga böcker du har köpt.
- d. Det måste vara *ena* dumma *ena* som har gjort det här.

Inom ramen för en större syntaktisk analys av predikativa nominalfraser undersöker Delsing (1993) vilka möjligheterna är att använda artikeln *ena* utanför dessa prototypiska kontexter. Med de exempel och grammatikalitetsbedömningar som återges i (9) visar han att *ena* är i det närmaste ogrammatisk när nominalfrasen fungerar som subjekt (9a) eller som bestämning till verb med mer lexikalt innehåll (9b–c) (se Delsing 1993 s. 34).

- (9) a. **Ena* duktiga läkare opererade min mor i våras.
- b. ??Han köpte *ena* vackra stolar i går.
- c. *Översvämningen berodde på *ena* trasiga ventiler.

I tillägg till de typiska kontexterna i (8) ska nämnas att emotiv artikel också uppträder i kombination med vissa pronomen, vilket illustreras i (10). Det gäller närmare bestämt interrogativt *vad för* (10a) (SAG 2 s. 356, se även Teleman 1969 s. 52), *samma* (10b) (SAG 2 s. 440) samt *sickna* (10c) (SAG 2 s. 444). Därtill noterar SAG (3 s. 55) att *ena* även förekommer i expressiva fraser av typen i (11).

- (10) a. Vad är det där för *ena* böcker?
- b. Tror du det kan vara samma *ena* som vi följde efter i går?
- c. Sickna *ena* rackare.

- (11) Det var fantastiskt vilka stora *ena* ni har fått tag i.

Terner (1922 s. 120) presenterar en analys av *ena*-artikeln som fokuserar mer på semantiska än syntaktiska faktorer. Hans analys baseras på autentiska exempel, varav det äldsta, som återges i (12), är från 1800-talets början (samma exempel återfinns i SAOB, *en*, tryckår 1922). Terner (1922 s. 120) drar slutsatsen att »känslobetoningen» och den subjektiva värderingen är avgörande för möjligheten att använda *ena* (jfr Andersson 2019 s. 190). Han slår fast att

nominalfraserna med *ena* används för att fälla värderande omdömen om egenskaper hos personer.

- (12) »Det måtte», som ärkebiskopen (Lindblom) brukar säga, »vara mej ena kuriösa karlar ...»

Terner (1922) hänvisar i sin analys till Beckman (1904 s. 55), som kopplar uppkomsten av pluralformen *ena* till behovet att markera att en predikativ nominalfras (»predikatsfyllnad») beskriver subjektet snarare än anger exempelvis yrke eller titel. Med modern språkvetenskaplig terminologi handlar den analys som Beckman och Terner förordar om distinktionen mellan *karaktisering* och *klassificering* (se SAG 1 s. 187). En karakteriserande nominalfras, som *dumbom*, anger en graderbar egenskap hos referenten, medan en klassificerande nominalfras, som *skräddare*, hänför referenten till en viss kategori. Med de exempel som återges i (13) visar Beckman (1904 s. 55) att predikativa substantiv som betecknar personliga egenskaper, alltså karakteriserar, kräver obestämd artikel (13a), medan substantiv som anger yrkesnamn och titlar, alltså klassificerar, står utan artikel (13b) (jfr SAG 3 s. 362).

- (13) a. Du är *en* dumbom.
b. Han är skräddare.

Beckman (1904 s. 55) och Terner (1922 s. 120) föreslår att artikeln i predikativa nominalfraser kommit att uppfattas som en markör för den karakteriserande tolkningen, och att denna markör blivit så viktig att artikeln »släpats med» till plurala fraser för att markera att dessa karakteriserar snarare än klassificerar. Terner anför exemplen i (14) som argument för att *ena* är ogrammatisk i nominalfraser med typiskt klassificerande adjektiv, som *blå(a)*, »såvida man icke även i *blå(a)* inlägger känslöbetoning och menar t.ex. 'ena intensivt blå(a) byxor» (Terner 1922 s. 120, se även Delsing 1993 s. 31 f.).

- (14) a. Det var *ena* gentila byxor du har.
b. *Det var *ena* blåa byxor du har.

Med utgångspunkt i Terners analys föreslår Delsing (1993 s. 33 f.) att artikeln, även i plural, är obligatorisk i en predikativ nominalfras om man vill att frasen ska tolkas som karakteriserande. I meningarna i (15) kan alltså artikeln, enligt Delsings grammatikalitetsbedömningar, inte utelämnas eftersom de predika-

tiva nominalfraserna i samtliga fall karakteriserar satsernas subjekt genom att tillskriva dem någon viss graderbar egenskap.⁴

- (15) a. Lärarna är **(ena)* idioter.
 b. Studenterna är **(ena)* jävlar på grammatik.
 c. De är *?(ena)* konstiga läkare.

I detta sammanhang kan tilläggas att Andersson (2019 s. 190) bedömer att den plurala artikeln *ena* fungerar bäst när den uppträder tillsammans med ett värderande adjektiv. Även om detta inte nämns i SAG noterar vi att nästan samtliga av SAG:s exempel med *ena* konstrueras med adjektivattribut. Det verkar alltså som att *ena* ofta förekommer i nominalfraser med adjektiv, och det är frestande att dra slutsatsen att detta beror på att nominalfraser med adjektiv ofta är karakteriserande medan nominalfraser utan adjektiv i högre utsträckning kan vara klassificerande.

Vi avslutar detta avsnitt med att konstatera att befintliga beskrivningar av svenskans obestämda plurala artikel *ena* är kortfattade och huvudsakligen baserade på enstaka observationer eller introspektion. Sammanfattningsvis ger dessa beskrivningar vid handen att användningen av *ena* är begränsad till informellt språk och till ett fåtal kontexter. Lexikalt och semantiskt utgör dessa kontexter karakteriserande nominalfraser, ofta pejorativa fraser med adjektivattribut. Syntaktiskt fungerar nominalfraserna som komplement till betydelse-svaga verb – i typfallet predikativ – och pragmatiskt utgör de satsens rema.

2.3 *En, någon och några*: distribution och variation

Som framgått har svenskan ett system med två obestämda singulara artiklar, *en* och *någon*, vilka båda har en pluralvariant – *ena* och *några*. Därmed torde arbetsfördelningen mellan de singulara obestämda artiklarna vara en relevant utgångspunkt för att förstå förhållandet mellan de plurala motsvarigheterna.

I flertalet grammatiska beskrivningar antas valet mellan *en* och *någon* som obestämd artikel styras av såväl syntaktiska som semantiska faktorer. Julien (2005 s. 268) konstaterar att *en* kan uppträda både i predikativa nominalfraser och i nominalfraser som utgör argument, medan *någon* endast uppträder i argument. Därmed verkar distributionen mellan *en* och *någon* åtminstone del-

⁴ Delsing (1993) säger emellertid ingenting om huruvida den plurala artikeln måste vara just *ena*, eller om huruvida den också skulle kunna vara *några*.

vis kunna knytas till begreppet *referentialitet*, dvs. huruvida en nominalfras pekar ut eller etablerar en (diskurs)referent i en verklig eller föreställd värld (SAG 3 s. 150, Aguilar-Guevara m.fl. 2014). En grundläggande skillnad mellan predikativer och argument ligger nämligen i deras förmåga att referera: nominalfraser som utgör argument är i normalfallet referentiella och pekar ut en referent, medan predikativa nominalfraser, enligt t.ex. SAG (1 s. 229, 3 s. 176), har en beskrivande snarare än utpekande funktion och därför är endast svagt referentiella (se dock Julien 2005 s. 268 och Mari & Martin 2008 om förmågan att referera hos olika typer av predikativer).

I predikativa och svagt referentiella nominalfraser är alltså *en* den dominerande obestämda artikeln, och som tidigare nämnts markerar artikeln typiskt att den predikativa frasen uttrycker en karakterisering snarare än en klassificering; många uppfattar den dessutom som nödvändig för en karakteriserande tolkning (jfr Delsing 1993 s. 32 f.). I SAG (3 s. 332) framgår emellertid att även *någon* kan uppträda i vissa predikativa kontexter, t.ex. när satsen är negerad (16a) eller när den predikativa frasen är tydligt referentiell (16b). Exempelen i (16) är efter SAG (3 s. 332).

- (16) a. Jag är inte *någon* bra fiolspelare.
b. De där svartklädda lär vara *några* herrar från säkerhetspolisen.

I referentiella nominalfraser som utgör argument kopplas normalt distributionen mellan *en* och *någon* till den semantiska kategorin *specificitet* (se t.ex. Julien 2005 s. 267 f.). En vanligt förekommande definition av specificitet är att talaren förutsätter existensen hos en referent (se SAG 1 s. 224); en mer precis definition är att talaren avser att referera till en referent i en grupp av potentiella referenter samt tillskriver referenten *relevans* (*noteworthyness*) (se t.ex. Ionin 2006). En nominalfras med icke-specifik referens innebär således att talaren inte avser att referera till en särskild individ i den grupp av individer som uttrycket potentiellt skulle kunna referera till. I svenskan kan artikeln *en* uttrycka såväl specifik som icke-specifik referens, medan *någon* främst används vid icke-specifik referens (SAG 2 s. 418–422, Julien 2005 s. 266). I (17a) kan alltså nominalfrasen *en kollega* referera till en specifik kollega som talaren tillskriver relevans, men så måste inte vara fallet. En icke-specifik läsning är däremot den naturliga i fallet med *någon advokat* i (17b). Exempelen är efter SAG (2 s. 409, 422).

- (17) a. Rune pratade med *en* kollega i dag.
b. Har du kontaktat *någon* advokat om det här?

Om den obestämda nominalfrasen har specifik referens, så som den i (17a), är *en* normalt det omarkerade alternativet. I samma kontexter kan *någon* signalera avsaknad av någon viss information om referenten eller det faktum att sådan information har mindre betydelse (SAG 2 s. 418). Detta framgår av meningen i (18) som är samma som den i (17a) med undantag för att den obestämda artikeln här är *någon*. Jämfört med (17a) ger (18) en mer markerad läsning.

- (18) Rune pratade med *någon* kollega.

I plurala nominalfraser ser emellertid situationen annorlunda ut; där har inte *några* samma begränsade, icke-specifika betydelse som *någon*. I stället är *några* den omarkerade obestämda artikeln vid såväl specifik som icke-specifik referens, och den är i princip obligatorisk om nominalfrasen ska referera till ett flertal av alla möjliga referenter. Se följande exempel från SAG (2 s. 416–419): i (19a) är referensen icke-specifik, medan den i (19b) kan tolkas som specifik.

- (19) a. Jag har inte *några* föräldrar i livet.
b. Han har *några* kor i lagården.

Det är allmänt vedertaget att nominalfraser som befinner sig inom så kallade negativa polaritetskontexter (se t.ex. Brandtler 2012; jfr *icke-affirmativ sats* i SAG 1 s. 180) typiskt har icke-specifik referens; detta är också fallet i exempel (17b) och (19a) ovan. Den omarkerade artikeln i sådana kontexter är i huvudsak *någon*, medan samma exempel med *en* kan ge en kontrasterande eller kvantifierande tolkning (SAG 2 s. 422 f.). Så är fallet i exempel (20) från SAG (2 s. 422), där valet av artikeln *en* kan förstås såsom antingen kvantifierande eller kontrasterande gentemot ett större eller mindre antal.

- (20) Står det *{en/någon}* bil därnere?

Med utgångspunkt i specificitet och negativa polaritetskontexter presenterar Nivre (2002) en jämförande analys av de obestämda artiklarna *en* och *någon*. Analyserna bygger på korpusdata med såväl talat som skrivet språk. Nivre undersöker vilken av de två artiklarna som dominerar dels i kontexter där nominalfrasen har specifik respektive icke-specifik referens (och i svagt refe-

rentiella nominalfraser; jfr SAG 3 s. 175 f.), dels i negativa polaritetskontexter, i vilka han inkluderar negerade, interrogativa och konditionala satser. Analysen visar först och främst att *en* är betydligt vanligare än *någon* i materialet – den utgör omkring 90 % i båda korpusarna. När det gäller negativa polaritetskontexter dominerar *någon* i negerade och interrogativa satser (ca 85 % i båda fallen), medan fördelningen är helt jämn i konditionala satser. Exemplet från Nivre (2002 s. 22–24) visar när artiklarna uppträder i interrogativa (21) och konditionala (22) kontexter.

- (21) a. går de *nåt* senare flyg.
b. vill du ha *en* påse.
- (22) a. Jag ska fråga bland mina kollegor om de vet *något* bra ställe ...
b. Vill du ha *en* tablett så finns det där i hörnskapet.

I övriga kontexter dominerar, som förväntat, *en* när referensen är specifik (ca 77 %) och *någon* när referensen är icke-specifik (ca 59 %). I svagt referentiella nominalfraser, dvs. typiskt predikativer, redovisar Nivre (2002 s. 24) 9 fall av totalt 89 som innehåller *någon*, dock utan att kommentera resultatet eller ge några belysande exempel. De slutsatser Nivre drar är å ena sidan att det finns en tydlig distribution mellan *en* och *någon* i svenskan och att den är starkt knuten till specificitet, å andra sidan att det i samtliga kontexter förekommer variation i bruket (jfr Julien 2005 s. 268).

Sammanfattningsvis framträder en distribution mellan *en* och *någon* som i delar kan vara relevant för jämförelsen mellan *ena* och *några* men som knappast är rakt av överförbar. I singular påverkas bruket av obestämd artikel av de semantiska kategorierna referentialitet och specificitet men även av den syntaktiska kontext som nominalfrasen uppträder i. Samtidigt förekommer också variation som avviker från de generella mönstren, vilket bekräftar Juliens (2005 s. 267 f.) beskrivning av de obestämda artiklarnas distribution som »somewhat confusing».

2.4 Syfte och frågeställning

Som nämnts är syftet med föreliggande studie att utreda vilken funktion den plurala obestämda artikeln *ena* fyller i modern svenska. Detta syfte uppnår vi genom att jämföra bruket av *ena* med bruket av den andra obestämda plurala artikeln, *några*. Bakgrunden om *ena*-artikeln har visat att den typiskt uppträ-

der i beskrivande och värderande nominalfraser med adjektivattribut, samt att nominalfraserna är starkt rematiska. Dessutom har genomgången av bruket av singulara obestämda artiklar visat att distributionen åtminstone delvis styrs av syntaktiska faktorer som satstyp och frasens funktion. Tillsammans motiverar iakttagelserna att vår frågeställning fokuserar fyra aspekter i jämförelsen mellan *ena* och *några*.

Forskningsfrågan formuleras enligt följande: Hur skiljer sig bruket av pluralformen *ena* från bruket av *några* i modern svenska avseende

- a. nominalfrasens lexikala innehåll,
- b. nominalfrasens syntaktiska funktion,
- c. satsens polaritet, samt
- d. nominalfrasens informationsstrukturella status?

3 Material och metod

Under april 2022 genomförde vi fyra sökningar i korpussamlingen Bloggmix (Borin m.fl. 2012), som då innehöll 615 658 549 token. Bloggmix användes därför att korpusen innehåller texter som kan antas representera ett förhållandevis vardagligt, informellt språk, vilket är viktigt eftersom den plurala obestämda artikeln *ena* torde vara ovanlig i formellt språk.

Vi sökte på *ena* respektive *några* följt av substantiv i plural, samt på *ena* respektive *några* följt av adjektiv/particip och substantiv i plural. Sökningarna på *några* inkluderade också den talspråksnära skriftformen *nåra*, men dessa träffar var så få att inga av dem kom att inkluderas i materialet. Notera att sökningarna varken inkluderar nominalfraser med fler än ett adjektiv- eller participattribut (t.ex. *några nya trevliga kollegor*) eller nominalfraser med modifierade adjektiv- eller participattribut (*ena riktigt trevliga kollegor*). Sökningarna inkluderar inte heller fraser där *ena* eller *några* står ensamt, utan substantiviskt huvudord (t.ex. *vad är ni för ena*). Sökningarna inkluderar inte heller fraser där *ena* eller *några* står ensamt, utan substantiviskt huvudord (t.ex. *vad är ni för ena*). Fortsättningsvis refererar vi till nominalfraser inledda av *ena* respektive *några* som »*ena*-fraser» och »*några*-fraser». För enkelhetens skull refererar vi också till adjektiv- eller participattribut som »adjektiv».

Tabell 1 redovisar för var och en av de fyra sökningarna antalet träffar, antalet nedladdade träffar, antalet dubletter som kunde gallras bort automa-

tiskt, antalet granskade träffar samt antalet träffar som exkluderades manuellt på grund av att ordet *ena* eller ordet *några* inte fungerade som plural obestämd artikel. Hit räknade vi exempelvis de relativt få *några* som stod självständigt och alltså inte inledde nominalfras. Anledningen till att en så stor andel av träffarna på *ena* exkluderades manuellt är att ordformen ofta fungerar som en singular bestämd form (t.ex. *den ena*). Alla relevanta träffar på *ena*-fraser och drygt 400 *några*-fraser inkluderades i analysen: 52 *ena*-fraser utan adjektiv, 208 *ena*-fraser med adjektiv, 217 *några*-fraser utan adjektiv, samt 216 *några*-fraser med adjektiv (totalt 693 nominalfraser).

Tabell 1. Excerpting av nominalfraser genom fyra sökningar i Bloggmix.

	<i>ena</i> +subst.		<i>ena</i> + {adj./part.} + substantiv (pl.)		{ <i>några/nåra</i> } + subst.		{ <i>några/nåra</i> } + {adj./part.} + substantiv (pl.)	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Träffar	329		264		373	600	72	756
Nedladdade träffar	329		264		1	000	1	000
Exkluderade dubletter	40	12	37	14	21	2	56	6
Granskade	289		264		217		218	
Manuellt exkluderade	237	82	19	7	0	0	2	1
Inkluderade	52		208		217		216	

För varje nominalfras som inkluderades i analysen noterades grammatisk funktion med utgångspunkt i SAG. För de fraser som fungerar som rektion i prepositionsfraser noterade vi också vilken grammatisk funktion prepositionsfrasen fyller. Vidare noterade vi huruvida frasen ingår i negativa polaritetskontexter, dvs. i frågor, negerade satser eller konditionalsatser. Avslutningsvis noterade vi också frasens position i relation till satsens finita verb, för att på så sätt kunna säga något om frasernas informationsstrukturella egenskaper.

Korpusstudien kompletteras med egna grammatikalitetsbedömningar av antingen konstruerade exempel eller modifierade exempel från korpusdatan. Vi är medvetna om att det sannolikt finns dialektala skillnader när det kommer till bruket av *ena*, och därför bör det betonas att de bedömningar som presen-

teras utgår från vår språkkänsla, som grundar sig på göta- och mellansvenska mål.

4 Resultat

Nedan redogör vi för användningen av *ena*- respektive *några*-fraser beträffande lexikalt innehåll (4.1), grammatisk funktion (4.2), förekomst i negativa polaritetskontexter (4.3) samt informationsstrukturell status (4.4). Först vill vi dock påminna om att *ena*-artikeln är mycket ovanlig; baserat på andelen exkluderade träffar som redovisas i tabell 1 ovan kan det faktiska antalet *några*-fraser i korpusen uppskattas till 433 781, vilket är ca tvåtusen gånger fler än de 260 *ena*-fraserna. Detta innebär att resultaten som presenteras nedan inte säger något om hur vanliga *ena*- respektive *några*-fraser är i olika kontexter, utan endast något om hur troligt det är att en given *ena*- eller *några*-fras uppträder i en viss kontext. I absoluta tal dominerar gissningsvis *några*-fraserna i samtliga kontexter.

4.1 Lexikalt innehåll

De mest iögonfallande skillnaderna mellan de nominalfraser i materialet som inleds med *ena* och de som inleds med *några* är lexikala. För det första bekräftar resultatet att *ena*-fraserna är mer benägna än *några*-fraserna att innehålla adjektiv (jfr Andersson 2019). Baserat på andelen exkluderade träffar i tabell 1 uppskattar vi det faktiska antalet förekomster av *några*-fraser med respektive utan adjektiv i korpusen till 68 027 respektive 365 754. Det skulle innebära att 16 % av *några*-fraserna i korpusen innehåller adjektiv. För *ena*-fraserna är förhållandet det motsatta: 208 av de 260 *ena*-fraserna – alltså 80 % – innehåller adjektiv. Även om denna skillnad är slående ska det noteras att *ena*-fraser inte måste innehålla adjektiv. I (23) och (24) ges exempel på *ena*-fraser med respektive utan adjektiv.

- (23) a. De där ställena är *ena* riktiga smittohärdar.
 b. Men resten var *ena* riktiga losertyper.
 c. Myten säger att vi är *ena* lata jävlar.

- (24) a. [...] och eftersom vi män är *ena* drullar med pengar så gäller det att vara ansvarsfull.
 b. Vi är *ena* datanördar i den här familjen.
 c. Jag snor en pulka och vi åker som *ena* dårar fram genom snön.

För det andra följs *ena*, till skillnad från *några*, så gott som alltid av värderande adjektiv och/eller substantiv. Detta illustreras i tabell 2, som återger de tio mest frekventa adjektiven och substantiven i *ena*- respektive *några*-fraserna i materialet. När vi tittar på *ena*-fraserna ser vi att adjektivet *riktig* sticker ut – det utgör fler än hälften av alla adjektiv i dessa fraser. Även adjektiven *jävla* och *jäkla*, liksom substantiven *jävel*, *rackare* och *jäkel*, förekommer frekvent i *ena*-fraserna. När vi tittar på *några*-fraserna ser vi mer neutrala ord. Här är de vanligaste adjektiven (eller adjektiviska orden) *stor*, *få*, *ny*, *fler* och *andra*, och de vanligaste substantiven är *dag*, *bild*, *tips*, *timme* och *år*. Tilläggas kan att *ena*-fraserna, till skillnad från *några*-fraserna, oftast men inte alltid refererar till människor (jfr Terner 1922 s. 120).

Tabell 2. De tio vanligaste adjektiven och substantiven i *ena*- och *några*-fraserna.

<i>Ena</i> -fraser				<i>Några</i> -fraser			
Adjektiv	Förekomster	Substantiv	Förekomster	Adjektiv	Förekomster	Substantiv	Förekomster
<i>riktiga</i>	110	<i>jävlar</i>	26	<i>stora</i>	17	<i> dagar</i>	30
<i>jävla</i>	21	<i>rackare</i>	9	<i>få</i>	16	<i> bilder</i>	17
<i>jäkla</i>	7	<i>jäklar</i>	6	<i>nya</i>	15	<i> tips</i>	16
<i>rediga</i>	5	<i>gottegrisar</i>	4	<i>fler</i>	12	<i> timmar</i>	15
<i>lata</i>	4	<i>skitstövlar</i>	4	<i>andra</i>	10	<i> år</i>	14
<i>sega</i>	4	<i>busungar</i>	3	<i>bra</i>	8	<i> veckor</i>	12
<i>lustiga</i>	3	<i>idioter</i>	3	<i>fina</i>	8	<i> gånger</i>	6
<i>otäcka</i>	3	<i>stackare</i>	3	<i>extra</i>	6	<i> frågor</i>	5
<i>glada</i>	2	<i>typer</i>	3	<i>små</i>	6	<i> meter</i>	5
<i>lättlurade</i>	2	<i>varelser</i>	3	<i>speciella</i>	5	<i> planer</i>	5

De adjektiv och substantiv som förekommer i *ena*-fraserna är likt exemplen i (23) ofta negativt värderande, men långt ifrån alltid. I (25) ges exempel på *ena*-fraser som uttrycker positiv värdering. Ibland kan dock de positivt värderande fraserna uppfattas som ironiska, inte minst i exempel (25e).

- (25) a. Det är *ena* härliga töser jag har.
 b. Det har varit *ena* produktiva dagar här i Norrköping!
 c. Ni är verkligen *ena* rara läsare :)
 d. Så himla kul att lära känna nya människor och dessa två är *ena* riktiga pärlor.
 e. Ni som bor i Stuvsta Centrum, och dess närområde, lär vara *ena* lyckliga själar, då ni har Syskonhuset på gångavstånd – jag är måttligt avis kan jag lova!

Få *ena*-fraser, om ens några, är icke-värderande. De enda *ena*-fraser i materialet som möjligen skulle kunna uppfattas som icke-värderande återges i (26). Vi vill dock mena att *ena*-fraserna i (26a–b) troligen uppfattas som värderande, medan *ena*-frasen i (26c) endast framstår som märklig. När vi konstruerar egna *ena*-fraser med icke-värderande adjektiv och substantiv, som i (27), uppfattar vi att *ena* i sig själv triggjar en emotiv tolkning; jämför Terners (1922) resonemang om adjektivet *blå(a)* i avsnitt 2.2 ovan.

- (26) a. Vi är *ena* noviser helt enkelt.
 b. Var faktiskt ett tag sedan nu vi åt tacos, fast vi är *ena* tacofantaster.
 c. Linne vattnet använder jag även när jag vill fräscha upp *ena* tränings skor och eller min gymbag som inte alltid luktar mumma.
- (27) a. De är *ena* nya medarbetare. (konstruerat exempel)
 b. Det sitter *ena* kollegor i lunchrummet. (konstruerat exempel)

För det tredje ser vi i materialet att variationen av adjektiv och substantiv är lägre i *ena*-fraserna än i *några*-fraserna. Tabell 3 sammanfattar antalet lexikonord (*types*) och löpord (*token*), samt ordvariationsindex, för adjektiven och substantiven i *ena*- respektive *några*-fraserna.⁵ I både *ena*- och *några*-fraserna är ordvariationen högre för substantiven än för adjektiven, vilket är förväntat eftersom språket innehåller fler substantiv än adjektiv. För både adjektiven och substantiven är ordvariationen dock lägre i *ena*-fraserna än i *några*-fraserna, något som tyder på att användningen av *ena* är mer begränsad än användningen av *några* avseende nominalfrasens lexikala innehåll.

⁵ Ordvariationsindex räknas ut med följande formel: $types/(2-(\log(token)/\log(types)))$ (jfr Strand 1984). Notera att denna formel kompenserar för varierad textlängd. Det är viktigt eftersom antalet *ena*-fraser i materialet är lägre än antalet *några*-fraser.

Tabell 3. Ordvariationsindex för adjektiv och substantiv i *ena-* respektive *några-*fraserna.

	<i>Ena</i> -fraser		<i>Några</i> -fraser	
	Adjektiv	Substantiv	Adjektiv	Substantiv
Lexikonord	55	190	102	252
Löpord	208	260	217	433
Ordvariationsindex	82	202	122	279

Den relativt låga graden av variation bland adjektiven i *ena*-fraserna kan framför allt tillskrivas den mycket frekventa användningen av ordet *riktig*. När det gäller *ena*-frasernas substantiv är språkbrukarna däremot betydligt mer kreativa: ordet *jävul* dominerar, men här finns också en mängd unika substantiv, exempelvis *alfahane*, *tröttmössa*, *pucko*, *barbar*, *blötdjur*, *usling*, *skruttlisa*, *kuf*, *knasboll*, *kackelhöna*.

4.2 Syntaktisk funktion

En annan skillnad mellan nominalfraser inledda av *ena* och nominalfraser inledda av *några* är att *ena*-fraserna fyller färre grammatiska funktioner. Tabell 4 redovisar hur *ena*- och *några*-fraserna i materialet är distribuerade över olika grammatiska funktioner.

I (28)–(33) exemplifieras de funktioner som både *ena*- och *några*-fraser fyller. Dessa är predikativ (28), rektion i predikativ prepositionsfras (29), egentligt subjekt (30), utbrutet subjekt (31), objekt (32) och rektion i objektsliknande prepositionsfras (prepositionsobjekt) (33). Det finns tydliga skillnader mellan *ena*- och *några*-fraserna beträffande hur benägna de är att fylla dessa funktioner. Framför allt är *ena*-fraserna mer benägna än *några*-fraserna att fungera som predikativ, och de är också mer benägna att fungera som rektion i predikativ prepositionsfras (oftast en *som*-fras) och som utbrutet subjekt. *Några*-fraserna å sin sida är mer benägna att fungera som subjekt, objekt samt rektion i objektsliknande adverbial (prepositionsobjekt). Båda frastyperna är dock lika benägna att fungera som egentligt subjekt.

Tabell 4. *Ena-* och *några-*frasernas grammatiska funktion.*

Grammatisk funktion	<i>Ena</i> -fraser		<i>Några</i> -fraser	
	Förekomster	%	Förekomster	%
Predikativ	187	72	6	1
Egentligt subjekt	17	7	30	7
Objekt	20	8	159	37
Rektion i predikativ prepositionsfras	15	6	2	1
Utbrutet subjekt	9	4	3	1
Rektion i objektsliknande adverbial (prepositionsobjekt)	4	2	26	6
Rektion i adverbiell prepositionsfras	0	0	93	22
Subjekt	0	0	41	10
Adverbial	0	0	40	9
Attribut	0	0	8	2
Rektion i prepositionsattribut	0	0	1	0
Grammatisk funktion kan inte fastställas	8	3	22	5
SUMMA	260	102	433	101

*Pga. avrundning blir summan av procentandelarna inte 100.

- (28) a. Vi är inte alls *några* inbitna nakenbadare, men just här i Rullsand har vi gillat nakenbadet.
 b. Vi är *ena* datanördar i den här familjen.
 c. Kommentarstroll är *ena* lustiga djur.
 d. Måndagar är *ena* riktiga tv-kvällar numera.
- (29) a. Efter landning bad jag dem gå in i cockpit och presenterade dem som *några* nya kollegor.
 b. Alla springer omkring som *några* jävla nickedockor.
 c. Nä, då skulle vi nog balla ur och kalla dem för *ena* jävla pantskallar.
 d. Det var tre grabbar som betedde sig som *ena* riktiga arslen.
- (30) a. Det finns *några* enkla knep för att underlätta vardagen
 b. Det finns *ena* riktiga idioter längs vägarna
- (31) a. Nu är husbilen fin även om det är *några* saker som behöver fixas.
 b. Det var *ena* tacksamma jävlar som kommer hit och ägnar sig åt bedrägeri.

- (32) a. Du kanske kan få *några* extra poäng som kompensation?
 b. Gävle har *ena* riktiga svampskogar :D hahaha!
- (33) a. Jag fick kontakt med *några* andra forskare som jobbar med liknande projekt
 b. Ge mig ett ord till samtliga sjutton punkter ovan, så kommer ni få se på *ena* grymma historier!

I (34)–(38) exemplifieras de fem funktioner som endast *några*-fraserna i materialet fyller. Dessa funktioner är subjekt (34), adverbial (35), rektion i adverbial prepositionsfras (36), attribut (37) och rektion i attributiv prepositionsfras (38). Här ger vi också konstruerade exempel som visar att *ena*-fraser inte verkar fungera särskilt bra i dessa funktioner.

- (34) a. [...] och *några* enstaka fåglar sjunger faktiskt [...]
 b. ??*Ena* rara fåglar sjunger där borta. (konstruerat exempel)
- (35) a. Det som hänt sen dess är att vi har träffats *några* gånger privat och pratar ibland [...]
 b. ??Vi fick vänta *ena* långa timmar. (konstruerat exempel)
- (36) a. Under *några* dramatiska år satte han sin prägel på företagen.
 b. ??Under *ena* dramatiska år satte han sin prägel på företagen. (konstruerat exempel)
- (37) a. Från vårt hotell är det bara *några* minuters promenad till huvudgatan.
 b. ??Detta måste vara *ena* elaka jävlars påhitt. (konstruerat exempel)
- (38) a. Det stämmer att Örebro är en klubb som hört av sig, en av *några* stycken.
 b. ??Örebro är en av *ena* riktiga superklubbar som hört av sig. (konstruerat exempel)

4.3 Polaritetskontexter

En tredje skillnad mellan *ena*- och *några*-fraserna är att *ena*-fraser fungerar dåligt i frågesatser, negerade satser och villkorssatser, dvs. i negativa pola-

ritetskontexter. Tabell 5 visar att endast 2 % av *ena*-fraserna ingår i sådana kontexter, medan 20 % av *några*-fraserna gör det.

Tabell 5. *Ena*- och *några*-fraser i negativa polaritetskontexter.*

	<i>Ena</i> -fraser		<i>Några</i> -fraser	
	Förekomster	%	Förekomster	%
Frågor	0	0	33	8
Negerade satser	2	1	38	9
Konditionalsatser	2	1	13	3
Övriga kontexter	256	99	249	81
SUMMA	260	101	433	101

*Pga. avrundning blir summan av procentandelarna inte 100.

Inte en enda av *ena*-fraserna i materialet förekommer i frågor, medan 8 % av *några*-fraserna gör det. Exempel på *några*-fraser i frågor ges i (39). De konstruerade exemplen i (40) visar också att *ena*-fraser fungerar dåligt i sådana kontexter. Som nämntes i avsnitt 2.2 ger SAG exempel på *ena*-fraser i frågor som *Vad är ni för ena ...* och *Tror du de var samma ena som ...* Sådana exempel förekommer inte i vårt material. För oss råder det dock ingen tvekan om att det konstruerade exemplet i (41) fungerar bra, men i pragmatisk mening fungerar denna *vad för*-fråga knappast som fråga utan som ett värderande påstående eller utrop.

- (39) a. Har du *några* homosexuella vänner?
 b. Har ni *några* fler tips?
 c. Behöver du *några* receptbelagda mediciner?
- (40) a. ??Är de *ena* tacofantaster? (konstruerat exempel)
 b. ??Vilka här inne är *ena* pärlor? (konstruerat exempel)
 c. ??Har du sett *ena* riktiga raggare här i stan? (konstruerat exempel)
- (41) Vad är ni för *ena* tacofantaster? (konstruerat exempel)

Endast två av *ena*-fraserna i materialet (mindre än 1 %) förekommer i negerade satser, medan knappt 9 % av *några*-fraserna gör det. Ett av många exempel på *några*-fraser i negerade satser ges i (42a). Det konstruerade exemplet i (42b) antyder att *ena*-fraser inte trivs så bra i denna kontext. De två *ena*-fraserna i

materialet som faktiskt ingår i negerade satser återges i (43). Notera dock att den första (43a) är inbäddad som predikativ i en relativsats och alltså inte ingår som primär satsdel i frågan. När det gäller (43b) finner vi den mycket märklig, eftersom den innehåller två obestämda artiklar (*inga* och *ena*).

- (42) a. Lördagar brukar inte Malmöpubliken vara *några* stora besökare på hockeymatcher.
 b. ??Malmöpubliken har aldrig varit *ena* riktiga hockeyfans. (konstruerat exempel)
- (43) a. Dock är manualen på engelska men för er som inte är *ena* baddare på engelska är det ändå lätt att förstå hur denna fina apparat fungerar.
 b. De är *inga ena* flygfån.

Två av *ena*-fraserna (mindre än 1 %) och tretton av *några*-fraserna (3 %) ingår i konditionalsatser. Denna skillnad är med andra ord inte så tydlig. I (44) återges *några* av de *några*-fraser som ingår i konditionalsatser. Våra konstruerade exempel i (45) antyder att *ena*-fraser inte heller trivs lika bra i denna kontext. De två *ena*-fraserna i materialet som faktiskt ingår i konditionalsatser återges i (46). När det gäller (46a) är *ena*-frasen inbäddad som predikativ i en relativsats och ingår alltså inte som primär satsdel i konditionalsatsen. Observationen i (46b) kan däremot inte förklaras på motsvarande sätt.

- (44) a. Finns det *några* unga husbilsentusiaster får ni också gärna hojta så vi vet att ni finns!
 b. Om ni lägger märke till *några* andra felaktigheter får ni gärna upplysa oss!
 c. Om det är så att ni har *några* andra förslag så får ni gärna tipsa mig.
- (45) a. ??Dyker det upp *ena* bråkstakar får du ringa mig. (konstruerat exempel)
 b. ??Jag vill inte ha med dem att göra om de är *ena* idioter. (konstruerat exempel)
- (46) a. Är det något som Vilhelminabor är *ena* jävlar på så är det att registrera låga priser genom att samla på sig kuponger.
 b. Om mina två söner är *ena* jäklar på att baka har jag aldrig fått uppleva.

Sammanfattningsvis är det tydligt att *ena*-fraser är mindre benägna än *några*-fraser att uppträda i negativa polaritetskontexter (frågesatser, negerade satser och villkorssatser). Konstruerade exempel visar att *ena*-fraser över huvud taget fungerar dåligt i dessa kontexter. Några autentiska exempel från materialet

antyder dock att de inte är helt exkluderade från negativa polaritetskontexter, särskilt inte om de är inbäddade i en underordnad sats.

4.4 Frasens position i satsen

De grammatiska funktioner som materialets *ena*-fraser fyller – predikativ, utbrutet subjekt, egentligt subjekt, objekt samt rektion i predikativa och objektsliknande prepositionsfraser – står alla typiskt postverbalt i satsen. Mycket riktigt visar också tabell 6 att inte en enda av *ena*-fraserna i materialet står preverbalt, medan nästan 10 % av *några*-fraserna gör det.

Tabell 6. Nominalfrasens position i relation till verbet.

	<i>Ena</i> -fraser		<i>Några</i> -fraser	
	Förekomster	%	Förekomster	%
Står preverbalt i satsen	0	0	43	10
Står postverbalt i satsen	260	100	390	90
SUMMA	260	100	433	100

Exempel på preverbala *några*-fraser ges i (47), och vi menar att dessa fungerar betydligt bättre än de preverbala *ena*-fraserna i (48) som vi konstruerat. Frågan är dock om *ena*-fraserna i (48) fungerar dåligt på grund av positionen i satsen, som har med informationsstrukturen att göra, eller på grund av den syntaktiska funktionen. För att testa detta har vi konstruerat exemplet i (49). Här använder vi en utbrytningskonstruktion, vars funktion är att tydligt peka ut satsens rema (se Søfteland 2014), och vi placerar den utbrutna *ena*-frasen i satsens fundament. Enligt vår språkkänsla fungerar denna *ena*-fras bra, trots att den står preverbalt, vilket alltså kan bero på att själva utbrytningskonstruktionen markerar att frasen är rematisk.

- (47) a. Och *några* små fraser hjälper när man vill kommunicera i butiken eller med taxichauffören.
 b. [...] och *några* allsvenska lag går på is om exakt en vecka.
 c. Men *några* högre studier än så ansåg de inte att jag behövde.
- (48) a. ??Och *ena* riktiga svordomar hjälper alltid. (konstruerat exempel)
 b. ??Och *ena* usla lag går på is om en vecka. (konstruerat exempel)
 c. ??Men *ena* finfina betyg tyckte de att jag hade. (konstruerat exempel)

(49) Och *ena* riktiga svordomar var det jag hörde. (konstruerat exempel)

Således verkar det som att *ena*-fraser måste fungera rematiskt, vilket också är vad som anges i SAG. Detta antagande stärks av våra konstruerade exempel nedan. Vi såg ovan att inga *ena*-fraser i materialet fungerade som subjekt, men i (50) visar vi att en *ena*-fras som subjekt åtminstone fungerar bättre om den står postverbalt. Vi såg också ovan att inga *ena*-fraser i materialet fungerar som adverbial, men av (51) framgår att en *ena*-fras skulle kunna fungera som adverbial om adverbialet är tydligt rematiskt.

(50) a. ??Och *ena* riktiga tölpar stod för underhållningen. (konstruerat exempel)
b. ?Och underhållningen stod *ena* riktiga tölpar för. (konstruerat exempel)

(51) ?Jag bodde där *ena* långa jävliga vintrar. (konstruerat exempel)

Dessa konstruerade exempel antyder att det varken är den grammatiska funktionen eller positionen i satsen som begränsar användningen av *ena*. I stället tycks det vara den informationsstrukturella funktionen som är avgörande: *ena*-fraser tolkas obligatoriskt som rematiska.

5 Diskussion

Utifrån analyserna av korpusdatan framträder tydliga mönster för användningen av svenskans plurala obestämda artikel *ena* i relation till den andra plurala obestämda artikeln, *några*. Först och främst är nominalfraser inledda av *ena* betydligt ovanligare än nominalfraser inledda av *några*. När det gäller lexikala faktorer är *ena*-fraser mer benägna att innehålla adjektivattribut, även om de också fungerar utan sådana attribut. Variationen av adjektiv och substantiv är lägre i *ena*-fraserna än i *några*-fraserna, och de adjektiv och substantiv som följer på *ena* är nästan alltid värderande – oftast negativt, ibland positivt. Även när orden i *ena*-fraserna *inte* är värderande verkar artikeln trigga en värderande tolkning. Vidare visar de syntaktiska analyserna att *ena*-fraserna fyller färre grammatiska funktioner än *några*-fraserna. Närmare bestämt fungerar *ena*-fraserna framför allt som predikativ medan *några*-fraserna hellre fungerar som argument och som adverbial. De två frastyperna fungerar dock lika gärna som egentligt subjekt. Dessutom verkar *ena*-fraserna, till skillnad från *några*-fraserna, fungera dåligt (eller inte alls) i negativa polaritetskontexter, dvs. i

frågor, negerade satser och konditionalsatser. Till sist visar analysen av frasernas syntaktiska position att *ena*-fraserna, till skillnad från *några*-fraserna, i princip inte uppträder före satsens finita verb. Konstruerade exempel antyder dock att *ena*-fraser *kan* stå preverbalt, liksom att de *kan* fungera som subjekt eller adverbial, men bara om de är tydligt rematiska.

I denna avslutande del diskuterar vi dessa resultat och fördjupar bilden av *ena* som plural obestämd artikel: först utifrån att *ena*-fraser är värderande (5.1), därefter utifrån att *ena*-fraser är rematiska (5.2) och slutligen utifrån att *ena*-fraser i princip inte uppträder i negativa polaritetskontexter (5.3).

5.1 *Ena* som värdeladdat element

Den enskilt viktigaste funktionen hos *ena*-artikeln, så som den framträder i vårt material, är att markera att frasen ska tolkas värderande (jfr Terner 1922 s. 120, SAG 2 s. 410, Andersson 2019 s. 190). Det framgår av *ena*-frasernas många värdeladdade substantiv (t.ex. *jävlar*, *rackare*, *skitstövlar*) och adjektivattribut, som i de fall sådana förekommer är värderande eller förstärkande. Den värderande funktionen framgår också av den relativt låga ordvariationen i *ena*-fraserna, som visar att de är mer begränsade beträffande vilka betydelser de förmedlar jämfört med *några*-fraser.

Påfallande vanligt i *ena*-fraserna är adjektivet *riktiga*, som tillsammans med varianten *rediga* samt *jävla* och *jäkla* utgör fler än hälften av adjektiven i *ena*-fraserna. Betydelsen hos dessa adjektiv ligger nära den undergrupp av modala adjektiv som SAG (2 s. 165) beskriver som giltighetsmodifierande; de förmedlar en »bedömning av sanningsvärdet» i beskrivningen av frasens referent. SAG menar att giltighetsmodifierande adjektiv, som typiskt är obetonade och uppträder attributivt, kan framhäva den karakteriserande betydelsen hos frasens huvudord och knyta predikationsbasen till en klass där den referentiellt inte hör hemma. Denna beskrivning stämmer väl in på många *ena*-fraser i vårt material. I exempel som de i (52) ligger det nämligen närmare till hands att betona huvudordet än adjektiven. Därmed framhävs den värderande betydelsen hos huvudorden i *ena*-fraserna, genom att subjektens referenter tillskrivs egenskaper som man normalt inte förknippar med dessa referenter. I exemplen är satsernas subjekt understruckna.

- (52) a. Svenskarna är *ena* riktiga odågor som använder sina laptops till all möjlig djävulskap, som näthat.
 b. Mallorcinerne är *ena* riktiga sockerråttor.

- c. Gubbarna på sannegårdsberget är välkända för att vara *ena* jävla kärringar när det kommer till biodlande.
- d. Svenska politiker har en benägenhet att vara *ena* jäkla bontölpar.

Alla *ena*-fraser med adjektivattribut i materialet framstår som värderande, vilket är i linje med Terners (1922 s. 120) och Anderssons (2019 s. 190) beskrivningar av *ena* som i princip beroende av ett värderande adjektiv. Vi har dock visat att *ena*-fraser även fungerar utan adjektivattribut och att de inte ens är beroende av ett värdeladdat substantiv som huvudord. Exempel som *vi är ena noviser* och *vi är ena tacofantaster* (se exempel 26a och 26b ovan), där *ena*-fraserna saknar adjektiv och där substantiven är relativt neutrala, antyder att det snarast är själva artikeln som gör att fraserna tolkas värderande. Denna iakttagelse stärks av att den värderande läsningen, åtminstone enligt vår uppfattning, inte är lika tillgänglig när *ena* ersätts av *några*, som i (53).

- (53) a. Vi är *några* noviser. (konstruerat exempel)
 b. Vi är *några* tacofantaster. (konstruerat exempel)

Våra lexikala analyser har visat att *några*-fraser sällan ger uttryck för någon stark värdering. I stället refererar många av de mest frekventa substantiven till tidsenheter (*dagar, timmar, år, veckor*), och även om relativt vanligt förekommande adjektiv som *bra* och *fina* är värderande är de till skillnad från *riktiga* och *jävla* inte modala och de framhäver inte på samma sätt en karakteriserande betydelse. Jämfört med *ena*-artikeln inbjuder *några*-artikeln i större utsträckning till en kvantifierande tolkning – till exempel kan *några*-fraserna i (53) uppfattas som att ett litet antal referenter kontrasteras mot ett ännu mindre antal (jfr SAG 2 s. 416).

Analyserna visar alltså att *ena*-artikeln ensam kan ge upphov till en värderande tolkning av nominalfrasen. En tänkbar förklaring till denna egenskap är att artikeln i något skede har fått fäste i värderande kontexter och sedermera blivit så pass starkt förknippad med dessa kontexter att den inte längre är beroende av värdeladdade innehållsord för att tolkas värderande. Goda kandidater för sådana kontexter torde vara de expressiva fraser och expressiva pronomen som *ena* enligt tidigare beskrivningar uppträder i eller med (se avsnitt 2.2). I kontexter som dessa kan både *en* och *ena* uppträda självständigt, utan substantiviskt huvudord, och dessa nominalfraser tolkas värderande i både singular och plural. Det bör också påpekas att varken *någon* eller *några* är aktuella i

samma kontexter. Se följande exempel som baseras på SAG (2 s. 440, 444, 3 s. 55).

- (54) a. Det var fantastiskt vilken stor {*en/*någon*} ni har fått tag i.
 b. Det var fantastiskt vilka stora {*ena/*några*} ni har fått tag i.
- (55) Det var samma {*en/*någon/ena/*några*} som vi såg i går.
- (56) a. Sicken {*en/*någon*}.
 b. Sickna {*ena/*några*}.

Om man vill söka ursprunget till *ena*-artikeln skulle alltså denna typ av värderande kontexter kunna vara en intressant utgångspunkt.

5.2 *Ena* i fokuserade fraser

En annan central aspekt av svenskans plurala obestämda artikel *ena* är att den markerar att frasen som den ingår i är rematisk (jfr SAG 2 s. 410). Förenklat kan begreppet *rema*, i likhet med det nära relaterade begreppet *fokus*, beskrivas som den del av ett yttrande som bär vad talaren avser som det huvudsakliga innehållet och som typiskt förmedlar ny information (se t.ex. Halliday 1967 s. 204). I vårt material uppträder *ena* i tre typer av tydligt rematiska fraser, nämligen predikativer, utbrutna subjekt i utbrytningskonstruktion och egentliga subjekt i presenteringskonstruktion. Dessa typer sammanfaller med de tre slags fokus som Lambrecht (2001 s. 483) identifierar: predikatfokus, argumentfokus och satsfokus.⁶ Predikatfokus tillskriver en referent en egenskap och yttrar sig typiskt i förhållandet mellan predikativ och subjekt. Argumentfokus preciserar, identifierar eller kontrasterar ett visst led i satsen, till exempel genom utbrytning. Satsfokus, som Lambrecht (2001) menar föreligger vid presenteringskonstruktion, introducerar en ny referent eller handling i diskursen. Exempelen nedan visar de tre typer av tydligt rematiska eller fokuserade *ena*-fraser som förekommer i materialet. I (57a) fungerar frasen som predikativ, i (57b) som utbrutet subjekt och i (57c) som egentligt subjekt i presenteringskonstruktion.

⁶ Lambrecht (2001 s. 472) definierar *fokus* som den del av propositionen som inte är förutsägbar, vilket vi tolkar som i stort sett överensstämmande med definitionen av *rema* ovan.

- (57) a. Kommentarstroll är *ena* lustiga djur.
 b. Det var *ena* tacksamma jävlar som kommer hit och ägnar sig åt bedrägeri.
 c. Det finns *ena* riktiga idioter längs vägarna

Med drygt tre fjärdedelar av förekomsterna framstår predikativer av typen i (57a) som den prototypiska kontexten för *ena*. Artikelns är med andra ord närmare knuten till funktionen att beskriva referenter än vad den är till funktioner som att precisera, identifiera eller introducera referenter. Denna slutsats ger stöd åt de analyser av *ena* som tidigare anförts av Beckman (1904) och Terner (1922), där artikeln antas ha uppkommit av behovet att markera en karakteriserande läsning framför en klassificerande i predikativa nominalfraser. Vårt material antyder dessutom att *några* sällan används i predikativa kontexter, och när den gör det är satserna ofta negerade. Därmed uppvisar distributionen mellan *ena* och *några* vissa likheter med den mellan *en* och *någon*: i singulara, predikativa kontexter är normalt *en* det enda alternativet medan *någon* endast är aktuell när satsen är negerad (SAG 3 s. 332).

Vår undersökning visar dock att *ena* även förekommer i referentiella nominalfraser, om än i liten utsträckning. När *ena*-frasen har argumentfokus i utbrutna subjekt verkar det emellertid som att funktionen inte i första hand är att identifiera eller precisera frasens referent utan, även här, att beskriva. Søfteland (2014 s. 227 f.) diskuterar en typ av utbrutna, obestämda nominalfraser i norskt spontantal vars främsta funktion är att framhäva den egenskap som nominalfrasen beskriver. Vårt material av isolerade meningar tillåter inte någon systematisk analys av den typen, men enligt vår uppfattning stämmer resonemanget väl in på typiska *ena*-fraser. I (57b) ovan bör frasen *ena tacksamma jävlar* rimligtvis syfta på en referent som redan har introducerats i diskursen, och syftet med den utbrutna *ena*-frasen bör snarast vara att beskriva referentens egenskaper (troligtvis ironiskt). Ännu tydligare blir resonemanget i följande exempel, som består av två sats: här står det klart att *ena*-frasen återknyter till och anger en egenskap hos en referent som nyss omnämnts, nämligen bullar.

- (58) Besvikelsen när någon bjuder på bullar och det är *ena* pyttepyttesmå törpaltar som ligger på serveringsfatet

Søfteland (2014 s. 227 f.) menar att det vore mer naturligt med bestämd form på det utbrutna subjektet om det huvudsakliga syftet var att referera. Det faktum att den obestämda formen bibehålls i den andra satsen stärker alltså resone-

manget att den utbrutna *ena*-frasens primära funktion är att beskriva en egenskap, snarare än att referera.

Däremot är *ena*-fraserna tydligt referentiella när de har satsfokus i presenteringskonstruktion. Detta exemplifieras i (57c) ovan, där *ena* uppträder i ett egentligt subjekt som förefaller introducera en ny referent i diskursen, *ena riktiga idioter*. Presenteringskonstruktion används för att uttrycka existens, liksom olika slags modalitet och bedömning, av såväl abstrakta som konkreta referenter (Thyberg 2020 s. 166–176). I presenteringskonstruktioner med *ena*-fraser dominerar verben *vara*, *bli* och *finnas*, verb som enligt Thyberg (2020 s. 167 f.) uttrycker positiv existens, dvs. att referenten existerar. Det faktum att få *ena*-fraser i materialet introducerar en referent antyder att denna funktion är sekundär hos artikeln, vilket återigen stärker bilden av *ena* som knuten till beskrivning. Av den anledningen är det något anmärkningsvärt att så mycket som en tiondel av *ena*-fraserna syntaktiskt fungerar som postverbala objekt, dvs. led som är referentiella och som inte självklart har fokus i skriven text. SAG (2 s. 410) noterar visserligen att *ena* uppträder med andra betydelsvaga verb än kopulaverb, men i vårt material finns flera exempel, som i (59), där *ena*-fraser utgör objekt till partikelverb och andra mer innehållsrika verb.

- (59) a. Neo fick till *ena* riktiga skott.
 b. Vi har bland annat bakat *ena* rediga kaloribomber till mitt jobb haha.
 c. När jag kom hem styrde jag upp *ena* riktiga smarrmackor.

I exempel som dessa menar vi att *ena*-fraserna naturligt uppfattas som det huvudsakliga innehållet, dvs. rema eller fokus, även om fraserna inte är fokuserade genom exempelvis topikalisering eller utbrytning. Detta faktum beror delvis på att rematiska eller fokuserade led vid rak ordföljd ofta uppträder i satsens slut (SAG 1 s. 218). Men våra analyser tyder alltså på att artikeln även kan fungera som vanligt subjekt, om frasen är tydligt fokuserad. Med andra ord är användningen av *ena*-artikeln kraftigt begränsad av satsens informationsstruktur, samtidigt som den eventuellt kan bidra till att lyfta fram informationsvärdet hos någon del av satsens innehåll.

5.3 *Ena* som positivt polaritetselement

Det har tidigare framgått att distinktionen mellan specifik och icke-specifik referens påverkar distributionen mellan de singulara artiklarna *en* och *någon* i svenskan. Eftersom endast en liten del av *ena*-fraserna i vårt material har visat

sig vara referentiella drar vi slutsatsen att specificitet endast kan ha marginell betydelse för att förklara distributionen mellan de plurala artiklarna *ena* och *några*. Något som däremot tydligt påverkar möjligheten att använda *ena* i stället för *några* är satsens polaritet: i negativa polaritetskontexter är *några* i princip den enda möjliga plurala artikeln, medan *ena* är mer eller mindre ogrammatisk. I det avseendet liknar fördelningen mellan de två singulara och de två plurala artiklarna varandra (jfr Nivre 2002; se avsnitt 2.3).

Det finns ett flertal teorier som förklarar vad den typ av negativa polaritetskontexter som behandlats i vår studie, dvs. negerade, frågande och konditionala satser, har gemensamt. SAG (1 s. 180), som kallar satser av detta slag för icke-affirmativa, tar till exempel fasta på det faktum att talaren inte garanterar innehållet i sådana satser som sant (jfr Giannakidou 1999; se även Brandtler 2012 för en delvis annorlunda förklaring). En negerad sats som den i (60a) förnekar att satsens innehåll är sant, medan en frågesats som den i (60b) söker svar på huruvida innehållet är sant eller falskt och en konditional sats som den i (60c) är hypotetisk och inte uttalar sig om sanningshalten.

- (60) a. Lördagar brukar inte Malmöpubliken vara *några* stora besökare på hockeymatcher.
 b. Behöver du *några* receptbelagda mediciner?
 c. Finns det *några* unga husbilsentusiaster får ni också gärna hojta [...]

En tänkbar förklaring till varför *ena* inte fungerar i dessa satstyper är att artikeln är kopplad till värderande beskrivningar med starkt informationsvärde. I pragmatiskt hänseende skulle det antagligen förefalla märkligt om en talare gjorde en värderande beskrivning av något och framhävde den som central i yttrandet, utan att själv garantera sanningshalten i den beskrivningen. De funktioner som *ena*-artikeln prototypiskt förknippas med verkar alltså inte kompatibla med kontexter där det anförda innehållet inte förutsätts vara sant.

Ett påpekande måste dock göras om den typ av *vad för*-konstruktioner som *ena*, enligt Telemans (1969 s. 52) och SAG:s (2 s. 356) beskrivningar, kan uppträda i. Dessa konstruktioner är inte framträdande i vårt material, men exemplet från SAG (2 s. 356) som presenteras i avsnitt 2.2 visar att *ena* kan uppträda i frågor tillsammans med *vad för*-konstruktion. Exemplet upprepas i (61).

- (61) Vad är det där för *ena* böcker?

Vad för används typiskt för att ställa frågor om referensens sort eller undertyp och kombineras därför ofta med ord som *sort* eller *slags* för att framhäva en sådan betydelse framför en rent beskrivande betydelse (SAG 2 s. 364; se även van Riemsdijk 2005 för en analys av den obestämda artikelns status i dessa kontexter). I fall som (61) menar vi dock att *vad för*-frågan svårigen kan tolkas som annat än retorisk; syftet är knappast att söka preciserad information om vilket slags böcker det rör sig om utan att uttrycka en troligtvis negativt laddad värdering. Därför kan inte *vad för*-frågor som dessa betraktas som negativa polaritetskontexter på samma sätt som satserna i (60), vilket förklarar varför *ena* fungerar i dessa sammanhang.

Det är allmänt vedertaget att vissa ord är känsliga för satsens polaritet och därmed begränsade att uppträda i antingen negativt eller positivt laddade satser (se t.ex. Brandtler 2012, 2013). Det faktum att *ena* inte uppträder i negerade satser antyder att det kan vara ett positivt polaritetselement som endast fungerar i positiva kontexter. Denna slutsats stärks av att *ena* verkar fungera avsevärt bättre i »dubbla» negativa polaritetskontexter än i »enkla», dvs. när negationen och den negativa kontexten tar ut varandra.⁷ I våra konstruerade exempel i (62) uppträder *ena* dels i negerade frågesatser, dels i negerade konditionalsatser. Enligt vår språkkänsla är frågorna i (62a–b) oproblematiske och konditionalsatserna i (62c–d) åtminstone acceptabla.

- (62) a. Brukar inte Malmöpubliken vara *ena* stora besökare på hockeymatcher på lördagar? (konstruerat exempel)
 b. Är de inte *ena* riktiga tacofantaster? (konstruerat exempel)
 c. Om mina söner inte är *ena* jäklar på att baka efter sommaren så ger jag upp. (konstruerat exempel)
 d. Är de inte *ena* riktiga husbilsfantaster får de väl bli det. (konstruerat exempel)

Med negationen blir frågorna i (62a–b) närmast bekräftande och förefaller förvänta sig medhåll. På så sätt fungerar de bra med den värderande och beskrivande betydelsen i typiska *ena*-fraser. De negerade konditionalsatserna i (62c–d) är mer speciella, men de kan tolkas som att talaren förväntar sig ett positivt utfall av den hypotetiska omständigheten, så att den värderande beskrivningen i *ena*-fraserna blir giltig. Sammantaget visar exemplen alltså att *ena*-artikeln är beroende av en positiv kontext där den informationsstrukturellt framhävda beskrivning som frasen uttrycker framställs som sann av talaren.

⁷ Vi tackar Johan Brandtler och Henrik Rosenkvist för denna observation.

6 Slutsats

I den här studien har vi undersökt bruket av den plurala obestämda artikeln *ena* i modern svenska genom att jämföra dess användning med användningen av *några* i en talspråksnära textkorpus. Med utgångspunkt i tidigare beskrivningar av *ena*-artikeln samt diskussioner om arbetsfördelningen mellan de singulara artiklarna *en* och *någon* har våra analyser fokuserat på fyra aspekter av de aktuella nominalfraserna: deras lexikala innehåll, deras syntaktiska funktion, den syntaktiska omgivningen, närmare bestämt huruvida frasen uppträder i negativa polaritetskontexter, samt deras position i förhållande till satsens finita verb. Analyserna visar att *ena* främst uppträder i vissa tydligt avgränsade kontexter, nämligen värderande fraser vars syfte är att framhäva en beskrivning av en referent. I mindre utsträckning kan artikeln också uppträda i andra sammanhang, t.ex. i fraser som introducerar en ny referent i sammanhanget. Även i dessa fall är de *ena*-inledda nominalfraserna tydligt värderande och informationsstrukturellt fokuserade, vilket föranlett slutsatsen att *ena*-artikeln ger upphov till en värderande tolkning av frasen. Slutligen har vi föreslagit att artikeln bör betraktas som ett positivt polaritetselement som endast under särskilda förutsättningar kan uppträda i negativa polaritetskontexter.

Sammantaget uppvisar distributionen av de plurala obestämda artiklarna *ena* och *några* både likheter och skillnader med distributionen av de singulara motsvarigheterna *en* respektive *någon*. *Ena* och *en* är båda starkt knutna till predikativa kontexter, men i negativa kontexter, där *en* ofta är det markerade alternativet, är *ena* praktiskt taget ogrammatisk. *Ena* är däremot ett betydligt mer markerat och begränsat alternativ än *en*, som är den av de två singulara artiklarna som fyller flest grammatiska funktioner. Till sist verkar distributionen mellan de två plurala och de två singulara artiklarna också styras av delvis olika faktorer: medan användningen av *en* och *någon* påverkas av såväl syntaxen som semantiska faktorer kopplat till specificitet, är det delvis syntaktiska men kanske framför allt pragmatiska faktorer som styr valet mellan svenskans två plurala obestämda artiklar *ena* och *några*.

Litteratur

- Aguilar-Guevara, Ana, Le Bruyn, Bert & Zwarts, Joost, 2014: Advances in weak referentiality. I: Ana Aguilar-Guevara, Bert Le Bruyn & Joost Zwarts (red.): *Weak referentiality*. (Linguistik Aktuell/Linguistics Today 219.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. S. 1–16.
- Andersson, Lars-Gunnar, 2019: *Göteborgsgrammatik*. Stockholm: Morfem.
- Beckman, Natanael, 1904: *Svensk språklära för den högre elementarundervisningen*. Stockholm: Albert Bonnier.
- Borin, Lars, Forsberg, Markus & Roxendal, Johan, 2012: Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. I: *Proceedings of LREC 2012*. Istanbul: ELRA. S. 474–478.
- Brandtler, Johan, 2012: The evaluability hypothesis: The syntax, semantics, and pragmatics of polarity item licensing. (Linguistik Aktuell/Linguistics Today 183.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Brandtler, Johan, 2013: Är språket bipolärt: om polaritetslicensiering i svenska och andra språk. I: *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 2013*. Lund: Vetenskapssocieteten i Lund. S. 26–43.
- Börjars, Kersti, 1998: *Feature distribution in Swedish noun phrases*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Croft, William, 2003: *Typology and universals*. 2. uppl. Cambridge: Cambridge University Press.
- Delsing, Lars-Olof, 1993: *The internal structure of noun phrases in the Scandinavian languages*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds universitet.
- Faarlund, Jan Terje, Lie, Svein & Vannebo, Kjell Ivar, 1997: *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Giannakidou, Anastasia, 1999: Affective dependencies. I: *Linguistics and Philosophy* 22(4). S. 267–421.
- Halliday, M.A.K., 1967: Notes on transitivity and theme in English. Part 2. I: *Journal of Linguistics* 3. S. 199–244.
- Hansen, Erik & Heltoft, Lars, 2011: *Grammatik over det danske sprog*. Köpenhamn, Odense: Danske Sprog- og Litteraturselskab, Syddansk Universitetsforlag.
- Ionin, Tania, 2006: This is definitely specific: Specificity and definiteness in article systems. I: *Natural Language Semantics* 14(2). S. 175–234.
- Julien, Marit, 2005: Nominal phrases from a Scandinavian perspective. (Linguistik Aktuell/Linguistics Today 87.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Lambrecht, Knud, 2001: A framework for the analysis of cleft constructions. I: *Linguistics* 39(3). S. 463–516.
- Lyons, Christopher, 1999: *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mari, Alda & Martin, Fabienne, 2008: Bare and indefinite NPs in predicative position in French. I: Florian Schäfer (red.): *Working papers of the SFB 732. Incremental specification in context* 01. S. 119–144.
- Nivre, Joakim, 2002: Three perspectives on Swedish indefinite determiners. I: *Nordic Journal of Linguistics* 25. S. 3–47.

- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- SAOB = Ordbok över det svenska språket, utgiven av Svenska Akademien. Lund 1893–. www.saob.se [2022-04-18].
- Strand, Hans, 1984: Nusvenskt tidningsspråk: kvantitativa studier av reportage i morgon-, kvälls- och veckopress. Doktorsavhandling. Stockholm: Stockholms universitet.
- Søfteland, Åshild, 2014: Utbrytingskonstruksjonen i norsk spontantale. Doktorsavhandling. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Teleman, Ulf, 1969: Definita och indefinita attribut i nusvenskan. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap B 7.) Lund: Studentlitteratur.
- Terner, Erik, 1922: Studier över räkneordet en och dess sekundära användningar, förnämligast i nysvenskan. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Thyberg, Kajsa, 2020: *Det*-konstruktioner i bruk. En systemisk-funktionell analys av satser med icke-referentiellt *det* i modern svenska. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- van Riemsdijk, Henk, 2005: Silent nouns and the spurious indefinite article in Dutch. I: Mia Vulchanova & Tor A. Åfarli (red.): *Grammar & beyond: Essays in honour of Lars Hellan*. Oslo: Novus Press. S. 163–178.

Ordagrann återgivning eller klickbete?

Om citatteckenanvändning i tidningsrubriker

Av SANNA SKÄRLUND

Abstract

Skärlund, Sanna, sanna.skarlund@nordlund.lu.se, Senior Lecturer, Centre for Languages and Literature, Lund University: "Verbatim or clickbait? The use of quotations in newspaper headlines". *Språk och stil* NF 32, 2022, pp. 137–170.

Most newspaper readers in Sweden today obtain news from websites rather than printed newspapers. As a consequence of this, headlines on newspaper websites are often read without the reader considering the article they correspond to. Do these headlines faithfully reproduce quotes found in the corresponding article, or are they better thought of as clickbaits, containing sensational quotes that do not parallel those given in the article? In this paper, nearly 2,700 headlines from four of the largest Swedish newspapers are analysed to answer this question, as well as the question of how common quotes are in Swedish newspaper headlines. The analysis indicates that headlines with quotations are more common in Swedish newspapers than in previous studies of British, German and Spanish newspapers. Furthermore, a careful analysis of 312 headlines with quotes reveals that only one third of the headlines are verbatim in relation to the quote in the corresponding article. However, most changes are small and mainly concern the form of the quoted statement. When the meaning of the quote has been changed, it is often because hedging phrases have been removed, giving the statement a more drastic meaning than in the article. Headlines considered as clickbaits are nevertheless very few in the analysed material. Moreover, there are no major differences between the studied morning and evening papers in how accurately they reproduce quotes in headlines.

Keywords: newspapers, headlines, quotations, citations, quotes, clickbait, Swedish.

1 Inledning

I en krönika i tidskriften *Journalisten* (2011) beskriver Patrik Hadenius två motsatta ståndpunkter ifråga om användningen av citattecken i tidningsrubriker. Å ena sidan presenteras åsikten att »citat är heliga» så att citattecken endast får användas för att markera ordagranna uttalanden, å andra sidan uppfattningen att rubriker är ett specialfall där citattecken enbart visar att någon tycker något och att journalisten kan skriva fritt. Hadenius ger också ett exem-

Jag vill rikta ett varmt tack till de två anonyma granskare som gav mig många värdefulla synpunkter på en tidigare version av artikeln.

pel från *Dagens Nyheter* (DN) där rubrikens citat inte motsvaras av något citat i artikeltexten alls.

Strömquist (1992 s. 110) påpekar att skribent och läsare behöver vara överens om vad skiljetecken signalerar för att de ska fungera. I det DN-exempel Hadenius anför är emellertid detta samförstånd knappast självklart: risken finns att läsaren tolkar citatet som en ordagrann återgivning av ett yttrande. Särskilt problematiska kan sådana skilda uppfattningar om citatteckens betydelse tänkas vara i sammanhang där läsaren enbart läser rubriken, utan att ta del av artikeltexten.

Att många tidningsläsare skummar igenom rubriker utan att bry sig om att läsa artiklarna har säkert alltid varit vanligt; detta beteende konstaterades redan bland de 375 deltagarna i en studie 1928 (Emig 1928). Detta sätt att ta del av nyheter är emellertid sannolikt ännu vanligare vid läsning på tidningarnas webbplatser än vid läsning av papperstidningar. Den läsare som slår upp en papperstidning har nämligen omedelbar tillgång till den artikel som rubriken tillhör – artikeln syns samtidigt som rubriken, även om läsaren inte aktivt läser den¹ – medan en läsare på webben måste göra ett aktivt val för att alls komma i kontakt med artikeltexten: att klicka på rubriken.

Behovet av att läsare klickar på rubriker för att tidningen ska få annonsintäkter har också lett fram till benämningen *clickbait*, 'klickbete', för lockande rubriker som inte motsvarar artikelinnehållet (se t.ex. Blom & Hansen 2015). I *Svensk ordbok* (2021) anges att ordet *klickbete* betyder 'vilseledande eller överdriven text på t.ex. webbsida som ska locka användare att klicka på viss länk (ofta i kommersiella sammanhang)' och det exempel som anförs rör just rubriker: *artikelrubriker som fungerar som klickbeten i jakt på läsare*.

I dag finns majoriteten av tidningsläsarna på nätet (Martinsson & Andersson 2021 s. 53, Ohlsson 2022 s. 50). Dessutom är många artiklar bakom betalväggar, vilket innebär att den läsare som inte har betalat för en prenumeration på tidningen endast får tillgång till de första raderna av artikeln, även efter att ha klickat på den utvalda rubriken. Sammantaget innebär detta antagligen att många tidningsläsare i dag tar del av citat i rubriker på tidningarnas webbplatser utan att ta del av kontexten för det citerade yttrandet. Frågan är då vad dessa läsare får för uppfattning om det som sagts: är citatrubriken en ordagrann återgivning av yttrandet eller fungerar citatet som ett klickbete som inte har någon täckning i artikeltexten?

¹ Jämför Holšánová m.fl. 2006 för en översikt över hur olika läsare tar sig an ett tidningsuppslag.

Syftet med föreliggande arbete är att redogöra för hur citattecken används i rubriker på fyra av de största svenska dagstidningarnas webbplatser (*Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet*, *Aftonbladet* och *Expressen*). Undersökningen utgår från följande forskningsfrågor:

1. Hur vanligt är det att rubriker på dagstidningarnas startsidor innehåller citattecken?
2. Vilka funktioner fyller citattecken i tidningsrubriker?
3. Vilken form har rubriker innehållande citat markerade med citattecken?
4. Hur väl stämmer citat i rubriker överens med motsvarande citat i de länkade artikeltexterna?

De första tre frågorna är främst ämnade att ge en överblick över bruket av citattecken i tidningsrubrikerna; den mest centrala frågan för undersökningen är den fjärde. För alla fyra frågor vill jag också veta om det finns skillnader mellan de studerade tidningarna. Ett antagande jag gjorde innan undersökningen påbörjades var att morgontidningarna (*Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet*) skulle vara mer noggranna med att ordagrant återge citat än kvällstidningarna (*Aftonbladet* och *Expressen*), vilka jag misstänkte i större utsträckning skulle locka läsaren med rubriker som inte alltid höll vad de utlovade. Detta visade sig emellertid inte alls vara fallet, vilket jag redogör närmare för i resultatavsnittet 6.4.

Dagens Nyheter har nyligen fått en del kritik för sina rubriker. Den 12 januari 2022 fanns en stort uppslagen rubrik på DN:s förstasida som löd *Forskare: Två vaccindoser ger obefintligt skydd mot omikron*, vilken enligt Sveriges Radios mediegranskande program *Medierna* resulterade i »omfattande kritik» eftersom »avgörande uppgifter» i artikeln inte avspeglades i den tillspetsade rubriken (*Medierna* den 15 januari 2022). I programmet beskrivs också hur DN:s chefredaktör förklarar att DN tagit till sig av kritiken och inte skulle formulera en sådan rubrik i dag. Eftersom materialet för den här undersökningen samlades in i slutet av januari och första halvan av februari 2022 gör studien det i viss mån möjligt att se om det kvarstår problem med DN:s rubriksättning, även om det i det här fallet endast är rubriker med citattecken som granskas.

Skiljetecken är fortfarande ett relativt utforskat område inom språkvetenskapen. Katourgi (2020 s. 111) beskriver skiljetecknens plats i svensk språkvetenskap som »långt ifrån självklar», och Dahl (2015 s. 25) framhåller att de flesta verk i ämnet beklagar sig över bristen på forskning. Även hon betonar forskningens bristande intresse för interpunktion, men ser också tecken på förändring (Dahl 2015 s. 11, 158). Byrman och Ström (2019 s. 39) anger att

citattecken tidigare framförallt studerats inom den litterära stilistiken, men att deras studie av citatteckenbruk i förundersökningar och utredningar visar att citattecknens sätt att skapa betydelse är ett relevant studieobjekt också inom sakprosaforskning. Alla grafiska tecken är nämligen enligt Byrman och Ström (2019 s. 9) att betrakta som »betydelseskäpande resurser i skriftlig kommunikation». Min undersökning ansluter till detta synsätt. Genom att analysera hur ett yttrande förändras när det flyttas från artikeltext till rubrik på tidningens startsida kan vi lära oss mer om hur citattecken fungerar som bärare av mening i tidningstexter, liksom vilka vanligt förekommande omarbetningar läsare bör vara uppmärksamma på.

2 Intertextualitet och rekontextualisering

Svenska språkvetenskapliga studier av texters förhållande till varandra utgår vanligen från begreppet *intertextualitet*, med avstamp i Bakhtins tankar om det dialogiska draget i alla texter (se t.ex. Byrman och Ström 2019 för en sådan studie; en översikt över det plurala *intertextualiteter* som begrepp och analysobjekt presenteras av Ajagán-Lester m.fl. 2003). Bakhtins (1997) beskrivning av hur »varje yttrande är en länk i en mycket komplext organiserad kedja av andra yttranden» (s. 212), liksom hur vårt tal och våra texter är fulla av andras ord, återklanger från andra yttranden »som vi tillägnar oss, omarbetar och omaccentuerar» (s. 229) har visat sig väl beskriva hur texter både svarar på och föregriper andra texter. Bakhtins tankar har också vidareutvecklats av Fairclough (1992a, b), som beskriver intertextualitet som »the property texts have of being full of snatches of other texts, which may be explicitly demarcated or merged in, and which the text may assimilate, contradict, ironically echo, and so forth» (Fairclough 1992a s. 84). Vidare skiljer Fairclough (1992a) på två olika typer av intertextualitet: manifest intertextualitet respektive interdiskursivitet, vilka med svenska termer av Ledin (1997) har kallats *textsamspel* respektive *normsamspel*. Det förstnämnda rör hur andra texter explicit lämnar avtryck i de texter som ska analyseras, t.ex. genom citattecken, referatmarkörer eller anföringssatser (Fairclough 1992a s. 104, Ledin 1997 s. 67). Det sistnämnda handlar i stället om de textnormer som påverkar textens utformning, vilket också inkluderar i vilken utsträckning manifest intertextualitet förekommer i texten och hur den tar sig uttryck (Fairclough 1992a s. 128 f.).

Ett relaterat begrepp är *rekontextualisering*, med vilket Fairclough (1995 s. 48) avser hur en nyhetsberättelse förändras för att passa det mål skribenten har. Rekontextualisering är viktigt också i Linells arbeten, t.ex. i Linell 1998a där det beskrivs som »the dynamic transfer-and-transformation of something from one discourse/text-in-context [...] to another» (s. 145) och där det förklaras att:

Recontextualization involves the extrication of some part or aspect from a text or discourse, or from a genre of texts or discourses, and the fitting of this part or aspect into another context, i.e. another text or discourse (or discourse genre) and its use and environment. (Linell 1998a s. 145)

Rekontextualisering innebär alltså en förflyttning av (en del av) en text till ett nytt sammanhang. Genom den förändrade kontexten får yttrandet också delvis förändrad innebörd, även vid ordagrann återgivning, samtidigt som vissa aspekter från den ursprungliga kontexten ofta finns kvar (Linell 1998a s. 148). Ajagán-Lester m.fl. (2003 s. 223) beskriver det som att »texter som vandrar mellan kommunikationssituationer alltid drar på sig nya innebörder». Även Bakhtin (1981 s. 340) har beskrivit fenomenet: »the speech of another, once enclosed in a context, is – no matter how accurately transmitted – always subject to certain semantic changes». Sådana förändringar rör dock enligt Linell inte enbart textens betydelse och betydelsepotential (Bakhtins »certain semantic changes»), utan också textens form – t.ex. genom att den del av texten som flyttas förenklas eller utvecklas (Linell 1998a s. 145).

Linell betonar också att det aldrig är en neutral handling att citera, eftersom »den citerande rycker något ur sitt tidigare sammanhang och använder det för nya ändamål» (Linell 1998b s. 34), vilket innebär att det rör sig om en »*selektiv återgivning* på ett nytt sätt» (kursiv i original), som får till följd att vissa aspekter från ursprungssammanhanget förloras och att nya tillkommer, t.ex. genom att det som tidigare var i bakgrunden nu hamnar i förgrunden (Linell 1998b s. 38). Sådana förändringar är också förknippade med makt: den som citerar en annan persons yttrande tar sig rätten att placera det citerade i ett nytt sammanhang som hen själv väljer (jfr Kroon 2001 s. 60 f.). Som Linell (1998b s. 44) påpekar gäller denna maktutövning också forskarens text, där nya rekontextualiseringar sker med det analyserade materialet.

3 Citatteckens funktion

Strömquist (2019 s. 10) separerar skiljetecken, dvs. tecken som skiljer olika delar av texten åt, från skrivtecken, som ger annan information. Citattecken hör till den senare typen. Citattecken används för att visa vad som är citat, men också för att markera visa typer av namn, såsom titlar på litterära verk och smeknamn, liksom för att utmärka ord som ska framhävas i texten (Karlsson 2017 s. 223 f.). Funktionen som markör av citat- och replikåtergivning beskrivs av Strömquist (2019 s. 119) som den primära. Såväl Karlsson (2017 s. 58) som Strömquist (2019 s. 119) påpekar att man vid citat inte får ändra i källtextens formulering och inte heller förändra ordval eller satsbyggnad.

Citatecken för att markera enskilda ord kan användas för att uppmärksamma läsaren på ett visst ordval, t.ex. att ett ord används på ett avvikande eller ironiskt sätt eller att det är inlånat från ett annat språk (Karlsson 2017 s. 225). Eftersom sådant bruk kan tolkas som tecken på ironi bör det emellertid enligt Karlsson (2017 s. 18) användas sparsamt.

Sammantaget fyller alltså citattecken tre huvudsakliga funktioner: de markerar citat, namn respektive avvikande användning av enskilda ord och uttryck (ofta ironi). Den sistnämnda funktionen diskuteras av Byrman och Ström (2019) som en form av normsamspel (jfr Ledin 1997) och de benämner den som *diskursinadekvat*, vilket också är den term jag kommer att använda i den här studien.

I Byrman & Ströms (2019) undersökning förekom alla dessa tre sätt att använda citattecken. Överlägset vanligast var emellertid det förstnämnda: citattecken som markör av citat (Byrman & Ström 2019 s. 29). När citattecknen enbart markerade ett par ord var det dock inte alltid givet vilken funktion de fyllde: signalerade de ordagrant återberättande eller utgjorde de skribentens eget ordval, mot vilket hen samtidigt reserverade sig (Byrman & Ström 2019 s. 22)? I deras material förekom också exempel på att citattecken användes föregångna av namn och kolon, utan anföringsverb: *Maria: »Jag kan inte göra så mot Måns. Han får komma hem så att vi kan prata igenom våra problem»*, vilket författarna tolkar som skribentens sätt att försöka uttrycka sig kortfattat och objektivt (Byrman & Ström 2019 s. 32).

4 Forskning om tidningsrubriker och citattecken i tidningsspråk

I Westmans klassiska bruksprosa-undersökning ingår inte huvudrubriker i materialet (se Westman 1974 s. 22). Detta gäller också flertalet andra studier av tidningstexter, t.ex. Svensson (1993), Håkansson (2003) och Skärlund (2018), förmodligen också Strand (1984), även om detta inte framgår helt klart. En undersökning av tidningsrubriker har däremot genomförts av Conon (1966), som analyserade 5 500 av *Dagens Nyheters* rubriker 1910–1960 ifråga om språkliga drag som t.ex. förekomst eller utelämnning av infinitivmärket *att* och tempus på verb (han nämner dock ingenting om citattecken). Enligt Conon (1966 s. 155) är det viktigaste kravet på en nyhetsrubrik att den ska berätta någonting nytt ur artikeln genom att antingen ge en sammanfattning av innehållet eller ett smakprov på det. Andra har beskrivit rubrikens två huvudfunktioner som semantisk (informera om och sammanfatta innehållet) respektive pragmatisk (underhålla och locka till läsning) (Lee 2022). Traditionellt anses kvalitetstidningar respektive tabloidtidningar ha inriktat sig på det ena respektive det andra, men sådana skillnader beskrivs i dag ha luckrats upp; eftersom alla slåss om läsarens uppmärksamhet har den pragmatiska funktionen blivit mer framträdande även i kvalitetstidningar (Lee 2022 s. 895).

Normalt sätts rubriken inte av samma person som skrivit artikeln: på webben är det webbredaktören som formulerar rubriken (Dickson 2021 s. 2). Enligt Bell (1991 s. 186 f.) utformas rubriken oftast utifrån ingressen, vilken är journalistens sammanfattning av nyheten, men rubriken ska till skillnad från ingressen kunna stå för sig själv och därmed inte innehålla information som inte finns i artikeln. Det förefaller också som om rubriksättning sker på liknande sätt i många språk. Bell (1991 s. 189) hänvisar till en studie av tyska och amerikanska nyhetsartiklar och konstaterar att såväl ingress som rubrik är strukturerade på samma sätt: »headline structures appear to be very regular across languages».

Conon (1966 s. 149) anger att det finns en särskild rubrikstil som börjar ta form under och efter första världskriget och vilken kännetecknas av att vara »så förtätad som ett skriftligt meddelande kan vara utan att bli alltför kryptiskt». Detta innebär att formord (t.ex. obestämd artikel och infinitivmärke) nästan alltid saknas, att finit verb ofta utesluts, att enkla tempus är i majoritet och att sammansatta ord, initialord och räkneord förekommer i stor mängd (Conon 1966 s. 144 f.).

Flera anledningar till att citat används i nyhetsrapportering har identifierats (se t.ex. Bell 1991 s. 207 ff.). Citat i rubriker kan göra händelsen mer konkret och trovärdig (Terentieva m.fl. 2020 s. 3). Rubriken kan upplevas som objektiv, trots att det i själva verket är en journalist som valt ut citatet utifrån sina egna subjektiva åsikter (Lee 2022 s. 905). Citat är dessutom, enligt Bell (1991 s. 208 f.), ett sätt att krydda framställningen med källans egna ord, helst kortfattat och färgstarkt. Vidare anger Bell att journalisten genom att citera fritas från ansvar för det källan sagt, vilket innebär att citat kan innehålla tolkningar och laddade ord och uttryck som inte journalisten själv hade kunnat använda i rapporteringen. Tereskiewicz (2012 s. 473) beskriver hur journalisten genom att använda citat i rubriker »becomes just a messenger conveying a view, while remaining objective him/herself».

Kroon (2001 s. 83), som har analyserat 12 debattartiklar på DN Debatt från 1998, menar att citattecken i rubriker används för att skapa mer dramatik (»utan dem ser rubriken betydligt plattare och mer intetsägande ut»), men de bidrar också till att skapa objektivitet och distans så att redaktionen fritas från ansvar för de åsikter som förs fram av artikelförfattaren. Hon beskriver också hur nya betydelser skapas i och med att påståenden flyttas från brödtext till rubrik: dessa påståenden tolkas nu som artikelns huvudpoäng och framstår som mer dramatiska och kontroversiella än i sitt sammanhang i brödtexten (Kroon 2001 s. 85 f.). Det faktum att rubrikens utformning påverkar läsningen av resten av artikeln påpekades redan av Tannenbaum (1953 s. 197), som beskrev hur »the headline sets the stage, as it were, for the manner in which the story is read». Rubriken skapar alltså en tolkningsram för hur resten av artikeln uppfattas av läsaren: »In a way, it provides a lens through which the remainder of the story or article is perceived» (Tannenbaum 1953 s. 197).

Vidare beskriver Kroon (2001 s. 86) hur citat i de rubriker hon studerat sällan är ordagranna utan oftare »en ungefärlig återgivning av en utsaga i brödtexten», vilken anpassats i längd och ordföljd för att passa som rubrik. Ännu vanligare i hennes material är dock att citat i rubriken varken motsvarar en exakt eller ungefärlig formulering i texten, utan i stället uttrycker en sammanfattning av artikelns huvudpoäng. Sådana omformuleringar förekommer i 8 av de 12 rubriker hon studerat. Enligt Kroon (2001 s. 91) leder detta till att »all vaghet och osäkerhet skalas bort» från brödtextens argumentation, vilket får till följd att nya innebörder uppstår och att textens ursprungliga poänger förändras och förskjuts. Dessa betydelseförskjutningar kan bland annat handla om att det som i brödtexten uttrycks med språkliga garderingar i rubriken formuleras som rena konstateranden, att ord från olika delar av artikeln klipps ihop

så att nya sammanhang skapas och att utsagor om specifika fenomen generaliseras så att de blir allmängiltiga (t.ex. då *Watergate-journalistiken* i rubriken omvandlas till det mer generella *journalistiken*) (Kroon 2001 s. 93 ff.).

Även Geyers (2008) genomgång av 168 rubriker med citattecken i två tyska regiontidningar visade att dessa citat ofta inte motsvarade formuleringar i artikeltexten. I hans undersökning var hälften av citaten i rubrikerna att betrakta som direkt motsvarande, eller endast lätt bearbetade, citat från artikeltexten, medan den andra hälften innehöll större omarbetningar, i vissa fall med följden att citatet fick en väsentligt förändrad betydelse (Geyer 2008 s. 193 f.).

I en undersökning av totalt 780 rubriker på tre tyska och tre brittiska dagstidningars hemsidor fann Tereszkiwicz (2012 s. 472) att citat förekom i 5–7 % av rubrikerna.² Undersökningen visade också att det i de brittiska tidningarna (men inte i de tyska) ofta förekom skillnader mellan den rubrik som fanns på tidningens startsida och rubriken i den länkade artikeln. Startsidans rubriker var då mer dramatiska, kortare och kompaktare, med fokus på den viktigaste händelsen, medan artikelrubrikerna var mer detaljerade och informativa (Tereszkiwicz 2012 s. 478). Variationen var dock stor mellan de brittiska tidningarna: i *The Guardian* skilde sig 87 % av rubrikerna åt, i *The Times* endast 8 % (Tereszkiwicz 2012 s. 476).

En studie av rubriker i fem spanska dagstidningar 2010–2018 (totalt 1 730 rubriker) visade en högre andel rubriker med citat än i de tyska och brittiska tidningarna ovan: 15 % (Terentieva m.fl. 2020 s. 4). I denna siffra räknades emellertid såväl direkt som indirekt anföring in; de siffror som presenteras i artikeln visar att det var ungefär 10 % av rubrikerna som innehöll citat markerade med citattecken (Terentieva m.fl. 2020 s. 6).

5 Metod och material

Materialet samlades in på webbplatserna för tidningarna *Dagens Nyheter* (DN), *Svenska Dagbladet* (SvD), *Aftonbladet* (AB) och *Expressen* (EP) under tiden 06.00–08.30 under tio dagar i januari och februari 2022, måndagar, onsdagar och fredagar (21/1, 24/1, 26/1, 28/1, 31/1, 2/2, 4/2, 7/2, 9/2 och 11/2). Morgontiden valdes utifrån ett antagande om att många människor skummar

² Som citatrubriker räknades inte enbart de rubriker som innehöll citattecken, vilket var det normala sättet att citera i de tyska tidningarna, utan också rubriker med svansanföringar: *Miliband has no strategy, says ally*, vilka förekom i de brittiska tidningarna.

igenom nyheterna på mobilen på morgonen vid frukost eller på väg till arbete. I vilken ordning de olika tidningarnas sidor analyserades varierades så att alla tidningar någon gång blev analyserade först (dvs. vid sextiden) respektive sist (dvs. närmare halv åtta).

Vid tidpunkten för undersökningen utgjordes alla de fyra tidningarnas startsidor av en stor huvudspalt med rubriker i stor stil och en mindre sidospalt med annonser varvade med rubriker i mindre stil. Sidospalten inkluderades inte i studien eftersom rubriker där för det första var betydligt mindre (och därmed antagligen tilldrog sig mindre uppmärksamhet), för det andra innehöll listor över »Senaste nytt» (DN, SvD och EP) respektive »Supernytt» (AB), vars innehåll delvis överlappade med materialet i huvudspalten, för det tredje ofta innehöll rubriker som ledde till videoklipp och poddar snarare än till artiklar och för det fjärde ofta innehöll material utan tydligt nyhetsvärde, t.ex. länkar till nutidstest och recept.

På kvällstidningarnas startsidor förekom en del reklam som liknade det redaktionella materialet genom att se ut som helt vanliga tidningsrubriker som länkade till artiklar. Alla sådana rubriker markerades med »Annons» eller »Shop» exkluderades från undersökningen. På samma sätt exkluderades rubriker som länkade till videoklipp, poddar, flöden över mycket korta nyhetsnotiser, insändare, återkommande rubriker om tidningens verksamhet (t.ex. att tidningen sökte sommarvikarier) och rubriker i bilder i olika typer av rullister i vilka innehållet byttes ut med några sekunders mellanrum. Dessutom exkluderades de lokala nyheter som fanns i en särskild spalt på AB:s sida. DN:s sida fanns vid tiden för undersökningen i flera olika versioner; den undersöktes utifrån Riksversionen eftersom jag ville få med de viktigaste rikstäckande nyheterna i materialet snarare än artiklar som specifikt behandlade händelser i en viss del av landet.

Förutom de undantag som beskrivits ovan räknades alla rubriker i huvudspalten på tidningarnas startsidor; det rörde sig om totalt 2 691 rubriker.

Därefter räknades antalet rubriker som innehöll citattecken: totalt 633 rubriker. Så gott som alla rubriker följdes av en form av underskrift med betydligt mindre teckenstorlek, antingen bestående av en eller två meningar eller av ett antal nyckelord. Dickson (2021 s. 12) beskriver dessa underskrifter som *puffar*, vilket är den term jag kommer att använda i den här artikeln. Om dessa puffar innehöll citattecken eller inte analyserades inte. Se figur 1 för ett exempel på en rubrik med puff.

”Det hade varit ännu mer oroväckande”

Putin nämnde inte Nato i samband med kriget • Kragh: Man får vara glad för det lilla.

Figur 1. Rubrik med citat (»Det hade varit ännu mer oroväckande») och puff (Putin nämnde inte Nato i samband med kriget • Kragh: Man får vara glad för det lilla) från SvD den 9 maj 2022.

Av de rubriker som innehöll citattecken valdes de översta tio på respektive tidningssida ut för en närmare analys. Eftersom DN och SvD ibland innehöll färre än tio rubriker med citattecken på startsidan blev det totala antalet sådana rubriker i urvalet något mindre än det maximalt möjliga (vilket var 400 rubriker: 4 tidningar, 10 dagar, 10 rubriker), såsom framgår av tabell 1.³

Tabell 1. Antal rubriker totalt under de 10 dagarna, antal och andel rubriker innehållande citattecken dessa dagar samt antal rubriker i närstuderat urval, per tidning.

Tidning	Antal rubriker	Antal rubriker med citattecken	Andel rubriker med citattecken (%)	Antal rubriker i närstuderat urval
DN	518	103	20	84
SvD	283	81	29	78
AB	829	195	24	100
EP	1 061	254	24	100
Totalt	2 691	633	24	362

³ Trots att tidningarna undersöktes varannan dag förekom ett fåtal rubriker som var desamma under två av de analyserade dagarna: sådana rubriker har exkluderats om de hamnat i det närstuderade urvalet, men inte när antalet rubriker med citattecken totalt på sidan har räknats.

I tabell 1 syns stora skillnader mellan kvällstidningarna (AB och EP) och morgontidningarna (DN och SvD) ifråga om hur många rubriker som förekom på startsidan under de 10 analyserade dagarna: särskilt skillnaden mellan EP och SvD är betydande (1 061 respektive 283 rubriker).

Vidare framgår av tabell 1 att 24 % av de 2 691 rubrikerna innehöll citattecken och att detta också överensstämmer med andelen rubriker med citattecken i såväl AB som EP i materialet. DN innehöll en något lägre andel sådana rubriker (20 %) och SvD en något högre andel (29 %).

Bland de 195 analyserade rubrikerna med citattecken i AB förekom 20 rubriker med enkla citattecken ('såhär') i stället för vanliga sådana. Enkla citattecken (apostrof) används enligt Karlsson (2017 s. 226 f.) för att markera citat inuti citat, när ett ords betydelse anges, för att signalera utelämnning av bokstäver inom ett ord som dras ihop (*tro't den som vill*) och ibland vid genitiv efter engelskt mönster. I AB används emellertid enkla citattecken av allt att döma på samma sätt som dubbla citattecken. Sådana rubriker har därför inkluderats i materialet; möjligen rör det sig om en egensinnighet hos en viss rubriksättare.

Efter att alla rubriker på startsidan räknats togs artikeltexter som hörde till de utvalda rubrikerna med citattecken fram, och såväl startsidans rubrik som länkad artikeltext kopierades av till ett Word-dokument för närmare analys. För varje rubrik noterades det också om det rörde sig om en fritt tillgänglig artikel eller en artikel bakom betalvägg. Artiklar från SvD och AB som krävde inloggning och prenumeration söktes fram i databasen Retriever (Mediearkivet) via Lunds universitets bibliotek. Sådana artiklar från DN och EP var emellertid inte tillgängliga i Retriever: jag fick i stället åtkomst till dessa genom prenumerationer på tidningarna.

Vidare analyserades skillnader mellan startsidans rubrik och den rubrik som fanns i artikeln samt vilken funktion citattecknen hade i rubriken. Användes de för att markera ett citat, för att markera ett namn eller för att signalera det som, följande Byrman och Ström (2019), kan benämnas diskursinadekvat ordval, dvs. att ord används på ett avvikande eller ironiskt sätt (jfr Karlsson 2017 s. 225)? För att besvara den frågan krävdes ibland en mer ingående analys av artikeln.

Resterande delar av undersökningen rörde enbart rubriker innehållande citattecken som markerar citat. Dessa rubriker studerades utifrån såväl form som överensstämmelse med citat i artikeltexten. Det sistnämnda var det mest komplicerade. Initialt försökte jag utgå från det sätt att kategorisera skillnader mellan rubrik och artikeltext som tidigare tillämpats av Geyers (2008) för en liknande analys, men detta visade sig vara svårt eftersom hans modell inte

innehöll någon kategori för större förändringar av formen vilka inte tydligt påverkar betydelsen. Dessutom saknade jag i hans indelning en kategori för större betydelseförändringar som samtidigt inte kunde kategoriseras som så omfattande att det var oklart hur citatet tillkommit. Efter flera olika försök att systematisera skillnaderna mellan citat i rubriken och citat i artikeltexten kom jag fram till att kategorierna måste göras relativt vida för att inte gränfallen skulle bli för många och indelningen alltför beroende av min egen subjektiva tolkning. Därmed resulterade genomgången i en modell med sex kategorier, vilken alltså utarbetats induktivt i analysen av materialet:

1. Ingen förändring alls
2. Viss förändring av formen
3. Total förändring av formen
4. Viss förändring av betydelsen
5. Total förändring av betydelsen
6. Ingen motsvarighet alls

En närmare beskrivning av de sex kategorierna, med exempel, presenteras i samband med resultatredovisningen i avsnitt 6.3.

6 Resultat

I det följande presenteras resultatet av undersökningen, uppdelat efter de forskningsfrågor som ställdes i inledningen. Den första frågan om hur vanligt förekommande citattecken är i rubriker har emellertid redan besvarats i föregående avsnitt, i vilket det framgick att citattecken förekommer i 24 % av de analyserade 2 691 rubrikerna, liksom att skillnaderna mellan tidningarna inte är särskilt stora (se tabell 1 ovan). Efter att svaren på övriga tre forskningsfrågor har redovisats följer också ett fjärde avsnitt, i vilket likheter och skillnader mellan tidningarna diskuteras ifråga om den fjärde frågan om överensstämmelse mellan rubrik och artikeltext.

6.1 Citattecknens funktion i tidningsrubrikerna

Av de 362 rubriker som inkluderats i det närstuderade urvalet ledde vid tidpunkten för undersökningen 209 till låsta artiklar, dvs. artiklar som för åtkomst krävde prenumeration på tidningen. Sådana artiklar var betydligt vanligare på morgontidningarnas webbplatser än på kvällstidningarnas, som framgår av tabell 2.

Tabell 2. Antal analyserade rubriker i urvalet samt antal och andel sådana rubriker som ledde till en låst artikel bakom betalvägg, per tidning.

Tidning	Antal rubriker i urval	Varav med låst artikel	Andel med låst artikel (%)
DN	84	74	88
SvD	78	71	91
AB	100	26	26
EP	100	38	38
Totalt	362	209	58

I DN och SvD ledde 88 respektive 91 % av rubrikerna i urvalet till artiklar bakom betalvägg; motsvarande siffror för AB och EP var 26 respektive 38 %.

Den rubrik som fanns på tidningens startside motsvarade i många fall inte den rubrik som fanns i den länkade artikeln: det var endast i 165 av de 362 rubrikerna (46 %) som det rörde total överensstämmelse mellan dessa. Variationen var dock stor mellan olika tidningar: i DN och AB skiljde sig 85 respektive 86 % av rubrikerna åt, medan skillnader endast förekom i 21 respektive 24 % av rubrikerna i SvD och EP. Sådana skillnader kunde innebära att mindre ändringar gjorts (i 23 % av de 362 rubrikerna), att halva rubriken bytts ut (i 8 % av rubrikerna) eller att rubrikerna var helt och hållet olika på startsidan och i artikeln (i 23 % av rubrikerna).

När mindre ändringar hade gjorts innebar de vanligen att rubriken i artikeln gav mer information än motsvarande rubrik på startsidan. Ett sådant exempel återfinns i (1), där artikelrubriken, till skillnad från startsidans rubrik, beskriver vem som citeras och vem citatet handlar om (CR = citattecken-rubrik på startsidan, AR = artikelrubrik).

- (1) CR: »Trodde inte det skulle gå så fort»
 AR: Roland Sandberg om Hellströms död: »Trodde inte det skulle gå så fort»
 (AB den 7 februari 2022)

I de fall rubrikerna var helt och hållet olika på startsidan och i artikeln behandlade dessa ofta två olika ämnen, som i exemplet i (2), där startsidans rubrik tar upp kärnkraft medan artikelrubriken beskriver synen på svenskt Nato-medlemskap. Det förekom emellertid också att rubriken på startsidan och rubriken i artikeln gav helt olika perspektiv på samma ämne, som i rubrikerna i (3):

- (2) CR: Kristersson redo köra över S om ny kärnkraft: »De är inte användbara»
AR: »Sverige kommer gå med i Nato – det är jag helt övertygad om»
(EP den 2 februari 2022)
- (3) CR: »Jag hade velat bjuda in SD tidigare»
AR: Ebba Busch: »Enormt underbetyg att SD kom in i riksdagen»
(DN den 2 februari 2022)

I (3) är båda citaten från samma intervju med Ebba Busch, vilket innebär att den läsare som först läser rubriken på startsidan och därefter rubriken i artikeln kan tänkas bli ganska förvirrad: vad är egentligen Ebba Buschs inställning till SD? Båda citaten är emellertid innehållsmässigt rättvisande mot det Busch säger i olika delar av artikeln, som delvis diskuterar »konflikten som finns i att samverka med en part hon egentligen önskar bort».

En närmare undersökning av vilken funktion citattecknen fyller i rubrikerna visar, inte oväntat, att sådana tecken oftast markerar citat (se tabell 3).

Tabell 3. Antal och andel analyserade rubriker med citattecken vilka markerar citat, namn, diskursinadekvat ordval respektive tvetydiga belägg, per tidning.

Tidning	Citat	Namn	Diskursinadekvat	Tvetydiga	Totalt
DN	72 (86 %)	9 (11 %)	2 (2 %)	1 (1 %)	84
SvD	67 (86 %)	3 (4 %)	5 (6 %)	3 (4 %)	78
AB	85 (85 %)	5 (5 %)	5 (5 %)	5 (5 %)	100
EP	88 (88 %)	6 (6 %)	4 (4 %)	2 (2 %)	100
Totalt	312 (86 %)	23 (6 %)	16 (4 %)	11 (3 %)	362

Som framgår av tabell 3 använder alla fyra tidningar citattecken på liknande sätt. Andelen rubriker med citattecken som markerar citat, vilka jag fortsättningsvis kommer att benämna *citatrubriker*, är påfallande jämn (85–88 %), och såväl citattecken som markerar namn som diskursinadekvat ordval förekommer i alla fyra tidningarna. Den enda tydliga skillnaden mellan dem är att

fler citattecken förekommer i namn i DN:s rubriker, vilket troligen beror på att DN innehöll fler filmrecensioner de analyserade dagarna.

Av de 23 rubrikerna med citattecken som markerar namn återfinns 18 vid namn på filmer eller tv-serier; resterande 5 utgörs av smeknamn, fingerade namn respektive namnet på ett mobilspel. Som signal för diskursinadekvat ordval förekommer citattecken vid engelska ord eller för att markera att uttrycket är vardagligt eller på annat sätt inte helt passande (t.ex. då nollgradig temperatur benämns som »nollan», att ha sex beskrivs som att »*sfå till det*» eller biomedicinska analytiker beskrivs som *vårdens »detektiver*»). Det förekommer också att citattecken signalerar motsägelse eller ironi (*Maria och Maja »syr upp» virtuella kläder; TEST: »Kalorisnåla» frysmaten en fettbomb; »Försvunna» stjärnan i publiken*).

I de 11 rubriker som har kategoriserats som tvetydiga är det oklart hur citattecknen ska tolkas: i en del fall tycks de fylla flera funktioner samtidigt. Se (4) för ett exempel på hur citattecken antingen markerar citat eller diskursinadekvat ordval eller båda dessa saker på samma gång (förkortningar här och i det följande: CR = citattecken-rubrik, Puff = underskrift med mindre typsnitt, AT = motsvarande del av artikeltexten):

- (4) CR: Nu ska kulturen »talibaniseras»
 Puff: Yavuz Baydar: Erdogans Turkiet skakas av hatkampanjer och häxjakt på popstjärnor
 AT: Med attacken mot Sezen Aksu har hatkampanjerna nått oanade nivåer, vilket väcker en oro för att Turkiet ska talibaniseras. (SvD den 21 januari 2022)

Artikeln, skriven av Yavuz Baydar, beskrivs vara översatt från engelska. För mig är det oklart varför ordet *talibaniseras*, vilket inte är markerat med citattecken i själva artikeltexten, har försetts med en sådan markering i rubriken. Citattecknen markerar förvisso ett (översatt) ord i citat från Yavuz Baydar, men kan kanske också ses som ett sätt att signalera att *talibaniseras* är ett ovanligt ord eller att SvD inte vill ta ansvar för det politiskt laddade ordvalet. På motsvarande sätt är det oklart om citattecknen markerar att det rör sig om ett smeknamn eller att ordvalet är diskursinadekvat när skandalen runt Boris Johnson benämns »*Partygate*» eller när Prins William, anklagad för övergrepp, kallas »*Gullgossen*».

6.2 Citatrubrikernas form

Av de närstuderade 362 rubrikerna med citattecken innehåller 312 citat, efter att tvetydiga exempel exkluderats (se tabell 3 ovan). Alla utom 16 av dessa kan föras till två distinkta kategorier: antingen utgörs hela rubriken av ett citat eller så är rubriken uppbyggd med en förklaring till citatet, följd av kolon och själva citatet. Den sistnämnda typen kan delas upp i rubriker som endast förklarar vem som står bakom citatet med namn/yrkestitel före kolon respektive rubriker som innehåller annan information före kolon, ibland tillsammans med namn/yrkestitel. Ett exempel av varje sort ges i (5)–(7):

- (5) CR: »Vad ska de skicka härnäst – kuddar?»
Puff: Forne ukrainske världsmästaren hånar Tysklands stöd (EP den 28 januari 2022)
- (6) CR: Duplantis: »Kände mig som en värdelös människa»
Puff: Stavhoppstjärnan om tillvaron före sin ögonoperation (DN den 28 januari 2022)
- (7) CR: Mystiska rymdobjektet: »Ska inte vara möjligt»
Puff: Astronomer förbryllade av energipulserna (AB den 28 januari 2022)

Om namn eller yrkesroll för den som uttalat citatet inte finns med i rubriken är detta oftast, på det sätt som syns i (5) och (7) ovan, omnämnt i den puff med betydligt mindre typstorlek som står direkt under rubriken.

Av tabell 4 framgår att det är lika vanligt att hela rubriken utgörs av ett citat som att det finns en förklaring av något slag före citat och kolon (båda typer förekommer i 43 % av rubrikerna). Av de 16 rubriker med annan form än de som exemplifieras i (5)–(7) innehåller 13 antingen ett kolon eller ett tankstreck, men i övrigt kan sådana rubriker se ut på olika sätt: *Åkessons varning till Kristersson: Kan välja »en helt fri roll»; »Spelarna i Europa är äldre» – rutin ska ge guld.*

Tabell 4. Antal och andel citatrubriker, uppdelade efter rubrikens form, per tidning.

Tidning	Hela rubriken är citat	Namn/titel + kolon + citat	Förklaring + kolon + citat	Annan form	Totalt
DN	43 (60 %)	9 (13 %)	18 (25 %)	2 (3 %)	72
SvD	37 (55 %)	7 (10 %)	17 (25 %)	6 (9 %)	67
AB	27 (32 %)	4 (5 %)	51 (60 %)	3 (4 %)	85
EP	26 (30 %)	10 (11 %)	47 (53 %)	5 (6 %)	88
Totalt	133 (43 %)	30 (10 %)	133 (43 %)	16 (5 %)	312

Av tabell 4 framgår också att det finns tydliga skillnader mellan morgontidningarna DN och SvD och kvällstidningarna AB och EP. De två förstnämnda väljer betydligt oftare att ha hela rubriken som citat; i de senare förekommer citatet oftare efter en förklaring följd av kolon – siffrorna är nästan de omvända för dessa kategorier. Detta skulle kunna tyda på att DN och SvD i större utsträckning strävar efter objektivitet och att låta citatet tala för sig själv, men det kan också bero på att man på de olika tidningsredaktionerna har lite olika idéer om vilken information som ska framkomma i rubriken och vilken information som lika gärna kan placeras i puffen.

Den del av rubriken som är markerad med citattecken kan vidare kategoriseras efter form i tre kategorier: fullständig huvudsats (med subjekt och verb – i något fall i stället enbart ett verb i imperativ), subjektlös sats respektive icke-satsformade citat. Ett exempel på var och en av dessa tre typer presenteras i (8)–(10):

(8) Linde: »Ryssland väntade sig inte så stark enighet» (SvD den 9 februari 2022)

(9) Björn Hellberg om vännen: »Var lysande» (DN den 11 februari 2022)

(10) Palickas tårar under intervjun: »I chock» (AB den 31 januari 2022)

Om den citerade passagen innehöll flera satser kategoriserades den utifrån den första satsens form. Två rubriker i materialet utmärkte sig genom att ha en annan form: ett verb i den inledande delen av citatet saknades (»*Tramadol en plåga – bör förbjudas*»; »*Ord mot ord om hon har städat hos mig eller inte*» – jfr *Tramadol är en plåga, Ord står mot ord*).

Resultatet av undersökningen presenteras i tabell 5, som visar att det vanligaste är att det är en fullständig sats som citeras.

Tabell 5. Antal och andel citatrubriker, uppdelade efter citatets form, per tidning.

Tidning	Fullständig huvudsats	Subjektlös sats	Icke-satsformad	Annan form	Totalt
DN	37 (51 %)	21 (29 %)	14 (19 %)	–	72
SvD	42 (63 %)	12 (18 %)	12 (18 %)	1 (1 %)	67
AB	35 (41 %)	24 (28 %)	26 (31 %)	–	85
EP	50 (57 %)	19 (22 %)	18 (20 %)	1 (1 %)	88
Totalt	164 (53 %)	76 (24 %)	70 (22 %)	2 (1 %)	312

Som framgår av tabell 5 utmärker sig AB i viss mån genom att innehålla fler citat som inte är satsformade. I SvD förekommer i stället fler citat i fullständiga satser än i de andra tidningarna. I övrigt är skillnaderna mellan tidningarna inte särskilt stora.

6.3 Citatrubrikernas överensstämmelse med artikeltexten

För att urskilja i hur stor utsträckning de 312 citatrubrikerna stämmer överens med innehållet i de länkade artikeltexterna har jag utgått från en indelning i sex kategorier i vilka form och betydelse skiljs åt. Det är nämligen vanligt att citatets språkliga form förändrats vid flytt från artikeltext till rubrik på startsidan, samtidigt som citatets innebörd på båda ställen framstår som mycket snarlik. Det omvända gäller emellertid inte: förändrad betydelse beror tvärtom nästan alltid på förändrad form. I några exempel är betydelseförändringar dock i stället en konsekvens av att resten av rubriken eller puffen skapar en så annorlunda kontext jämfört med den som finns i artikeltexten att citatet blir missvisande, trots att detta citat är exakt likalydande i artikeltext och rubrik (se (23) nedan för ett sådant exempel).

Det är naturligtvis mycket svårt att dra en exakt gräns mellan bearbetningar av citaten som endast påverkar formen och sådana förändringar som också medför en något annan betydelse. Dessutom ger själva placeringen som rubrik på startsidan per automatik en mer framträdande roll som påverkar tolkningen av citatets betydelse; detta diskuteras vidare i avsnitt 7. Av den anledningen

går det knappast att slå fast att betydelsen verkligen är helt och hållet oförändrad vid förändringar av formen. Framförallt är det uppdelningen mellan kategorierna 2. *Viss förändring av formen* och 4. *Viss förändring av betydelsen* som i några fall lett till svårigheter med gränsdragningar. Jag har försökt att ge en utförlig beskrivning av vilka typer av omarbetningar som ingår i respektive kategori med förhoppningen att läsaren själv ska kunna bilda sig en uppfattning om hur materialet indelats.

6.3.1 Ingen förändring alls

I 100 av de analyserade 312 citatrubrikerna (32 %) är citatet identiskt med ett citat i den länkade artikeltexten. Början eller slutet av yttrandet har i sådana exempel ofta utelämnats i rubriken, men inga ord ska ha strukits från inuti citatet för att rubriken ska räknas till denna kategori. Kontexten, med vilken jag avser resten av rubriken (om sådan finns) och puffen, ska inte heller ge citatet en annan betydelse än det har i artikeltexten. Ett exempel från denna kategori presenteras i (11) (här och i fortsättningen är de partier i artikeltexten som överensstämmer med citatrubriken kursiverade):

(11) CR: »Äntligen kan man slappna av»

AT: – Jag har sett fram emot det här så länge. *Äntligen kan man slappna av* och känna att man kan leva lite som vanligt, säger Hilda Göransson som var först i kön – och på dansgolvet. (DN den 9 februari 2022)

Rubriken utgörs här av ett citat som också förekommer med exakt samma ordalydelse i artikeltexten, även om inte hela citatet är inkluderat i rubriken.

6.3.2 Viss förändring av formen (betydelsen i princip oförändrad)

I 121 av de 312 analyserade rubrikerna (39 %) har det skett omarbetningar av citatets form i förhållande till citatet i artikeltexten, utan att citatets innebörd påverkats på ett tydligt sätt.

Det rör sig i ungefär hälften av fallen om små ändringar, som byte från bestämd till obestämd form på substantiv, byte av adverb (*här*) mot platsens namn (*Hammarby*) eller byte av tempus från perfekt till preteritum. Det kan också vara ordföljden som förändrats något eller ord som strukits när jag bedömt att detta inte förändrar betydelsen. I några av exemplen har i stället ett ord bytts mot en synonym: *kommer ihåg* har blivit *minns*, *kommer att* har bytts mot *ska* och *omedelbart* ersatts med *omgående*. För fyra rubriker har jag bedömt att det möjligen finns en minimal betydelseskilnad mellan det ord som

bytt ut och ersättningen, men att den är så liten att olika personer antagligen skulle göra olika tolkningar om huruvida den existerar eller inte i den aktuella kontexten: *helt otroligt* har blivit *helt galet*, *extremt nervös* har bytts mot *så sjukt nervös*, *kan bli* har ändrats till *hotar att bli* och *mer eller mindre* har blivit *nästan*. För dessa fyra exempel har jag valt att göra den gentemot tidningarna mest generösa tolkningen: en ändring av citatets form ser jag som mindre problematisk än en ändring av citatets betydelse.

I den andra hälften av de 121 rubrikerna rör det sig om större omformuleringar av citaten vilka ändå inte tydligt påverkar betydelsen. Citatet kan i sådana exempel ha satts ihop från flera olika delar av artikeltexten, som i (12), där rubriken är sammanfogad av flera meningar, vilket tankstrecket möjligen är tänkt att signalera.⁴

- (12) CR: »Vill inte gömma mig – då ska du stå där»
 AT: – Jag *vill inte gömma mig*. Under VM, när det inte gick bra, ville jag stå där och besvara alla frågor. Jag vill ha möjlighet att ge min bild och inte vara oanträffbar eller ducka frågor. Är du förbundskapten, *då ska du stå där*. (EP den 7 februari 2022)

Omformuleringen kan också handla om att indirekt tal i artikeln har blivit citat i rubriken, på så sätt som skett i (13) nedan. I andra fall rör det sig om att ett par ord har lagts till i citatet eller att det består av reporterns fråga och den intervjuades svar tillsammans; se (14):

- (13) CR: »Hela havet stormar» efter Sonys storaffär
 AT: Efter den tredje mångmiljardaffären i spelbranschen på några veckor beskriver spelforskaren Marcus Toftedahl läget som *hela havet stormar*. (SvD den 4 februari 2022)

- (14) CR: Markus Aujalay: »Jag har alltid falukorv hemma»
 AT: Hel- eller halvfabrikat du *alltid har hemma*?
 – *Falukorv*. Gott i soppa, att steka till ägg och i stroganoff. (SvD den 28 januari 2022)

I (14) har delar av reporterns fråga om vad den intervjuade alltid har hemma införlivats i citatet, men rubrikens betydelse anser jag ändå motsvarar artikeltextens.

⁴ Det finns emellertid inget tydligt sådant system i materialet som helhet: citat i rubriker är ofta hämtade från flera olika meningar utan att detta markeras med tankstreck.

6.3.3 Total förändring av formen (betydelsen i princip oförändrad)

I 7 av de 312 rubrikerna (2 %) motsvaras det citat som finns i rubriken inte av något citat eller indirekt tal i artikeltexten alls, men det går att finna en passage med motsvarande betydelse. För att jag ska räkna en rubrik till denna kategori (och inte till den föregående) får maximalt ett innehållsord från citatet vara detsamma som i motsvarande passage i artikeltexten. Det ska dock gå att förstå vem som skulle kunna vara citerad (i annat fall räknas rubriken till kategori 6: ingen motsvarighet alls). I exemplet i (15) har jag infogat den passage i artikeltexten vars innebörd stämmer bäst med citatet i rubriken, även om själva citatet alltså inte finns i texten:

- (15) CR: »I framtiden kommer vi inte göra betalningar»
 AT: Hur kommer betalningarna förändras när tekniken utvecklas?
 – Jag ser stora möjligheter med utbyggnaden av 5G. *När tekniken är på plats är betalningar inte längre en företeelse.* (SvD den 2 februari 2022)

I de 7 rubriker som förts till denna kategori kan citaten på samma sätt som i (15) ses som omformuleringar (ibland i stället sammanfattningar) av det som intervjupersoner berättar.

6.3.4 Viss förändring av betydelsen (innebär oftast också förändrad form)

I 67 av de 312 rubrikerna (21 %) framstår inte citatets betydelse som riktigt densamma i rubrik och artikeltext. Sådana betydelseförändringar utgörs i ett femtiotal fall av en tillspetsning av citatet genom tre olika typer av omarbetningar: strykningar av garderingar, att kontexten för citatet i artikeln är hypotetisk medan uttalandet i rubriken i stället framställs som ett faktum eller generalisering – att citatet gäller en specifik kontext men i rubriken framställs som allmängiltigt. Vanligast är det förstnämnda: att garderingar strukits från citatet på liknande sätt som i exemplet i (16) nedan. I (17) syns ett exempel på den andra typen av omarbetning: ett uttalande om ett hypotetiskt skeende blir i rubriken i stället till ett faktum. Rubriken i (18) ser jag som ett exempel på en generalisering: i den pekas en viss bil ut som billig, men i artikeln beskrivs bilen i stället som den enda elbil *som är överkomlig för vanligt folk*, vilket troligen innebär att den i själva verket är ganska dyr, och enbart billig i jämförelse med ännu dyrare bilar.

- (16) CR: Sågar publiken: »De har låg IQ»
AT: – Jag fattar att publiken är på Nicks sida, men jag blir besviken när de gör oväsen när jag har breakboll emot mig, gör mig redo för min andraserve och publiken betar sig som om jag redan gjort ett dubbelfel. *Det är inte allihopa, men de som gör så har förmodligen låg IQ*, säger Medvedev i en Eurosport-intervju efteråt. (AB den 21 januari 2022)
- (17) CR: Nya MFF: »Motståndarna kommer att krascha...»
AT: Om vi känner det fysiska övertaget – vi är snabbare och starkare samtidigt som vi har vår höga kvalitet på spelarna – så kommer vi vara väldigt, väldigt mentalt starka. *Motståndarna kommer krascha*. (AB den 21 januari 2022)
- (18) CR: 10 bästa bilarna just nu: »Den är fortfarande billig»
AT: *Fortfarande är den faktiskt så pass billig att MG ZS EV är den enda verkligt användbara elbilen som är överkomlig för vanligt folk*. (EP den 26 januari 2022)

Ett intressant exempel på tillspetsning är citatet i (19) nedan, eftersom det förefaller vara samma person – möjligen också samma uttalande – som citerades i rubriken ifrån DN i (11) ovan:

- (19) CR: Glädje på krogen i natt: 'Äntligen kan man leva'
AT: Först i kön stod 19-åriga Hilda och var extremt sugen på att dansa.
– *Äntligen kan man leva livet och känna att man är mer fri*, säger Hilda.
(AB den 9 februari 2022)

Visserligen är citatet i rubriken här ordagrant återgivet, men att *leva livet* och att bara *leva* anser jag inte riktigt är samma sak: strykningen av *livet* har gjort uttalandet mer dramatiskt. Här syns också hur enkla citattecken används med samma funktion som vanliga citattecken i AB.

Nedtoningar är inte lika vanliga som tillspetsningar. Sådana har jag funnit i 17 rubriker, vanligtvis genom att förstärkande ord strukits från citatet. Se (20)–(21) för exempel.

- (20) CR: Fredrik Hallgrens livspussel efter skilsmässan: »Tog hårt»
AT: – Det som har förändrat mig mest som person är skilsmässan. *Den tog jävligt hårt på mig*. (EP den 21 januari 2022)

- (21) CR: »Putin behöver er mer än ni behöver honom»
AT: – Jag skulle vilja säga alla europeiska beslutsfattare: *Putin behöver Europa mycket mer än ni behöver honom.* (DN den 7 februari 2022)

I exemplen ovan har orden *jävligt* respektive *mycket* strukits från citaten. I båda fallen anser jag att citatet därmed framstår som nedtonat i relation till artikeltexten.

6.3.5 Total förändring av betydelsen (innebär oftast också förändrad form)

I 12 av de 312 rubrikerna (4 %) har det skett större betydelseförändringar när citatet flyttats till rubriken på startsidan. Sådana förändringar beror ofta på att citatet placerats i en ny kontext. I (22) beskriver citatet en händelse som inträffade för 30 år sedan, men den som läser rubrik och puff tolkar rimligen citatet som att det handlar om nutida missförhållanden. I (23) ger rubriken tillsammans med puffen intryck av att den intervjuade var livrädd när hon levde i församlingen, men rädslan handlar i själva verket om att gå på bio.

- (22) CR: »Pappa skickades till akuten – blev drogad»
Puff: Larmar om bristerna i demensvården: »Tvängsbältas»
AT: När hennes pappa insjuknade för drygt 30 år sedan upplevde hon stora kontraster inom den demensvård han fick. – På det första boendet utvecklade pappa en kraftig aggressivitet som slutade med att han tog struptag på en timanställd. *Då blev han skickad till psykakuten och neddrogad.* (AB den 2 februari 2022)
- (23) CR: »Jag var livrädd»
Tina, 54, föddes in i Plymouthbröderna
Puff: Premium: Lämnade församlingen efter 23 år • Alkoholkulturen • Isoleringen
AT: Trots att Tina själv aldrig varit djupt troende tog det flera månader innan hon vågade gå på bio. Hon minns det som i går. – *Jag var livrädd.* Jag tänkte att jag skulle bli straffad, att nåt hemskt skulle hända. (EP den 28 januari 2022)

Exempel som de i (22) och (23) ser jag som typiska klickbetesrubriker i vilka den dramatiska formuleringen inte motsvarar innehållet i artikeln (jfr definitionen från *Svensk ordbok* i inledningen), men sådana är inte vanliga i materialet.

När det inte är kontexten som skapar en ny innebörd beror betydelseförändringen i rubrikerna i denna kategori i stället på att citatet omformulerats

och inte stämmer med den information som framkommer i artikeltexten. I tre rubriker har innehållet dramatiserats så kraftigt att jag anser att det går att tala om en (närmast) total omarbetning, som när uttalandet *Någon gång kring april så borde vi ha en topp på börsen, som jag tror kommer följas av en nergång* i rubriken blivit citatet »Då kommer det stora börsraset».

6.3.6 Ingen motsvarighet alls

Slutligen finns också 5 rubriker av de 312 (2 %) som innehåller citat för vilka det inte finns någon motsvarighet alls i artikeltexten. För dessa är det oklart hur citatet tillkommit och osäkert vem som är den citerade personen. I ett sådant exempel kan citatet antagligen ses som ett slags sammanfattning av läsarnas reaktioner, även om ingen enskild läsare får komma till tals i texten:

(24) CR: »Men hallå?! Hur kunde SvD missa den?»

Puff: Läsarna har sagt sitt: Här är serierna som saknades på listan över 2000-talets bästa.

AT: The wire, The office och The Vietnam war. När SvD Kulturs medarbetare röstade fram 2000-talets bästa tv-serier blev det både ris och ros. Här är serierna läsarna tycker att vi missade. (SvD den 11 februari 2022)

I ett annat exempel (om ett tågstopp) kan man misstänka att citatet i rubriken blivit kvar av misstag efter att artikeln uppdaterats. I de resterande tre rubrikerna går andemeningen i citaten att finna i texten, även om det är oklart vem som är citerad. I ett av dessa lyder rubriken *Fotbolls-Sverige i sorg: »Han var som en Gud»*, och även om ett par intervjuade personer beskriver hur den avlidna var *min första målvaktsidol* respektive *idol* är det ingen som nämner att han skulle ha varit som en gud för någon.

6.4 Likheter och skillnader mellan tidningarna

Av genomgången i avsnitt 6.3 ovan framgår det att rena formförändringar är vanligast när citat flyttas från artikeltext till rubrik på tidningarnas startsidor. Sådana omarbetningar förekommer i 128 av de analyserade 312 rubrikerna (41 %) (dvs. kategori 2 och 3 sammanslagna). Betydelseförändringar förekommer i 79 rubriker (25 %) (dvs. kategori 4 och 5), och dessa innebär som jag tidigare påpekat oftast också en förändring av formen. I 100 rubriker (32 %) har citatets form eller betydelse inte ändrats alls, medan 5 rubriker (2 %) inte

överensstämmer med den länkade artikeltexten: det är oklart hur citatet tillkommit och vem som uttalar sig.

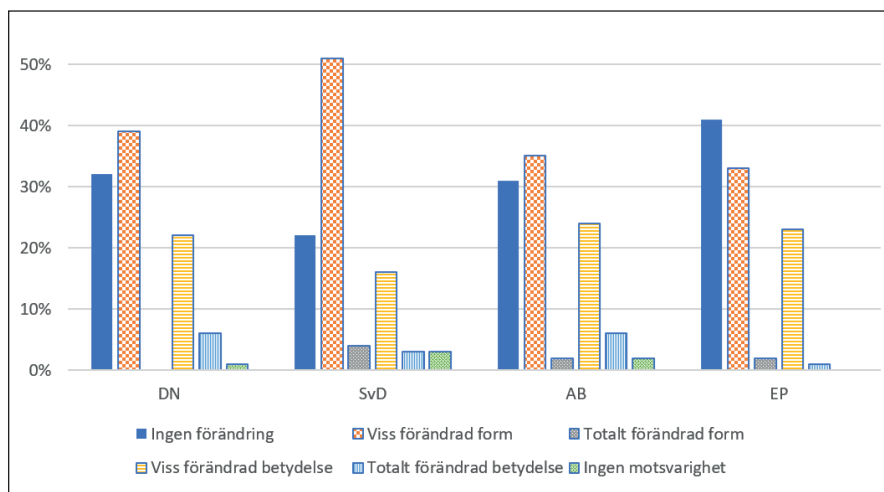
Fördelningen av de 6 kategorierna för varje tidning framgår av tabell 6, där såväl antal som andel av rubrikerna inom varje kategori är angivna.

Tabell 6. Antal och andel citatrubriker utifrån förändring i jämförelse med artikeltexten, per tidning.

Typ av förändring	DN	SvD	AB	EP	Totalt
1. Ingen förändring	23 (32 %)	15 (22 %)	26 (31 %)	36 (41 %)	100 (32 %)
2. Viss förändrad form	28 (39 %)	34 (51 %)	30 (35 %)	29 (33 %)	121 (39 %)
3. Totalt förändrad form	–	3 (4 %)	2 (2 %)	2 (2 %)	7 (2 %)
4. Viss förändrad betydelse	16 (22 %)	11 (16 %)	20 (24 %)	20 (23 %)	67 (21 %)
5. Totalt förändrad betydelse	4 (6 %)	2 (3 %)	5 (6 %)	1 (1 %)	12 (4 %)
6. Ingen motsvarighet	1 (1 %)	2 (3 %)	2 (2 %)	–	5 (2 %)
Totalt	72 (100 %)	67 (99 %)	85 (100 %)	88 (100 %)	312 (100 %)

Andelen rubriker av olika typer i tabell 6 (dvs. siffrorna i parentes) visar att kvällstidningen EP utmärker sig gentemot övriga genom att innehålla fler citatrubriker som inte genomgått någon förändring alls (kategori 1): 41 % av citatrubrikerna i denna tidning hör till denna kategori. SvD innehåller en lägre andel oförändrade citat i rubriker än de övriga (22 %) medan DN och AB innehåller samma andel sådana rubriker (31–32 %).

Andelen rubriker som genomgått formförändringar (kategori 2 och 3) är ungefär densamma i DN, AB och EP (35–39 %); SvD innehåller däremot en större andel sådana rubriker: 55 %. SvD innehåller emellertid också färre rubriker med betydelseförändringar (kategori 4 och 5): totalt 19 % (de övriga 24–30 %). Se figur 2, som grafiskt visar informationen från tabell 6.

Figur 2. Andel citatrubriker utifrån förändring i jämförelse med artikeltexten, per tidning.

Innan jag genomförde undersökningen antog jag att kvällstidningarna i större utsträckning än morgontidningarna skulle använda klickbetesrubriker, med följden att citat i dessa skulle vara mer omarbetade i förhållande till den länkade artikeltexten. Även om några sådana exempel förvisso finns i kvällstidningarna, se (22) och (23), syns i figur 2 ingen sådan generell skillnad mellan morgontidningar och kvällstidningar i mitt material. I själva verket är kvällstidningen EP den tidning som innehåller flest citatrubriker som är ordagranna avskrivningar av citat i artikeltexten, medan morgontidningen SvD har minst andel rubriker i denna kategori. Morgontidningen DN och kvällstidningen AB uppvisar dessutom en mycket likartad fördelning mellan de olika kategorierna, såsom framgår av figur 2.

Rubriker i vilka citatet fått en förändrad betydelse (dvs. kategori 4 och 5) eller helt saknar motsvarighet i artikeltexten (kategori 6) ser jag som mest problematiska. Inom dessa grupper är det förvisso kvällstidningen AB som har den största andelen rubriker, men skillnaden gentemot DN är liten och kan bero på slumpen (de innehåller 32 respektive 29 % sådana rubriker). SvD och EP innehåller i mitt material båda en lägre andel rubriker av dessa typer (22 respektive 24 %).

7 Sammanfattande diskussion

I denna artikel har jag redogjort för hur citattecken används i rubriker på fyra av de största svenska dagstidningarnas webbplatser. Andelen rubriker med citattecken uppgår i min genomgång av närmare 2 700 rubriker till i genomsnitt 24 %. Bland de 362 rubriker med citattecken som närstuderats är det, inte oväntat, överlägset vanligast att citattecken markerar citat, men det förekommer också att citattecken fungerar som markörer för namn eller signalerar diskursinadekvat ordval – att ordvalet inte är helt passande i den aktuella kontexten (dvs. en form av normsamspel, jfr Byrman & Ström 2019). I ett tiotal rubriker i vilka citatet endast markerar ett enstaka ord är det svårt att avgöra vilken av dessa funktioner citattecknen fyller. På denna punkt liknar mina rubriker Byrman och Ströms (2019) utredningstexter, i vilka motsvarande dubbeltydighet ibland förekom. Vagheten i vad citattecknen är tänkta att signalera kan kanske i vissa fall vara en medveten strategi från skribentens sida, eftersom citattecknen gör det möjligt att utnyttja den citerades egna ord och på samma gång ta avstånd från de åsikter som framförs (jfr exempel (4) ovan), men det kan också ses som ett problem om skribent och läsare inte är överens om vad använda skiljetecken betyder (jfr Strömquist 1992, Hadenius 2011).

I Tereszkievicz (2012) studie motsvarades tyska rubriker på startsidan alltid av exakt samma rubrik i själva artikeltexten, medan brittiska tidningar uppvisade olika mönster på denna punkt. Precis som i de brittiska tidningarna finns stora skillnader mellan tidningarna i min undersökning: DN och AB har oftast andra startsidesrubriker än artikelrubriker (i 85–86 % av rubrikerna); SvD och EP har oftast samma rubriker på båda ställen (de skiljer sig åt i 21–24 % av rubrikerna). I de brittiska tidningarna var startsidans rubriker kortare och kompaktare, ibland också mer dramatiska, än artikelrubrikernas mer detaljerade och informativa formuleringar. Tereszkievicz (2012 s. 476 ff.) menar att detta sannolikt beror på att det finns mindre utrymme för rubriken på startsidan, men också på att läsaren ska få en så snabb och lättsmält version av nyheten som möjligt, liksom på att rubrikerna ska fånga läsaren och dra in dem i artiklarna. Även i min studie innebär skillnaderna mellan de olika rubrikerna ofta att artikeltextens rubrik är längre och mer informativ än rubriken på startsidan. Särskilt ofta förekommer i artikelrubriken information om vem som gett upphov till citatet, vilket på startsidan i stället vanligtvis nämns i puffen. På så sätt kan artikeltextens rubrik sägas ha delats upp i två delar vid flytt till startsidan: dels den slagkraftiga rubriken med det aktuella citatet, dels den informativa puffen. Lika ofta som startsidesrubrik och artikelrubrik endast

skiljer sig åt i mindre detaljer innehåller dessa emellertid helt olika information (i 23 % av de 362 näranalyserade rubrikerna). Detta kan kanske bero på att redaktörer lägger mer tid på rubriksättning på startsidan än på rubriker i artiklarna. I Dicksons (2021 s. 26) intervjuer med tre tidningsredaktörer framkom att analysverktyg gjort det enklare att se om en rubrik inte fungerar (dvs. om inte så många som förväntat klickar på rubriken), vilket innebär att rubriker kan skrivas om flera gånger under en dag.

I de näranalyserade 362 rubrikerna med citattecken markerar dessa citat i 86 % av fallen (312 rubriker). Om detta är en representativ siffra för materialet som helhet innebär det att sådana citatrubriker förekommer i ca 20 % av de närmare 2 700 analyserade rubrikerna.⁵ Andelen citatrubriker är därmed högre i mitt material än i såväl Tereszkieviczs (2012) undersökning av tyska och brittiska tidningsrubriker – där sådana rubriker uppgick till 5–7 % – som i den studie av spanska tidningsrubriker som genomförts av Terentieva m.fl. (2020) – där citatrubriker uppgick till ca 10 %. Det verkar alltså som om svenska journalister är mer benägna att använda citat i rubriker än journalister i andra länder. I Dicksons (2021 s. 27) undersökning ökade andelen rubriker med citat mellan 1996 och 2021, vilket hon finner flera anledningar till: åsiktsartiklar har blivit vanligare (och de rubriksätts gärna med citat), journalisterna spelar in sina intervjuer (vilket gör att själva artiklarna innehåller fler citat) och tiden att skriva rubriker på har minskat – att lyfta upp ett citat ur texten kan då bli det snabbaste och enklaste sättet att formulera en rubrik.

I alla fyra tidningar som studerats finns ett tydligt system för formen på citatrubriker: de utgörs antingen helt av ett citat eller är utformade med namn eller förklaring + kolon + citat. Även i Byrman och Ströms (2019 s. 32) material fanns exempel på formen namn + kolon + citat, vilket de såg som ett sätt för skribenten att uttrycka sig kortfattat och objektivt. Samma önskan har antagligen den redaktör som rubriksätter på motsvarande vis: denna typ av kolonrubriker förekommer också i de spanska tidningar som Terentieva m.fl. (2020) analyserat. En önskan om att uttrycka sig kort och koncist ligger säkert också bakom det faktum att de citat jag analyserat i närmare en fjärdedel av fallen utgörs av subjektslösa konstruktioner (t.ex. *»Var lysande»* i stället för *»Han var lysande»*). Till de formordsbortfall som Conon (1966) ser som typiska för rubrikstilen kan alltså även uteslutande av subjekt föras.

⁵ Det vill säga 0,86 x 633 rubriker med citattecken (se tabell 1) delat på 2 691 som är det totala antalet rubriker i materialet.

De citat som förekommer i de analyserade rubrikerna har alla genomgått rekontextualisering: de har flyttats från ett sammanhang (artikeltexten) till ett annat (fristående rubrik) (jfr Linell 1998a s. 145). Därigenom har de också oundvikligen genomgått vissa förändringar. För alla rubriker i materialet gäller t.ex. att citatet blir betydligt mer framhävt och betonat på tidningens startsida än det var i artikeltexten (jfr Linell 1998b s. 38, Kroon 2001 s. 85 f.). Eftersom rubricering är ett vanligt sätt att signalera en texts övergripande tema eller makroproposition (jfr Hellspång & Ledin 1997 s. 121 f.) kommer rubriken att styra läsarens uppfattning om textens centrala budskap i en viss riktning (jfr Tannenbaum 1953 s. 197). Bakhtin (1981 s. 340) påpekar att den nya kontextens påverkan på ett yttrandes betydelse kan vara omfattande. Men denna påverkan kan alltså även gå åt andra hållet: själva yttrandet inverkar också på hur den textuella kontexten tolkas. Beroende på vilken rubrik som väljs kommer artikelns huvudtema och budskap att uppfattas på olika sätt av läsaren, vilket blir särskilt tydligt vid jämförelse av olika rubriker för samma artiklar (som i exemplen i (2)–(3) ovan). Den läsare som först möter startsidrubriken i något av dessa exempel, och därefter den rubrik som finns i själva artikeln, kan därmed tänkas bli ganska osäker på vad texten egentligen handlar om. Detta gäller förstas särskilt när rubrikerna presenterar två helt olika perspektiv på samma ämne från samma person, som i (3).

Förutom att citat i rubriker på tidningens startsida automatiskt blir mer framträdande än de varit i artikeltexten har citaten också genomgått andra förändringar. Av mina analyserade 312 rubriker med citat är det endast 32 % vars citat har exakt samma ordalydelse i rubrik och artikeltext (se tabell 6 ovan). I resterande 68 % av rubrikerna har det skett större eller mindre omarbetningar av citatets form, betydelse eller båda.

Formförändringar är vanligast: de förekommer i 41 % av rubrikerna och kan inbegripa allt från en minimal ändring till en total omarbetning. I ungefär hälften av dessa rubriker har citatet enbart genomgått mindre förändringar, vilket gör att dessa tillsammans med de rubriker vars citat helt motsvarar citat i artikeltexten utgör hälften av de analyserade rubrikerna. Detta stämmer förvånansvärt väl överens med Geyers (2008) undersökning av tyska tidningsrubriker. I hans studie var just hälften av citaten motsvarande eller lätt bearbetade citat från brödtexten.

Omarbetningar av citat som också påverkar betydelsen anser jag är mer problematiska än rena formförändringar; sådana förekommer i 25 % av de 312 rubriker jag analyserat. Vanligast är då att citatet blivit mer tillspetsat, eftersom garderingar eller den hypotetiska kontext som citatet förekom i har försvun-

nit. I en del fall har det i stället skett en generalisering så att uttalanden som handlar om en specifik situation beskrivs gälla mer allmänt. I Kroons (2001 s. 91 ff.) analys av DN-artiklar fann hon på liknande sätt hur uttalanden som i brödtexten uttrycks med garderingar och osäkerhetsmarkörer blir formulerade som säkra konstateranden i rubriken, och hur påståenden som rör specifika fenomen i stället skrivs fram som generella. Jag tror dock inte alltid att det är en önskan om en mer dramatisk och slagkraftig formulering som ligger bakom sådana förändringar i de rubriker jag har analyserat. Även om nedtoningar av citaten inte är lika vanliga som tillspetsningar så tyder förekomsten av sådana kanske snarare på att det är kravet på att skriva så kortfattat som möjligt som gör att såväl tveksamheter och osäkerhet som förstärkande ord ibland försvinner när citat flyttas från artikeltext till rubrik. Precis som subjektlösa satser och kolon-rubriker blir strykningar då ett sätt att maximera informationen på en så liten yta som möjligt. Linell (1998a s. 145) har tidigare påpekat att textens form ofta förenklas eller utvecklas vid rekontextualisering; i rubrikerna syns alltså främst exempel på det förstnämnda, vilket säkert beror på det begränsade utrymme som finns till förfogande för rubriker.

De rubriker i vilka citatet fått en totalt förändrad betydelse är trots allt få i min studie: endast 12 av 312 citatrubriker (se tabell 6). Att tidningarna skulle vara fulla av klickbetesrubriker stämmer alltså inte med mitt material: tvärtom är det ovanligt att citat i rubriker inte alls stämmer med artikeltexten. Detta är möjligen någonting som har förändrats i och med att tidningarna i högre grad gått över till att fokusera på betalande prenumeranter. De redaktörer som Dickson (2021) intervjuat är överens om att trovärdighet i dag är mycket viktigare än klick. De problem med missvisande rubriker som DN tidigare uppmärksammat för (se *Medierna* den 15 januari 2022) är inte heller framträdande i mitt material: det är endast i 4 av DN:s rubriker som betydelsen är helt förändrad i förhållande till artikeltexten. Trots att betydligt färre artiklar i kvällstidningarna AB och EP finns bakom betaltvägg än i morgontidningarna DN och SvD (se tabell 2 ovan) utmärker sig inte heller de förstnämnda med att innehålla rubriker med mer tillspetsade citat, med några få undantag. I själva verket är det i EP som citaten oftast är helt ordagranna, medan SvD innehåller en större andel bearbetade citat (se figur 2 ovan), vilket är det motsatta mot vad jag hade förväntat mig. Samtidigt är det främst förändringar av formen som skett i SvD; tidningen innehåller färre rubriker i vilka citatet genomgått en betydelseförändring än de övriga.

Åsikten att »citat är heliga» och att citattecken endast får användas för ordagranna uttalanden (jfr Hadenius 2011), verkar inte delas av tidningarnas

rubriksättare. Exakta motsvarigheter i artikeltexterna finns som nyss nämnts endast för en tredjedel av de analyserade citatrubrikerna. På så sätt skiljer sig rubrikerna tydligt från den användning av citattecken som rekommenderas i skrivregler (Karlsson 2017 s. 58, Strömquist 2019 s. 119). I de flesta fall har endast mindre bearbetningar gjorts, men tidningsläsare bör vara uppmärksamma på att citat i rubriker relativt ofta är tillspetsade på olika sätt. Undersökningen tyder därmed på att citat i tidningarnas rubriker varken ska ses som ordagranna återgivning av citat i artikeltexten eller som missvisande klickbeten, utan som någonting däremellan. För att veta i hur stor utsträckning rubrikerna talar sanning skulle det emellertid behöva göras en undersökning av vad de citerade personerna verkligen har sagt. Även citat i artikeltexten kan ju ha omformulerats på olika sätt i jämförelse med det ursprungliga yttrandet, vilket skillnaderna mellan exemplen i (11) och (19) ovan, som förefaller kunna vara från samma uttalande, möjligen tyder på.

Litteratur

- Ajagán-Lester, Luis, Ledin, Per & Rahm, Henrik, 2003: Intertextualiteter. I: Boel Englund & Per Ledin (red.): Teoretiska perspektiv på sakprosa. Lund: Studentlitteratur. S. 203–237.
- Bakhtin, Michail, 1981: *The dialogic imagination: four essays*. Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, Michail, 1997: Frågan om talgenrer. I: Eva Hættner Aurelius & Thomas Göttselius (red.): *Genreteori*. Lund: Studentlitteratur. S. 203–239.
- Bell, Allan, 1991: *The language of news media*. Oxford: Blackwell.
- Blom, Jonas Nygaard & Hansen, Kenneth Reinecke, 2015: Click bait: Forward-reference as lure in online news headlines. I: *Journal of Pragmatics* 76. S: 87–100.
- Byrman, Gunilla & Ström, Peter, 2019: Djävulen sitter i detaljerna. Om citatteckenbruk i texter hos polisen och socialtjänsten. I: *Sakprosa* 11(5). S. 1–43.
- Conon, Lars, 1966: Rubrikspråket på Dagens Nyheters förstasidor: några utvecklingsdrag. I: *Nysvenska studier* 46. S. 135–249.
- Dahl, Alva, 2015: *I skriftens gränstrakter: Interpunktionens funktioner i tre samtida svenska romaner*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Dickson, Ninni, 2021: *Meningen med rubriken – en analys av hur rubrikerna i tre svenska dagstidningar har förändrats på 25 år*. Examensarbete 15 hp, Språkkonstprogrammet. Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.
- Emig, Elmer, 1928: The Connotation of Newspaper Headlines. I: *Journalism Quarterly* 4(4). S. 53–59.
- Fairclough, Norman, 1992a: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity.

- Fairclough, Norman, 1992b: Linguistic and Intertextual Analysis Within Discourse Analysis. I: *Discourse & Society* 3(2). S. 193–217.
- Fairclough, Norman, 1995: *Media discourse*. London: Edward Arnold.
- Geyer, Klaus, 2008: "Zitate" in Schlagzeilen: einen medienlinguistische Untersuchung am Beispiel zweier deutsche Regionalzeitungen. I: *Kalbotyra* 59(3). S. 88–97.
- Hadenius, Patrik, 2011: Hur mycket får man ljuga i ett citat? I: *Journalisten* den 27 december 2011. Tillgänglig: <https://www.journalisten.se/kronika/hur-mycket-far-man-ljuga-i-ett-citat-0> [2021-12-27].
- Hellspong, Lennart & Ledin, Per, 1997: *Vägar genom texten: handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Holšánová, Jana, Rahm, Henrik & Holmqvist, Kenneth, 2006: Entry points and reading paths on the newspaper spread: Comparing semiotic analysis with eye-tracking measurements. I: *Visual Communication* 5(1). S. 65–93.
- Håkansson, David, 2003: Ledarspråk i förändring? En kvantitativ undersökning av språket i en dagstidningsgenre under 1900-talet. I: *Språk och stil* NF 13. S. 215–228.
- Karlsson, Ola (red.), 2017: *Svenska skrivregler*. Fjärde upplagan. Stockholm: Liber.
- Katourgi, Alexander, 2020: Tankstreck i brödtext och rubriker. Förslag till en ny skiljeteckensnormering. I: Saara Haapamäki, Ludvig Forsman & Linda Huldén (red.): *Svenskans beskrivning 37. Förhandlingar vid trettiosjunde sammankomsten i Åbo 8–10 maj 2019. (Skrifter från Svenska institutionen vid Åbo Akademi nr 8.)* Åbo: Svenska språket vid Åbo Akademi. S. 111–123.
- Kroon, Åsa, 2001: *Debattens dynamik: hur budskap och betydelser förvandlas i mediedebatter*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.
- Ledin, Per, 1997: Intertextualitet, smärta och ett mångstämmigt apotek. I: Barbro Söderberg, Roger Andersson & Patrik Åström (red.): *Till Barbro: texter och tolkningar tillägnade Barbro Söderberg den 23 september 1997*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. S. 63–86.
- Lee, Na Yeon, 2022: Headlines for summarizing news or attracting readers' attention? Comparing news headlines in South Korean newspapers with the New York Times. I: *Journalism* 23(4). S. 892–909.
- Linell, Per, 1998a: Discourse across boundaries: On recontextualizations and the blending of voices in professional discourse. I: *Text* 18(2). S. 143–157.
- Linell, Per, 1998b: Interaktionen i samtal – en teoretisk bakgrund. I: Per-Anders Fors-
torp & Per Linell (red.). *Samtal pågår: dialogiska perspektiv på svenska mediedebatter*. Stockholm: Carlsson. S. 1–48.
- Martinsson, Johan & Andersson, Ulrika (red.), 2021: *Svenska trender 1986–2021*. Göteborg: SOM-Institutet, Göteborgs universitet.
- Medierna, Sveriges Radio. Avsnitt 15 januari 2022. Tillgängligt <https://sverigesradio.se/artikel/kritik-mot-dn-rubrik-om-vaccinering> [2022-01-17].
- Ohlsson, Jonas (red.), 2022: *Mediebarometern 2021*. Göteborg: Nordicom.
- Skärlund, Sanna, 2018: Den intima ledaren? Om ledarartiklar, informalisering och språklig förändring. I: *Språk och stil* NF 28. S. 78–111.

- Strand, Hans, 1984: Nusvenskt tidningsspråk: kvantitativa studier av reportage i morgon-, kvälls- och veckopress. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Strömquist, Siv, 1992: Våra skiljetecken i ett historiskt perspektiv. I: *Språk och stil* NF 2. S. 77–112.
- Strömquist, Siv, 2019: *Skiljeteckensboken: skiljetecken, skrivtecken och typografiska grepp*. Andra upplagan. Stockholm: Morfem.
- Svensk ordbok: utgiven av Svenska Akademien, 2021. Sökning på ordet *klickbete* på ordbokens webbplats på svenska.se: <https://svenska.se/so/?id=139204> [2022-09-23].
- Svensson, Jan, 1993: *Språk och offentlighet: om språkbruksförändringar i den politiska offentligheten*. Lund: Lund University Press.
- Tannenbaum, Percy H., 1953: The effect of headlines on the interpretation of news stories. I: *Journalism Quarterly* 30(2). S. 189–197.
- Terentjeva, Ekaterina, Khimich, Galina & Veselova, Irina, 2020: The analysis of citation in headlines in the Spanish press. I: *Heliyon* 6. S. 1–10.
- Tereszkiewicz, Anna, 2012: Headlines in British and German Online Newspapers. I: *Kwartalnik Neofilologiczny* 2012(4). S. 465–480.
- Westman, Margareta, 1974: *Bruksprosa: en funktionell stilanalys med kvantitativ metod*. Lund: Gleerups.

Smärre bidrag

Defaultkongruens eller semantisk kongruens i pannekakesetninger?

Utgangspunktet for dette korte innlegget er Sandy Åkerbloms (2020) doktoravhandling, der han drøfter såkalte pannekakesetninger, som etter hans syn bør forstås som defaultkongruens. Etter mi mening er det mye godt å si om default-analysen – og om Åkerbloms avhandling, sjøl om den ikke er emne for denne korte artikkelen. Formålet mitt er bare å si at den argumentasjonen Åkerblom setter fram mot en annen mulig analyse, semantisk kongruens, ikke er tvingende.

Semantisk kongruens blir gjerne forklart som kongruens etter betydning eller referanse, og et svensk eksempel fra SAG er (1):

- (1) Statsrådet räknade med att hon skulle få kritik.

Defaultkongruens blir gjerne forklart som den kongruensen som slår inn når det ikke er positiv grunn til annet, når for eksempel kontrolløren – det styrende leddet – ikke har et genus i seg sjøl, som i eksempel (2):

- (2) At Åkerblom har skrevet ei tankevekkende avhandling, det er åpenbart.

Genus på pronomenet *hon* i (1) kan ikke føres direkte tilbake til genuset på *ett statsråd*; det må heller forklares med hva for biologisk kjønn den omtalte ministeren har. Genus på pronomenet *det* i (2) vil etter en default-analyse forklares med at leddsetninger ikke har genus (eller biologisk kjønn) i seg sjøl, og i mangel av positiv motivasjon tyr vi til nøytrum, som er *default*, en nødutgang når de vanlige utvegene ikke kan brukes.

Ved «pannekakesetninger» forstår en gjerne eksempler som (3)–(5):

- (3) Pannekaker er godt.
- (4) Vodka er sunt.
- (5) Bryting er morsomt.

Slike setninger kjennetegnes ved at de tilsynelatende oppviser inkongruens, idet subjektspredikativet står i nøytrum entall, enda subjektet ikke skulle gi noen grunn til det. (I norsk er *pannekaker* flertall, *vodka* hankjønn og *bryting* hunkjønn.) De fleste som har skrevet om disse setningene i nyere tid, vil likevel regne med at det er kongruens her. Et enkelt argument er at setninger som (6) og (7) er ugrammatiske i norsk:

Takk til Tor Arne Haugen og Helge Lødrup for ulike slags hjelp; de er uten skyld i feil og mangler.

- (6) *Vodka er sunn.
 (7) *Bryting er morsom.

Det er ikke tiltalende å betegne setninger talerne ikke vil godta, som eksempler på kongruens, og de setningene talerne vil godta, som eksempler på inkongruens.

Pannekakekonstruksjoner har blitt diskutert ut fra litt ulike synsvinkler. Nokså forenklet skiller Åkerblom 2020 (liksom Enger 2013) mellom tre ulike innfallsvinkler, med noen få representanter nevnt:

- A. Semantisk/referensiell kongruens: Widmark 1966, Haugen & Enger 2019.
 B. Grammatisk kongruens (Usynlig syntaktisk hode): Faarlund 1977, Josefsson 2014.
 C. Default: Wechsler 2013, Åkerblom 2020.

Kanskje er ikke skilnadene mellom A og C så viktige som det at de har mye til felles; Wechsler 2013 sier eksplisitt at han er usikker på hvor ulike de to er. Når det er sagt, skal det også være rom for artikler om det mindre viktige, og i dette korte bidraget tar jeg opp forskjellen mellom A og C, og hvorfor A er å foretrekke – etter mitt syn.

Individuering, animathet og formalisering

Den ene innvendinga Åkerblom (2020 s. 146 et passim) setter fram mot analyse A, er at *the Individuation Hierarchy*, som Enger (2013 og annetsteds) har brukt i sin beskrivelse av pannekakesetningene som fenomen, ikke fanger opp bestemthet. Dette er riktig nok, men det er ei litt vel bokstavelig innvending; på et vis gjelder den snarere utforminga av analysen enn sjølve ideen bakom. Dermed blir det litt strengt å forkaste ideen. Individuering og animathet er nemlig to nær beslektede sider av nesten samme sak, og i sin diskusjon av animathetshierarkiet sier Comrie (1989 s. 199) som følger:

the animacy hierarchy cannot be reduced to any single parameter, including animacy itself in its literal sense, but rather reflects a natural human interaction among several parameters, which include animacy in the strict sense, but also definiteness [...], and various means of making an entity more individuated [...] the over-all pattern is one of a complex intertwining rather than of a single, linear hierarchy.

Åkerbloms andre innvending er – inspirert av bl.a. Malmgren (1990 s. 112) – at *Mjölök är dyrt* ikke er mindre individuert enn *Mjölken är dyr*. Denne innvendinga kan nok ha noe for seg for enkeltteksempler, men den holder neppe generelt. Å hevde at ubestemt form av massesubstantiver generelt ikke er mindre avgrenset enn bestemt, virker iallfall ikke så rimelig. Dette kan kanskje best illustreres med et tankeeksperiment. La oss anta at den ene deltakeren i en hypotetisk samtale, her kalt A, ytrer setning (8):

- (8) Jeg elsker ribbe (sv. *revben*), men fett er ikke sunt.

Den andre deltakeren i samtalen, B, er kverulantisk anlagt, og svarer:

(9) Å, fettet i dadler er da sunt.

Man kan trygt si at B ikke legger godviljen til i samtalen, men B får likevel fram at noe fett er sunnere enn annet fett; at ikke alt fett er like usunt. La oss så anta at A ytrer setning (10):

(10) Jeg elsker ribbe, men fettet er ikke så sunt.

La oss videre anta at B sier det samme som sist, altså (11) (= (9)):

(11) Å, fettet i dadler er da sunt.

Dette siste svaret er direkte malplassert. Årsaken til at (11) er så mye verre enn (9), er at fettet i den første replikkvekslinga vitterlig er mindre avgrenset, nettopp fordi det står i ubestemt form i As første ytring (8). Det er med andre ord bare i den første replikkvekslinga at det A sier, kan tolkes som et utsagn om fett i største allmennhet; i den andre har vi å gjøre med en klarere avgrenset mengde – fettet i ribbe. Dette burde ikke være så kontroversielt.

Det følgende er derimot en spekulasjon: Substantiver som i utgangspunktet helst er massesubstantiver, som *mjolk*, *fett*, kan ha mindre individuert betydning også i bestemt form. Denne muligheta fins neppe for substantiver som i utgangspunktet er tellelige, altså mer individuerte. En kan godt si *Kake er dyrt* med lav grad av individuering, men *Kaka er dyr* er bare individuert/avgrenset.¹

Tilbake til det forhåpentligvis mindre spekulative: Avgrenset betydning er mulig også ved bestemt form av massesubstantiver, jf. (12):

(12) Mjølka var dyr, osten billig.

Massesubstantiver skiller seg fra andre massesubstantiver ikke gjennom avgrensing i form av individuering av den enkelte instans, men kvalitativt (Langacker 2008 s. 132 ff.) – *mjolk* er en annen masse enn *ost*, som i sin tur er en annen masse enn *fett*. Hvis det virkelig er slik at *mjolk var dyrt* ikke er mindre avgrenset enn *mjølka var dyr*, hvorfor er da (15) en helt fin fortsettelse av (13), mens (14) virker litt mer merkelig?

(13) Vi handlet mjølk, ost og øl i butikken.

(14) Mjølke var dyrt.

(15) Mjølka var dyr.

Haugen & Enger (2019) legger vekt på avgrensing (*boundedness*). Pannekakesetninger innebærer, etter deres analyse, mangel på avgrensing i både tid og rom. Individuering i rom kan betraktes som ei form for avgrensing. Og mangel på avgrensing henger sammen med virtualitet (se avsnitt 3 nedafor).

¹ *Hunden er et vennlig dyr* er en type setninger jeg ser bort fra her. De har generisk referanse, som representerer noen problemer ekstra, og de smaker av 'lærd' stil.

Generelt er vilkåret for å bruke bestemt form av substantiv i de skandinaviske standardspråka minneverdig formulert som «Du vet vilken jag menar» (Hellberg 1987). Bestemthet bidrar i *regelen* til avgrensning, til individuering.

Bynavn og personnavn

Med Haugen & Enger (2019) er ellers analyse A noe endret. ‘Lav individuierungsgrad’ blir nå relatert også til ‘virtuell referanse’, altså referanse til det tenkte, sånn at lav grad av individuering/animathet ikke lenger er framstilt som eneste årsak til nøytrum i pannekakesetningene. (Denne endringa blir ikke reflektert i Åkerblom 2020.) Et mulig argument til støtte for analysen til Haugen & Enger er å finne i norske eksempler som involverer bynavn:

(16) Det Oslo jeg engang kjente

(17) Mitt Stockholm

(18) Et nytt Roskilde

Orda *det, mitt, et, nytt* står her til substantivet, og de står i nøytrum – og noe annet er neppe mulig i norsk. Til sammenligning sier for eksempel *Norsk Referansegrammatikk* (NRG) at det skal være felleskjønn på predikativet i eksempler som (19)–(21):

(19) Oslo er stor

(20) Stockholm er vakker

(21) Roskilde er gammel

Rett nok fins det godt om eksempler på at nordmenn velger intetkjønn på predikativet ved setninger som (19)–(21), men NRG tar likevel ikke helt feil. Det er en tydelig skilnad mellom (16)–(18) på den ene sida og (19)–(21) på den andre; det er utelukkende intetkjønn som blir valgt i eksempler som (16)–(18), mens det altså er variasjon i språkb Bruken for (19)–(21). (Se videre Enger 2020.)

Dette er relevant for vårt tema. Kravet om nøytrum i (16)–(18) kan forklares med at det her er tale om virtuell referanse. En viser til en tenkt versjon av referenten. Haugen & Enger (2019) argumenterer som nevnt for at virtuell referanse ligger bakom bruken av nøytrum i kanoniske pannekakesetninger, som (3)–(5). Vi får altså en sammenheng mellom pannekakesetningene i (3)–(5) og konstruksjonene med nøytrum i (16)–(18).

La oss nå sammenligne eksempler med personnavn i (22)–(23):

(22) Den Jens Stoltenberg jeg engang kjente

(23) Ei eldre Ingrid Bergman

Eksemplene i (22)–(23) tyder på at personnavn utløser hankjønn eller hunkjønn på tilhørende ord i nominalfrasen, mens bynavn tar nøytrum, slik (16)–(18) viste. For så vidt er det ikke overraskende at personnavn vanskelig lar seg kombinere med nøytrum; vi viser nødig til våre medmennesker med nøytrum i skandinavisk. Likevel

kan ikke skilnaden til bynavna forklares med grad av referensialitet. Det er like mye ‘virtuell referanse’ i *Den Jens Stoltenberg jeg engang kjente* (22) som i *Det Oslo jeg engang kjente* (16). Det kan absolutt være tale om ‘ulike versjoner’ av referenten også ved personnavn:

(24) Den Jens Stoltenberg jeg engang kjente, var NATO-motstander, og nå sier du at Jens Stoltenberg er generalsekretær i NATO?

(25) Det er ei ung Ingrid Bergman i *Casablanca*, ei eldre Ingrid Bergman i *Höstsonaten*, men like fullt er hun veldig lik seg.

Påstanden min er ikke at en default-analyse slett ikke kan brukes her, men at disse dataene i større grad er forenlige med analyse A av pannekakesetningene. Det er nemlig vanskelig å forstå hvorfor default skulle «behøves» i eksempler som *Det gamle Oslo* eller *Mitt Stockholm*. Visst er det lav grad av referensialitet også i slike eksempler, men skilnaden mellom (16)–(18) på den ene sida og (22)–(25) på den andre lar seg neppe fange inn uten begreper som animathet eller individuering. Innafor analyse A har det vært hevdet at pannekakekonstruksjoner er relatert til lav grad av animathet (eller altså individuering, jf. avsnitt 2), og navn på mennesker skårer bedre på animathetsskalaen enn navn på byer gjør.

Avrunding

Den prinsipielle motivasjonen for en default-analyse bør være at det ikke går an å samle medlemmene under en felles merkelapp. Om de relevante medlemmene har mye til felles, da trengs ikke en slik merkelapp «øvrige» som default er. Om tilfeller av pannekakekonstruksjoner kjennetegnes ved lav referensialitet/virtuell referanse, eventuelt ved å utgjøre et sammenhengende felt på animathetshierarkiet, da blir spørsmålet hvorfor en default-analyse skulle være å foretrekke. Ulempen med en default-analyse er etter mitt syn altså at den sier at positiv motivasjon ikke fins, og at den ikke kan brukes til å knytte sammen ulike typer pannekakesetninger – og heller ikke får fram likheta med nøytrumsbruken i (16)–(18). Uansett håper jeg denne korte artikkelen har vist at Sandy Åkerbloms avhandling er tankevekkende, at det fins mulige forsvarslinjer for analyse A mot den kritikken Åkerblom (2020) har satt fram, og, slik Lødrup (2021 s. 233) sier, at det trengs mer forskning – her som ellers.

Litteratur

- Comrie, Bernard, 1989: *Language Universals and Linguistic Typology*. 2nd edn. Oxford: Oxford University Press.
- Enger, Hans-Olav, 2013: Scandinavian pancake sentences revisited. I: *Nordic Journal of Linguistics* 36(3). S. 275–301.
- Enger, Hans-Olav, 2020: Det gamle Kristiania var nok vakkert, men er Oslo fin eller fint? Om genus ved noen egnavn. I: *Namn og Nemne* 37. S. 7–27.

- Faarlund, Jan Terje, 1977: Embedded clause reduction and Scandinavian gender agreement. I: *Journal of Linguistics* 13. S. 239–257.
- Haugen, Tor Arne & Enger, Hans-Olav, 2019: The semantics of Scandinavian pancake constructions. I: *Linguistics* 57(3). S. 531–575.
- Hellberg, Staffan, 1987: Bestämd form: Du vet vilken jag menar. I: Ulf Teleman (red.): *Grammatik på villovägar*. Stockholm: Esselte. S. 33–39.
- Josefsson, Gunlög, 2014: Scandinavian gender and pancake sentences: A reply to Hans-Olav Enger. I: *Nordic Journal of Linguistics* 37(3). S. 431–449.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Lødrup, Helge, 2021: Åkerblom, Sandy: På väg mot en förståelse av fenomenet inkongruent predikativ [anmeldelse]. I: *Språk och stil* 31(2). S. 227–231.
- Malmgren, Sven-Göran, 1990: *Adjektiviska funktioner i svenskan*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- NRG = Faarlund, Jan Terje, Lie, Svein & Vannebo, Kjell Ivar, 1997: *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts.
- Wechsler, Stephen, 2013: *The structure of Swedish pancakes*. I: Philip Hofmeister & Elisabeth Norcliffe (red.): *The core and the periphery: Data-driven perspectives on syntax inspired by Ivan A. Sag*. Stanford: CSLI Publications. S. 65–98.
- Widmark, Gun, 1966: Den inkongruenta neutrala predikatsfyllnaden och dess plats i dagens svenska genussystem. I: *Nysvenska studier* 46. S. 91–135.
- Åkerblom, Sandy, 2020: *På väg mot en förståelse av fenomenet inkongruent predikativ*. Doktoravhandling. Lund: Lunds universitet.

Hans-Olav Enger

Recensioner

Bertils, Klara, 2022: *Feber i interaktion: Kropp, kunskap och legitimitet i svenska primärvårdssamtal*. (Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Linguistica Upsaliensia 28.) Diss. 206 s. Uppsala: Uppsala universitet. ISSN 1652-1366, ISBN 978-91-513-1507-2.

Klara Bertils doktorsavhandling är ett bidrag till forskning om interaktion i vården. Vårdens språk och kommunikationen mellan läkare och vårdpersonal har beforskats flitigt. Fältet är multidisciplinärt, och det föreligger mycket forskning inom områden som hälsokommunikation och socialmedicin. Även inom samtalsanalysen, till vilken Bertils arbete är ett bidrag, är samtal inom vården ett väl etablerat och flitigt utforskat fält. På det svenska språkområdet har forskningen varit knappare, men bland avhandlingar om svenskspråkiga samtal kan Ulla Melander Marttals från 1995 och Camilla Lindholms från 2003 nämnas. Bertils studie skiljer sig dock från dessa i och med att den inte fokuserar på samtal mellan läkare och patienter, utan på interaktion mellan sköterskor och patienter. Vidare skiljer sig Bertils avhandling genom att den är framlagd i lingvistik och inte i svenska språket, och vad det betyder för arbetets uppläggning ska jag återkomma till senare i recensionen.

I fokus för Bertils avhandling står feber, och uttryckligen de sociala och interaktionella dimensionerna av feber i samtal i primärvården. Hon undersöker hur sköterskor och patienter talar om och mäter feber samt hur de förhandlar kring febers betydelsen av de uppmätta resultaten. Detta, alltså mätning av och förhandling kring feber, har inte tidigare studerats vare sig inom det nordiska språkområdet eller internationellt.

Att feber och kroppstemperatur har en så stor betydelse i de samtal som undersöks av Bertils beror på att det rör sig om besök där patienterna söker vård för infektioner i de övre luftvägarna. Som helhet består materialet av 89 videoinspelade besök på två svenska vårdcentraler. Patienterna är vuxna med symtom som hosta, snuva, besvär i bihålorna, värk i öronen, halsont och feber.

De centrala begreppen i avhandlingen framgår av dess titel. Förutom feber handlar det om kropp, kunskap och legitimitet. Studiens tre analyskapitel kan åtminstone delvis förstås utifrån de här begreppen, fastän temana i någon mån framträder i alla kapitel. Det första analyskapitlet koncentrerar sig på patientens självframställning och legitimitetsarbete, det andra på patienten som subjekt och objekt och det tredje på epistemiska spänningar och positioneringar.

Det första analyskapitlet undersöker patienternas problempresentationer i början av konsultationerna, med särskilt fokus på hur patienterna lyfter upp sitt behov av medicinsk uppmärksamhet och på hur såväl patienterna som sköterskorna orienterar sig mot att feber är angeläget att behandla i dessa samtal. Patienterna för på olika sätt fram

sina orsaker till att söka vård, dvs. utför självlegitimeringsarbete. Legitimitet kan således betraktas som det fenomen som står i fokus i det här kapitlet. Legitimitet hanteras i kapitlet också på andra sätt genom att analysen visar hur vårdpersonalen behandlar patienterna som trovärdiga i sitt sätt att föra fram sina problem och att både subjektiva och objektiva källor till en uppskattning om feber (upplevelser av feber och uppmätta resultat av temperaturmätning) behandlas som likvärdiga.

Det andra analyskapitlet handlar om själva temperaturmätningen. Fokus är på hur övergången till temperaturmätningen koordineras genom hur sköterskan signalerar övergången både verbalt och multimodalt och hur patienten med kroppsliga resurser visar hur hen gör sig förberedd för mätningen. På det här sättet övergår patienten från att vara ett subjekt som deltar i ett samtal med sköterskan till att vara ett objekt som inordnar sig under mätningen. Det fenomen som står i centrum är kropp, för analysen kretsar kring hur viktiga både språkliga och multimodala resurser är när mätningen genomförs. Förutom samspelet mellan talat språk och kroppsliga praktiker lyfter det här kapitlet också fram den betydelse som olika slags artefakter, i det här fallet febertermometern, kan ha i interaktion. I kapitlet visas hur de multimodala praktikerna åskådliggör att båda parterna förhåller sig till temperaturmätningen som något rutinmässigt och igenkännbart.

Det tredje empiriska kapitlet analyserar den interaktion som dels föregår och dels följer efter temperaturmätningen. I kapitlet står epistemiska spänningar och positioneringar i centrum, vilket hänvisar till hur parterna förhåller sig till varandras kunskap om och rätt till kunskap om kroppstemperatur. Analysen är tudelad. Den första delen av analysen koncentrerar sig på hur deltagarna före temperaturmätningen diskuterar kring de förväntade resultaten av mätningen, till exempel hur patienten tonar ner förväntningarna på ett feberresultat genom att säga att hen inte känner sig febrig. Den andra delen av analysen fokuserar på hur sköterskorna meddelar mätningens resultat, vilket oftast sker som en rapportering av numeriska resultat utan någon åtföljande förklaring, och hur patienterna kommenterar dessa resultat, till exempel genom att jämföra mätresultatet med sin individuella normaltemperatur. Analysen visar att patienterna kan invända mot mätresultaten utan att utmana sköterskornas medicinska expertis.

Bertils undersöker interaktion och utnyttjar den valda metoden samtalsanalys skickligt. Det som väcker frågor är att skribenten utan ifrågasättanden nämner samtalsanalys som sitt teoretiska och metodologiska ramverk. Här hade det funnits utrymme för reflektioner, då samtalsanalysen under sina tidiga skeden uttryckligen positionerade sig som en empirisk forskningsmetod och tanken om att se samtalsanalys också som en teori om språket uppfattades som kontroversiell. Det har skett en utveckling inom fältet som med fördel kunde ha problematiserats i Bertils arbete.

Bertils avhandling utgör en genomtänkt och systematisk helhet. Den är välskriven och dispositionen tydlig. Den tidigare forskning som hänvisas till är relevant med tanke på undersökningen, vilket gör att arbetet utgör en fungerande helhet med ett starkt samband mellan teori och empiri.

Det som är styrkan i Bertils studie utgör på samma gång dess svaghet. Arbetet är en fungerande samtalsanalytisk undersökning, men samtidigt saknas här något av den

bredd som man kunde förvänta sig av en doktorsavhandling. Med tanke på att avhandlingen är skriven inom ämnet lingvistik är det något förvånande att referensramen i så hög utsträckning utgörs av litteratur som skrivits inom den mer sociologiska inriktningen av samtalsanalys, medan mer lingvistiskt orienterad samtalsforskning saknas. Arbetet kunde ha positionerats tydligare som en avhandling i just lingvistik, i jämförelse med den internationella forskningen i vårdssamtal som till största delen har bedrivits utifrån andra vetenskapliga perspektiv. Att det projekt som avhandlingen skrivits inom har relativt olika formulerade namn på svenska och engelska (*Språk och interaktion i primärvården* resp. *Antibiotic Prescription in Swedish Primary Care Consultations: A Multidisciplinary Conversation Analytic Study*) visar på att det föreligger olika villkor för att göra vetenskap inom det här området på svenska och på engelska, men dessa frågeställningar tas inte upp i arbetet.

Bertils har genomfört en studie med möjlig stor samhällsrelevans. I avhandlingen nämns att ett syfte med det projekt inom vilket arbetet har tillkommit är att omvandla resultaten till undervisningsmaterial för vårdpersonal. Bertils visar i sin avhandling att hon är en mycket god skribent, och min förhoppning är att hon kommer att ha möjlighet att kommunicera sina resultat till personer som är verksamma på fältet.

Litteratur

- Lindholm, Camilla, 2003: Frågor i praktiken. Flerledade frågeturer i läkar-patientsamtal. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Melander Marttala, Ulla, 1995: Innehåll och perspektiv i samtal mellan läkare och patient: En språklig och samtalsanalytisk undersökning. Uppsala: Uppsala universitet.

Camilla Lindholm

Heuman, Anna, 2022: Negotiating standard language ideology. Metalinguistic discussions in mundane, online interaction. (Örebro studies in Swedish language 18.) Diss. 122 s. Örebro: Örebro universitet. ISSN 1653-9869, ISBN 978-91-7529-444-5.

Anna Heuman har skrivit en sammanläggningsavhandling med tre publicerade artiklar och en kappa på 82 sidor. Den väldigt specifika sociala situation som de här tre delstudierna intresserar sig för kan beskrivas så här: När personer interagerar med varandra på sociala medier händer det ibland att de avviker från det ämne som diskuteras för att i stället fokusera på *hur* det diskuteras. Det kan gälla att någon har uttryckt sig på ett sätt som någon annan tycker är märkligt, ovant, fel eller avvikande. Då kan den språkliga avvikelserna bli själva samtalsämnet. I sådana fall uppstår en sorts språkideo-

logisk brännpunkt. Det är den här brännpunkten som Heuman vill studera. Här exponeras vilka värderingar om språk som deltagarna har. Eller annorlunda uttryckt: vilka språkideologier de företräder. Det är *hur* språkideologier manifesteras och förhandlas, och *vilka* språkideologier som kommer till uttryck, som är det som står i fokus för avhandlingen. I vardagligt tal skulle man kanske kalla det Heuman har studerat för *språkpolisering*. Heuman själv kallar det *att förhandla språkideologi*.

Merparten av de studier som finns om språkvård och om hur språkideologiska aktiviteter går till är antingen korpusundersökningar, textanalyser eller attitydundersökningar, eller så hanterar de språkpolicy på en mer organisatorisk nivå. Det finns goda skäl, främst praktiska, till detta, men det leder också till begränsningar. Vi får oftast reda på antingen vilka normbrott och vilka normefterlevnader som är vanligast, eller vad undersökningssdeltagare är beredda att låta forskaren veta om sina medvetna attityder. Men vi får sällan veta hur språkideologier manifesteras i praktiken. Det är en utmaning att systematiskt fånga spontana språkideologiska handlingar medan de äger rum. För att lösa det metodologiska problemet väljer Heuman att studera online-diskussioner på sociala medier. Det sammanhanget har fördelen att det låter forskaren se alla bidrag i den process som en interaktion utgör, så att det går att följa hur en förhandling växer fram.

Avhandlingen besvarar tre forskningsfrågor: 1) Hur förhandlas språkbruk i vardagliga metaspråkliga diskussioner online? 2) Vilka språkideologier underbygger deltagarnas språkpolitiska handlingar? och 3) Hur skulle dessa förhandlingar och ideologier kunna påverka förutsättningarna för skriven interaktion och deltagande på sociala medie-plattformar? För att kunna besvara frågorna kombinerar Heuman etnometodologisk tradition och diskursanalytiskt orienterad språkantropologisk tradition. Kombinationen ger henne redskap för att diskutera deltagarnas förgivettagna antaganden, deras regler och förväntningar, så som de kommer till uttryck i praktiker som bottenar i deltagarnas sociala verklighet.

I avhandlingen används tre olika dataset, alla insamlade under våren 2018. Ett set kommer från diskussionsappen Jodel, ett annat är från Twitter, och det tredje utgörs av ett blogginlägg och de kommentarer det genererar. De tekniska och principiella förutsättningar som följer med online-kommunikation, *affordanserna*, har lett till att många forskare dragit slutsatsen att sociala medier är en kontext där det mycket väl kan komma att skapas utrymme för större variation än vad vi vanligtvis finner i traditionella textburna medier. Detta borde kunna leda till en större tolerans för språklig variation än vad vi ser i andra sammanhang, även om deltagarna tar med sig allt bagage de har i form av skolgång och alla andra språkliga erfarenheter in i interaktionen. De här två logikerna, variationslogiken och standardlogiken, existerar samtidigt, och kan komma i konflikt med varandra. Detta gör att just den sorts kanaler som Heuman har valt ut lämpar sig väl för att studera det vardagliga, spontana mötet mellan olika språkideologier.

Heuman utgår från en rad språkvårdsfrågor som tidigare forskning har visat är förknippade med en hög grad av inlärdd irritation: sårskrivning, *de/dem*, *var/vart*, *han/honom* och felstavning. Den typ av händelse som avhandlingen intresserar sig för kan sammanfattas så här:

- A. Ett brott mot standardnormen äger rum.
- B. En deltagare markerar ett tidigare bidrag som ett normbrott.
- C. (Den första skribenten eller någon annan kommenterar på B.)

Den språkideologiska positioneringen och förhandlingen uppstår i B, där det som har ägt rum i A lyfts, diskuteras eller korrigeras, och i vissa fall problematiseras eller försvaras i C. Den här sekvensen, som exponerar språkideologisk positionering, återkommer i de tre delstudierna.

I Studie I, *Negotiations of language ideology on the Jodel app: Language policy in everyday online interaction*, undersöks hur språkliga normbrott, särskilt stavning, värderas och legitimeras i det material som är hämtat från Jodel. Heuman finner att korrigerande kommentarer om andras språk kan vara väldigt raka, men att det också förekommer mycket humor. Ett intressant och lite oväntat resultat är att det finns flera sätt att initiera en korrigering av ett möjligt normbrott. Vissa deltagare berättar helt enkelt hur det borde stå i stället, medan andra använder repetition som strategi. Den som gör sig skyldig till ett möjligt normbrott kan uppmärksammas på detta genom att någon annan helt enkelt skriver samma sak en gång till. Upprepningen sätter fokus på problemkällan, men erbjuder ingen lösning på problemet. Studien finner att standardnormen genomgående försvaras och har en stark ställning.

I Studie II, *Acceptable language online: Negotiating the impact of digital affordances* undersöks hur deltagare skapar mening kring avvikelser från standarden som beror på de möjligheter och begränsningar som sätts upp av tekniken och av de logiker som styr den verksamhet man befinner sig i. Det kan vara slagfel som uppstår genom att man trycker ner en tangent precis bredvid den man borde ha använt och det kan vara fall där autokorrigeringsfunktionen har publicerat ett annat ord än det avsedda. Men det förekommer också fall där online-kommunikationens snabba turtagning gör att en del skribenter föredrar ett tids- och utrymmesbesparande normbrytande skrivsätt med mycket förkortningar och lokala konventioner. En lokal konvention kan se ut på olika sätt. Det finns t.ex. forumspecifika sätt att signalera att man instämmer med föregående talare. Heuman fokuserar särskilt på Jodel-konventionen att stava *raka* med *ck*. Studien fokuserar på vad som korrigeras, men också hur språket tillskrivs värde. Värdet kopplas i interaktionen till personliga egenskaper som förbinds med skribenten. Sådana värden kan parafrastras som »den som skriver fel är ointelligent» eller »den som använder förkortningskonventioner för online-interaktion är lite barnslig». Här finner Heuman att det finns konkurrerande logiker. Å ena sidan kopplas affordansbaserade avvikelser till personliga egenskaper som intelligensnivå eller personlig mognad. Å andra sidan finns det en motdiskurs som skulle kunna kallas funktionsorienterad, där deltagare försvarar normavvikelser med att det viktigaste är att budskapet når fram. Ett särskilt intressant resultat är att i den funktionsorienterade diskursen framträder en hållning där läsaren åläggs att vara medskapande i kommunikationsprocessen. Här skiljer sig synsättet från den mottagarorienterade skrivtradition som dominerar de flesta av dagens skrivutbildningar. I stället förväntas läsaren kunna (och vilja) medverka till att göra åtminstone vissa normbrott begripliga genom en välvillig, samarbetsvillig och konstruktiv läsart.

I Studie III, *Trivializing language correctness in an online metalinguistic debate*, undersöks hur ett blogginlägg där blogg författaren, som självidentifierar sig som dyslektiker, använder fel ord i en rubrik. Detta genererar ganska många kommentarer i bloggns kommentarsfält. Dessutom föranleder misstaget och kommentarerna ett blogginlägg på en s.k. *metablogg*, dvs. en blogg som handlar om bloggar och bloggare. Metabloggen får i sin tur kommentarer i kommentarsfältet. De här tre slagen av kommentarer ägnar sig åt negativa värderande uttryck om den felaktiga rubriken och dess författare, men även här finns en motdiskurs. Den värnar författarens rätt att uttrycka sig och att bli läst i den digitala offentligheten. Motrösterna konstruerar en hållning som förespråkar en striktare standard som orimlig, de hånar de kritiska rösterna för deras starka reaktioner på normbrott, och de anför att man inte ska kasta sten i glashus – säkerligen, menar de, är det så att normivrna ibland själva avviker från etablerad standard. Fram träder en alternativ språkideologi som företräder en högre grad av tolerans och pragmatik.

I alla tre studierna visar det sig att standardideologins närmast hegemoniska ställning gör det möjligt att med utgångspunkt i standardspråkets normer undergräva andra deltagares rätt att delta i det offentliga samtalet, men att det också finns omständigheter som kommer med mediet som i vissa fall kan göra normbrott acceptabla. Även om standardideologin har en mycket stark ställning visar deltagarna samtidigt att det finns utrymme för en ideologi som accepterar variation och förespråkar tolerans. Men att en deltagare i sina kommentarsinlägg förespråkar tolerans och variation betyder inte att hen själv väljer att avvika från standardnormen. Med andra ord kan kontrasterande ideologier reproduceras parallellt.

I de sammanhang som har undersökts i Heumans avhandling visar det sig att standardideologin har en mycket stark ställning. När standarden utmanas eller försvaras behöver den som försvarar standarden inte förklara sig eller vässa sina argument bortom »det heter (inte) så». Den som utmanar standarden får däremot arbeta hårdare: argumentationen är mångordigare, de diskursiva strategierna fler. I de flesta fall bidrar diskussionerna till standardens fortlevnad och integritet. Det är ovanligare att deltagare aktivt tar positioner som utmanar standardideologin.

Anna Heumans avhandling är välskriven. Hon är också grundligt insatt i de metoder hon använder och i den internationella diskurs där studierna hör hemma. Möjligen är förankringen i svensk språkvårdstradition lite svagare, och representationen av språkvård och språkplanering i ett svenskt perspektiv behandlas lite i förbigående; den finns i kappan men saknas i stort i studierna. Det här förhållandet beror sannolikt på en sammanläggningseffekt: publicering i engelskspråkiga internationella tidskrifter leder inte sällan till en generalisering av nationella förhållanden så att de ska passa för en internationaliserad publik. Detta resulterar i att ett lokalt perspektiv, i det här fallet svensk språkvårdstradition och språkvårdsideologi, inte får samma utrymme. I en monografi, eller i en sammanläggningsavhandling med åtminstone någon publikation i en svensk eller skandinavisk tidskrift, hade det kunnat se annorlunda ut. Sättet som språkvårdsideologier i en nordistisk tradition vanligen uppfattas skiljer sig också en del från hur språkvårdsideologier presenteras i en internationell (anglosaxisk) forsk-

ningstradition. Ett mer lokalt förankrat perspektiv på svensk språkvårdstradition hade ökat möjligheten att direkt tillämpa resultaten.

Sammantaget visar Anna Heuman övertygande hur språkpolicy och språkideologier kommer till uttryck i hur deltagare kommenterar och förhandlar språk online. Hon visar också vilka språkideologier som dominerar de sammanhang hon undersökt, och identifierar hållningar som inte har brukat framhållas när språkvård och språkpoliseri problematiseras. Särskilt ska nämnas förväntningen på läsaren som medskapande i begripliggörandet av texter online. När deltagarna i Heumans material hänger sig åt metaspråkliga kommenterar visar de i realtid upp vilken språkideologi de bekänner sig till – man kan säga att de *gör språkideologi*. Detta är en pusselbit som hittills har saknats i den svenska forskningen om språkvård, språkpolicy och språkideologi.

Susanna Karlsson

Hjort, Ebba (huvudred.), 2016–2022: Dansk sproghistorie. 1–6. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag. Sandøy, Helge & Nesse, Agnete (huvudred.), 2016–2018: Norsk språkhistorie. 1–4. Oslo: Novus forlag.

Vintern 2022 utkom *Forfatternes dansk*, den sista delen i sexbandsverket *Dansk sproghistorie* (hädanefter DS), som därmed är fullbordat med sammanlagt cirka 2 500 sidor. Del 1, *Dansk tager form*, kom 2016. Utgivningen har delvis sammanfallit med den lika omfattande *Norsk språkhistorie* (NS); här kom den första volymen 2016 och den avslutande fjärde redan 2018. Båda verken har avhandlats i *Arkiv för nordisk filologis litteraturkrönika* (ANF 132, 2017 och 135, 2020). Därtill har Ida Larsson och Erik Magnusson Petzell i en längre artikel i ANF 135 granskat del 1 av både DS och NS. Granskningen är bitvis påtagligt kritisk, främst mot oklara eller oredovisade teoretiska antaganden – en vanlig svaghet i översiktsverk av detta slag med många delförfattare. (Artikeln tar främst upp tre stora strukturlingvistiska kapitel i NS; motsvarande stoff behandlas i DS först i del 2 och 3.) I övrigt har verken uppmärksammats föga i svenska sammanhang. Därför ska jag här i all korthet just anmäla – inte recensera – dom. En enkel presentation underlättas dessutom av möjligheterna till jämförelser.

Naturligtvis finns likheter. Både verken är lagarbeten, med huvud- och delredaktörer. DS har engagerat över 80 författare, knappt 40 har bidragit i NS. I den har också ett fåtal författare skrivit förhållandevis mycket. Helge Sandøy, Oddmund Løkensgard Hoel, Endre Mørck och Lars Vikør står tillsammans för mer än en fjärdedel av verket. I båda ingår svenskar i författarkollektivet. I DS har Ulf Teleman i del 5, *Dansk i samspel*, skrivit om danskan i Skåne före och efter 1658. I NS står Henrik Williams för två sidor om runornas ursprung, men framför allt har Tore Janson författat ett femtiosidigt kapitel i del 3, *Ideologi*, »Förändringar av uppfattningar om språk i Norge och omvärlden». Det handlar främst om i vad mån norska – särskilt i jämförelse med nordiska systerspråk – urskilts och benämnts i historien: *dansk tunga, norrönt mål, norska*

eller inte alls. Medan Telemans text översatts till danska är Jansons på svenska. I NS möter därmed läsaren tre skandinaviska skriftspråksstandarder: bokmål, nynorska och svenska. I DS är allt på danska. Det beror väl främst på en viss skillnad mellan tilltänkta läsargrupper (se nedan) men rymmer kanske också lite språkpolitisk symbolik.

Det finns andra yttre olikheter. DS har en mer genomarbetad och mycket tilltalande typografisk form med rika och roliga illustrationer, faktarutor, fotografier av handskrifter eller gammalt tryck med nyckelställen inramade. Och finast av allt: till verket hör webbplatsen <dansksproghistorie.dk> med 260 olika länkar till extramaterial som specialutredningar av typen »Syntaks i metriske tekster», kartor eller muntliga och skriftliga språkprov. Hör Louise Phister, född 1816, läsa Holberg, eller Georg Brandes tala 1913 om den tekniska revolutionen!

Båda historikerna säger sig sikta på läsbarhet för en något bredare allmänhet; ungefär läsare som har högskoleutbildning men inte nödvändigtvis av språkvetenskapligt slag. NS har en snävare syn eller högre krav på denna målgrupp. Många kapitel förutsätter i praktiken grundläggande språkvetenskaplig skolning (eller ett ytterligt starkt intresse). Nivån är snarast den välskrivna akademiska lärobokens eller forskningsöversiktens med formuleringar som »ifølge Mytting» och långa parenteser med litteraturhänvisningar. Sådant förekommer också i DS men betydligt sparsammare. Som helhet håller nog NS en mer ensartad nivå. I DS kan enstaka kapitel bli alltför lättsamma. Det sextonsidiga »Øversættelser» i del 6 innehåller inte – som man kunde förvänta sig – en systematisk genomgång av hur olika översättningsvägor format danska språk- och stilmnormer utan är en ganska fri framställning kring exempel på översatta ord och fraser som tagit sig in i danskan, *kæmpe mod vejrmøller* (efter Cervantes), *tingfinder* (efter Pippi Långstrumps *sakletare*).

Oundvikligen blir framför allt avsnitt om syntax och fonologi (som i DS betecknande nog heter »udtale») krävande för läsaren: »I gammalnorsk er det også mulig å stryke kjernen i det leddet som er koreferent med korrelatet, og la et genitivled være uttrykt» (NS), »Tiljamning, dvs. partiell harmoni i form av høydeharmoni, finner vi klartest belagt i ord med ophavlig fremre rotvokal» (NS)», »I bisætninger kunne alle ledtyper nu stå mellem konjunktionen og den finitte verbal, ikke blot subjektet og frie adverbialer som i moderne dansk» (DS) »Blandt de kriterier der har været brugt til noget så voveligt som forsøg på en relativ datering af forlængelsen i åben stavelse, hører labialiseringen af oprindeligt langt /a/ og lydåbningen af /u/ och /o/» (DS). Inför denna vetenskapliga precision bleknar nog den »intresserade allmänheten», ambitiösa termförklaringslistor till trots. Men språkvetaren kan glädja sig över exakthet, faktarikedom och ibland god närhet till forskningsfronten. Det bör också sägas att många avsnitt präglas av beundransvärd förmåga att bringa reda i långa komplexa förlopp. Exempelvis lyckas Lars Heltoft på hundra sidor att med hjälp av satsscheman och några välvalda tematiska rubriker, »Ledstillingen», »Kasussystemet», »Subjekt og nexus», »Bestemthed, informationsstruktur og fokus» och »Modalitet», ge en samtidigt överblickbar och detaljrik beskrivning av dansk syntaxhistoria.

Alla projekt av detta slag kräver besvärliga beslut inte bara om målgrupp utan lika mycket om stoffurval och dispositionsprinciper. Här skiljer det mycket mellan dom två

verken. En enkel uppställning av innehållet i dom sex respektive fyra volymerna är nog enklaste sättet att visa skillnader och likheter.

Dansk sproghistorie	Norsk språkhistorie
<p>1. <i>Dansk tager form</i> Källor, språkteorier, ordböcker, rätt-skrivningsböcker, grammatikor. Språkvetenskapshistoria. Dansk identitet. Alfabeten, skriftsystem, handstilar, typografi</p> <p>2. <i>Ord for ord for ord</i> Ortografi, uttal, ordförråd, namn</p> <p>3. <i>Bøjning og bygning</i> Morfologi, syntax, dialekter och socio-lekter</p> <p>4. <i>Dansk i brug</i> Lagar, bibel, psalmer, visor, ordspråk, medier. Utbildning, litteracitet och normeringshistoria</p> <p>5. <i>Dansk i samspil</i> Danska utanför Danmark. Andra språk i Danmark</p> <p>6. <i>Forfatternes dansk</i> Stil, talspråksgenrer och översättning. 19 författare: Leonora Christina, Holberg, HC Andersen, Bang, Blixen, Rifbjerg etc.</p>	<p>1. <i>Mønster</i> Språkförändringsteori, fonologi, morfologi, syntax, ordförråd, text – kronologisk disposition i varje kapitel</p> <p>2. <i>Praxis</i> Skriftkultur, litteracitet, vardagstal, dialekter och sociolekter, samiska och andra språk i Norge, norska som andraspråk, namn, fackspråk</p> <p>3. <i>Ideologi</i> Norsk språkhistorieskrivning, idéhistorien om norskt språk, identiteter, standardspråk och normering</p> <p>4. <i>Tidslinjer</i> Syntes utifrån kronologiskt perspektiv. Tonvikt på inre språkhistoria före 1814, på yttre därefter.</p>

En första kommentar till denna uppställning gäller ett gemensamt drag. Det går inte att i dag skriva en nationell språkhistoria i dag utan att skriva om flera språk. Här är danskarna grundligast. Del 5 ägnar ena hälften åt »Dansk i verden», till exempel i forna danska kolonier, och andra hälften åt »Andre sprog i Danmark»; ett dussin språk får egna kapitel. I NS del 2 handlar drygt 100 sidor om »Andre språk i Noreg», varav samiska ges i särklass störst utrymme. För övriga »andra språk» ligger tonvikten på inflytandet på norskan. I DS står mer om språkens talare. Det speglar väl en faktisk skillnad mellan norskt och danskt.

Men några olikheter är mer iögonfallande. DS ger betydligt mer utrymme åt språkbruk som konstprodukt eller kulturprodukt i snäv bemärkelse, allra tydligast manifesterat i del 6. Det innebär en större tyngd på skriftspråket och på stilhistoria i olika former. NS tar i princip inte alls upp litteraturspråk, vare sig folkligt (visor, ordspråk, serietidningar) eller finkulturellt. Författare som Garborg och Bjørnson nämns visserligen på många ställen, men bara i egenskap av språkpolitiska aktörer; om språk och stil i *Bondefortellinger* eller *Bondestudentar* får man inget veta. Om Ibsen finns knappt en rad. Följaktligen har NS ett starkare fokus på talspråk, även om dialekter

och sociolekter är grundligt behandlade också i DS, i första hand på närmare 200 sidor i del 3.

Men den del som verkligen sticker ut i NS är den tredje, *Ideologi*. Den innehåller både den norska språkhistorieskrivningens historia och framför allt kapitel om språkstrider, om föreställningar om norskan som språk och om dess roll i skiftande konstruktioner av norsk identitet. Det är ovanligt – men framsynt – att ge ideologin så stort utrymme i nationella språkhistorieverk. I DS finns ett fyrtiosidigt kapitel i del 1 om danskans roll för dansk identitet genom historien, välskrivet och innehållsrikt, men mer blir det inte.

All språkhistorieskrivning som tar grundligt på uppgiften måste handla om ljud, ord och meningar, så även DS och NS. Men i Danmark handlar språkhistorien också om litteratur, författare och skriftspråket som kulturprodukt. I Norge handlar den dels om vardagstalet, särskilt hur det bär upp och omskapar nationella, regionala och sociala identiteter, dels om språket som maktmedel och symbolbärare på ett politiskt slagfält. Så kan man möjligen sammanfatta en mycket tendensiös läsning av DS och NS.

Slutligen kan man fundera över att utgivningen av två stora språkhistorieverk sammanfaller så nära i tiden. Därtill kan läggas sexbandsverket *Svenskan i Finland* (2015–2019) och den länge föräbadade *Svenska Akademiens språkhistoria*, Bo Ralphs stora enmansverk. En enkel förklaring är att varje forskargeneration behöver skriva sin språkhistoria. En mer kultursociologisk kunde peka på nationens och nationalstatens (i icke-etnisk bemärkelse) förändrade roll. Politiskt, ekonomiskt och kulturellt har dess betydelse minskat mycket de senaste årtiondena. Samtidigt är den fortfarande den viktigaste arenan för demokratin, och symboliska manifestationer som nationaldagsfirande eller rop på språktest har snarast tilltagit. I detta läge behöver den nationella historien omprövas och skrivas på nytt, och nationalspråkets historia är onekligen en central del. Är det i detta sammanhang *Dansk sproghistorie* och *Norsk språkhistorie* tar plats? I så fall gör dom det på ganska olika sätt, men i båda fallen med hög kvalitet. Det är inspirerande att läsa dessa tio böcker.

Olle Josephson

Lindberg, Bo, 2022: Disputation, dissertation, avhandling. Historien om en genre. (KVHAA Handlingar. Historiska serien 40.) 228 s. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. ISSN 0083-6788, ISBN 978-91-88763-28-0.

Vår tids akademiska avhandlingar har sitt ursprung i det tidigmoderna universitetets dissertationer på latin. Dessa annonserar i sitt kortaste omfång titeln på en disputation, namnet på dess ordförande (*preses*), respondentens namn, tid och plats för den retoriska debatten samt i en numererad lista de teser som respondenten ska försvara inför en fakultetsopponent. Vid de »nakna» tesernas period i början på 1600-talet är genrebeteckningarna inledningsvis *frågor, satser, teser* och *aforismer*. Efter hand som teserna

blir »klädda» och dissertationerna utförligare kommer beteckningar som *tankar*, *akademisk övning*, *akademiskt försök* och *disputation*. Först på 1690-talet används *dissertation* och på 1700-talet till sist *avhandling*. Denna genrehistoria är utförligt berättad av Bo Lindberg i *Disputation, dissertation, avhandling* (2022), en vacker bok utgiven i Vitterhetsakademiens historiska serie. Disputationsgenren förstås inte som en enskild texttyp i en särskild situationskontext, utan som ett väsen, ett delvis svårfångat system av pedagogiska, vetenskapliga, rituella och sociala faktorer i den tidigmoderna universitetsvärlden. Det är studiens genreteoretiska utgångspunkt. Disputationerna med sin flerfunktionalitet kallas i en tysk konferensvolym's titel (i min översättning) för »polyvalenta organ för produktion av lärt vetande» (Gindhart, Marti & Seidel 2016).

För perioden 1600–1852 finns 23 721 dissertationer katalogiserade från universiteten i Uppsala, Åbo och Lund. Av dessa har 13 552 skrivits i Uppsala. Från denna rika materialsamling har Lindberg tagit två stickprov. I det första ingår 129 dissertationer som förtecknas alfabetiskt och utgör underlag för genrehistoriken. Det andra stickprovet, med 223 dissertationer, åskådliggör deras innehåll, anger titlarna i svensk översättning samt ordnar dem kronologiskt under olika temarubriker. Vid Uppsala universitetsbibliotek är en digitalisering av dissertationerna i sin slutfas, så att nästan alla titlar i studiens båda stickprov är sök- och läsbara i DiVA, digitalt vetenskapligt arkiv. Att som läsare av boken samtidigt ha tillgång till dissertationerna är en fascinerande upplevelse som ökar förståelsen av den detaljrika studien. Författaren tar i sin analys stöd av en rad övriga källskrifter och fokus ligger på Uppsala universitet.

Under 1600- och 1700-talen bestod universitetet av fyra fakulteter. Den filosofiska var störst med ett brett grundläggande utbud av ämnen, som i gymnasiet, men på högre nivå. Dessa var en förberedelse för studier i de högre, »yrkesinriktade» fakulteterna för teologi, juridik och medicin. En överväldigande majoritet av dissertationerna lades fram vid den filosofiska fakulteten. Ämnesvalen var filosofiska och humanistiska. Så kallade övningsdissertationer *pro exercitio* är i majoritet. Inte fullt lika många studenter lade fram en gradualavhandling, en dissertation *pro gradu*. Båda kategorierna ventilerades vid disputationer. Den senare kategoriens studenter promoverades till *magister*, som var en titel med medeltida tradition som stod lärarverksamheten närmast. Utbildning och kyrka utgjorde samma karriärväg, den ecklesiastiska, och man kunde ganska fritt växla mellan olika delar. En skolkollega kunde bli komminister, en gymnasielektor kyrkoherde, en professor biskop.

Dissertationslitteraturen har på sätt och vis varit förbisedd som studieobjekt, menar Lindberg. Lärdomshistoriker har visserligen läst dissertationerna, studerat innehållet och noterat disputationsväsendets diffusa system, men inte närmare undersökt genrens flerfunktionalitet. På senare år har ambitiösa tyska antologier anlagt ett europeiskt perspektiv på disputationsväsendet och flera bidrag i dessa antologier handlar om dissertationer vid svenska universitet. Vidare har svenska filologer utvecklat sina språkliga frågeställningar och intresserat sig mer för texternas innehåll och funktion. Dissertationsväsendet har alltså beforskats, men bara portionsvis. Därför vill Lindberg ta ett helhetsgrepp och följa genrens utveckling, särskilt från början av 1600-talet till mitten av 1800-talet, då universiteten fick nya statuter och utvecklingen mot den moderna doktorsavhandlingen inleddes.

Helhetsgreppet om genrehistorien innebär tre huvudperspektiv, nämligen det formella, det sociala och det innehållsliga. Till det första, formella perspektivet hör förhållandet mellan muntlig disputation och skriftlig dissertation samt genrens pedagogiska och vetenskapliga syften. Hit hör även språkfrågan om latinet och den förbryllande frågan om det otydliga författarskapet. Var det professorn, disputationens preses, som hade skrivit dissertationen eller respondenten? Till det andra, sociala perspektivet hör frågor om hur klientskap, sponsorer och nätverk kan avläsas i de tryckta dissertationernas »kringtexter», som dedikationer och gratulationer. Till det sociala perspektivet hör även frågor om disputationens kostnader liksom frågor om karriär. Det tredje och sista, det innehållsliga perspektivet ställer frågorna om i vilken utsträckning dissertationerna kan karakteriseras som en vetenskaplig genre. Studien avslutas med en jämförelse med nutidens forskarutbildning, avhandlingsproduktion, disputationer och doktorsexamen i syfte att söka kontinuiteter i den historiska utvecklingen.

Traditionen från medeltiden och renässansen i den akademiska utbildningen var träning i formella, framför allt muntliga färdigheter i logik, retorik och latin. Teser och frågor uppställdes samt diskuterades av en opponent och en respondent. Tanke-redskapet var Aristoteles logik med syllogismen som slutledningsregel, det vill säga att från två premisser komma till en konklusion. Disputerandet var metoden att finna sanningen, en del av den akademiska pedagogiken som studenterna redan hade praktiserat i gymnasiet. Med boktryckarkonsten kom tryckta förteckningar över de »nakna» teserna som skulle ventileras i en disputation. Så var de äldsta dissertationerna från tidigt 1600-tal utformade. Den äldsta bevarade dissertationen är (i min översättning) *Några satser om de fria konsterna, som härletts från antika filosofers skrifter* från 1602. Den handlar just om den akademiska utbildningen vid den filosofiska fakulteten och de slutsatser om utbildning som respondenten dragit vid läsning av antik litteratur! Dissertationen inleds med respondentens förord, som är dedikation till en sponsor.

Från mitten av 1600-talet, när universitetet har nya konstitutioner, blir teserna »klädda», dissertationstexterna mer omfattande (50–100 sidor) och sammanhängande. Under den karolinska eran behövdes ämbetsmän, domare, läkare, diplomater, lantmätare, ingenjörer. De kunskapsområdena är också representerade i dissertationerna, om än inte i lika stor utsträckning som de filosofiska, humanistiska och teologiska. Innehållet varierar också mera med efter hand nya studieobjekt inom historia, politik, antikviteter, topografi och filologi. Under denna period gällde alltså empirisk kunskap efter bokstudier eller observationer, mer än logisk bevisföring till bekräftelse av uppställda teser. Men ämnesvariationen kan förbrylla en sentida läsare. Dissertationerna med professorn i historia, som var kyrkohistoriker, handlar aldrig om kyrkohistoria, i regel inte heller om historia. I stället avhandlas moralfilosofiska, politiska och kulturhistoriska ämnen utan tydligt samband.

Under frihetstiden ökar antalet dissertationer, men de blir kortare till omfånget igen. Det beror bland annat på att professorers arbete på 1700-talet kunde presenteras i delprojekt som seriedissertationer, och olika studenter ansvarade som respondenter för skilda delar och betalade tryckkostnaderna. Nyttiga och svenska ämnen tar plats på bekostnad av antika och humanistiska sådana. Topografi blir populärt och ortsbeskrivningar kan läggas fram i vilket ämne som helst vid filosofiska fakulteten. Ämnes-

variationen förvånar alltså fortfarande en modern läsare. Bland Anders Celsius dissertationer om astronomi kommer till exempel en avhandling om Värend i Småland.

Värderingen av disputerandet förändrades, när den empiriska naturvetenskapen producerade ny kunskap. Den muntliga disputationen blev inte sökandet efter sanningen utan en övning i att offentligt argumentera för en sak. När dissertationen bestod av nakna teser var det lätt att opponera på dem med logikens regler. Men när dissertationerna byggdes ut till redogörelser, resonemang eller en textutgåva med översättning blev det svårt att disputeras enligt logikens regler. I sådana fall kunde dissertationen likafullt förses med en epilog, ett så kallat *korollarium*, med korta frågor och påståenden som disputanden skulle försvara.

Just ett sådant korollarium återfinns i professor Johan Ihres gotiska forskning i valda stycken, *Analecta Ulphilana*, del 6, som innehåller böjningsmönster för gotiska substantivdeklinationer på sexton sidor. Utanför ordinarie seriepaginering följer åtta blandade politiska teser, *Theses Miscellaneae*. Den tjugåriga respondenten Jonas Dryander skulle i oktober 1768 alltså övningsdisputeras om både valda gotiska deklinationer och blandade dagsaktuella politiska teser. Kronprinsen, den blivande Gustav III, anmälde i egenskap av universitetskansler sin närvaro och begärde en översättning av teserna till svenska. Några professorer begärde i missnöje över fakultetsopponentens lama insatser vid disputationen att få agera extra opponenter. Preses professor Ihre parodierades i pressen med öknamnet Herr Irrblåss eller H:r Ihrtblåse (Grape 1949 s. 307–312). Vad blev respondenten Dryanders reaktion på denna publika antagonistiska dramatik? Han hade redan disputerat på sitt gymnasium som 15-åring, lämnade Uppsala och disputerade *pro gradu* på svampar i Lund, reste till England, blev bibliotekarie vid Royal Society och var en av grundarna till Linnean Society. Han publicerade botanisk litteratur på svenska, tyska, engelska och latin (SBL, J. C. Dryander).

Exemplet Ihre/Dryander väcker förstås frågan om författarskapet, om vem som har skrivit avhandlingen. Preses eller respondenten? Ihre uppger att respondenterna till största delen författade dissertationstexterna. Professor Schefferus på 1600-talet kommenterar inledningsvis i dissertationerna hur han låter sina studenter utarbeta sina texter. Från 1600-talet finns emellertid en farhåga att studenterna skrev för mycket i dissertationerna, att pinsamma språk- och sakfel kunde uppstå. Botanisten Thunberg uppger att han själv skrev disputationerna, och att högst ett fåtal respondenter skrev egna dissertationer. Thunberg menar att för Linné gäller detsamma. Seriedissertationerna, framhåller Lindberg, författades av preses och en fjärdedel av dissertationerna 1778–1820 är just sådana seriedissertationer. Utredningen om författarskapet är intressant men knappast klagörande, eftersom källorna är så pass motstridiga. Eftervärlden, det digitala vetenskapliga arkivet och Lindberg själv, har hursomhelst katalogiserat dissertationerna alfabetiskt efter preses namn.

Dissertationerna skrevs på latin; disputationerna genomfördes på latin. Språket fyllde en kommunikativ funktion som vetenskapens internationella språk och hade vidare ett pedagogiskt syfte med språklig och intellektuell disciplinering. Latinet gav de unga abstrakta begrepp, och ett abstrakt tänkande som fortsatte i disputationens logiska exercis. Denna kognitiva skolning fortsatte i det humanistiska studiet av de antika klassikerna, en övning som även var moralisk och politisk eftersom de romerska

författarna gav exempel på moralens och maktens komplikationer. Symboliskt stod latinet för vetenskapernas förmodade enhet, sammanhang och universalitet, att dess användare var lärd med encyklopedisk kompetens. Stilen på latinet i dissertationer kunde vara ett disputationsämne på 1700-talet. Svenska språket kunde dock användas i ekonomiska avhandlingar från 1741 och ibland även i andra ämnen, såsom juridik eller praktisk kemi. Men endast en tiondedel av avhandlingarna på 1700-talet skrivs på svenska. Latinet som dissertationsspråk överlever ända till dess disputationsväsendet upphör på 1850-talet.

1753 används för första gången genrebeteckningen *avhandling* i sin nuvarande betydelse i *Kort afhandling om quartz* på 16 sidor på svenska, indelad i elva paragrafer/avsnitt med numrerade underavdelningar och referenser till annan litteratur i löptexten. I sann upplysningsanda avslutas avhandlingen med kvartsens allmänna och enskilda nyttigheter. I inledningens dedikationer tydliggörs det sociala nätverket. Respondenten Abraham Hedman är son till en fabrikör och apostroferar denne och sin morbror fortifikationslöjtnanten med varsin dikt, men först efter att i djupaste vördnad ha tilltalat landshövdingen, bergskollegiums president, bergsråd, assessorer och kammarherrar i en lång namnlista.

Året därefter, 1754, används genrebeteckningen *avhandling* för andra gången i *Afhandling om wäxelcontractet* på 34 sidor indelade i femton paragrafer/avsnitt med underavdelningar och referenser till annan litteratur. Den avslutas med en exempel-samling på hur växelkontrakt kan formuleras på några olika språk. Respondenten Isak Hellmansson, ångermanlänning, tilltalar i ett kort förord på vördsam prosa sina föräldrar, komministern i Gudmundrå och hans hustru. Här finns inget annat socialt nätverk, ingen framstående mecenat.

Ordet *metod* betydde under tidigmodern tid pedagogisk metod, men under 1700-talet används *metod* som term främst i naturvetenskaperna. Avhandlingar kunde behandla metoder för mätning av olika fenomen eller experimentmetoder eller klargöra skillnaden mellan empiri och teori. Fokus på rön och resultat kommer senare mot mitten av 1800-talet då nya rön kan presenteras i form av en historisk källpublikation, en översättning av grekisk text eller beskrivning av ett mineral eller en ort i Sverige. Men då har disputationsväsendet snart spelat ut sin roll.

Lindbergs bok fokuserar på de tidigmoderna avhandlingarna, men fortsätter sin genrehistoria in i modern tid för att söka kontinuiteter i den akademiska avhandlingens utveckling från mitten av 1800-talet in i nutidens forskarutbildning och avhandlingsproduktion. De drygt 23 000 bevarade dissertationerna från disputationsväsendets tid överträffas av antalet akademiska avhandlingar som har skrivits i Sverige under 2000-talet. Och nu på ett annat internationellt vetenskapsspråk, på engelska.

Lindbergs bok presenteras på Vitterhetsakademiens hemsida som »en odysse genom fem seklers lärda kultur». Den är en odysse genom ett tjugotal tematiska kapitel med ibland otydlig disposition och vaga korsreferenser, vilket tyvärr leder till en del rapsodiska upprepningar som läsaren kan förirra sig i. Men i överflödet av detaljfakta kan läsaren fritt välja sina favoriter. För mig har det varit den intressanta utredningen om vem som egentligen skrev dissertationerna, trots att den inte leder till något entydigt svar. Frågan om svenska och latin behandlas tydligt, strukturerat och klarsynt. Det

är författarens starka tema. Kapitlet om de sociala kringtexterna genomför en tydlig textanalys och genrebestämning. De svenskspråkiga avhandlingarna från 1700-talets mitt, lätt åtkomliga på nätet i fulltext, kan locka till vidare texthistoriska studier.

Litteratur

- Berch, Anders/Hellmansson, Isak J., 1754: Afhandling om wäxelcontractet. Uppsala.
 Grape, Anders, 1949: Ihreska handskriftssamlingen i Uppsala universitetsbibliotek, del I. Samlingens tillkomst och öden. Person- och lärdomshistoriska studier över dess innehåll. (Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis 6.) Uppsala.
 Ihre, Johan/Dryander, Jonas, 1768: Analecta Ulphiana, del 6. Uppsala.
 Jonas Carlsson Dryander, urn:sbl:17665, Svenskt biografiskt lexikon (artikel av Arvid Hj. Uggl.) [hämtad 2.11.2022].
 Gindhart, Marion, Marti, Hanspeter & Seidel, Robert (red.), 2016: Frühneuzeitliche Disputationen. Polyvalente Produktionsapparate gelehrten Wissens. Köln, Wien: Böhlau Verlag.
 Rhalambius, Elias M./Moderus, Sven J., 1602: Propositiones nonnullae de artium liberalium causis ex praestantium Philosophorum monumentis collectae. Uppsala.
 Wallerius, Johan G./Hedman, Abraham, 1753: Afhandling om Qvarts. Uppsala.

Erik Falk

Löfström, Malin, 2022: Språklig stil och stajling bland finlandssvenskar i Stockholm – ett mobilitetsdialektologiskt perspektiv. (Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 22.) Diss. 220 s. Uppsala: Uppsala universitet. ISSN 0081-6809, ISBN: 978-91-513-1495-2.

I fokus för Malin Löfströms avhandling står språklig stil hos elva finlandssvenskar, numera bosatta i Stockholmsområdet men med ursprung i Västra Nyland, och hur de anpassar sitt språk i en sverigesvensk samtalskontext. Avhandlingens syfte beskrivs närmare som att »utifrån en mobilitetsdialektologisk synvinkel undersöka hur den språkliga stilen ser ut när finlandssvenskar i Stockholm samtalar med en sverigesvensk person [och] att söka rimliga förklaringar till varför de enskilda individernas språkliga stil och stajling ser ut som de gör i relation till deras identitet och till den sociala betydelse de tillskriver språk och språkförändring» (s. 15). Syftet är således tudelat – dels att dokumentera deltagarnas språkliga stil, dels att finna förklaringar till den stilvariation som finns i materialet. Därmed sönderfaller också avhandlingens resultatdel i två relativt tydliga delar där kapitel 5–7 huvudsakligen utgör en kvantitativt inriktad empirisk kartläggning av deltagarnas språkliga stil på individ- och grupp-nivå, medan kapitel 8 är kvalitativt inriktad och söker förklaringar till variationen med

utgångspunkt i en närstudie av tre av deltagarnas kommentarer om språket som medel att konstruera en gångbar identitet.

Huvudmaterialet består av individuella sociolingvistiska intervjuer ledda av en sverigesvensk intervjuare (två olika intervjuare har av praktiska skäl anlitats). Ämnen som tas upp utifrån en intervjuguide med öppna frågor rör sådant som deltagarnas upplevelse av att flytta till Stockholm, livet i Finland före flytten med frågor om familj, skola och språkbruk samt frågor om nuvarande arbetsliv och fritid i Stockholm. Varje intervju varar i snitt ca en halvtimme och materialet uppgår totalt till 6 timmar och 20 minuter. Huvudmaterialet kompletteras av fem gruppsamtal som samlats in senare med grupper om två eller tre deltagare och med Löfström själv som samtalsledare. Syftet med samtalen är att fördjupa de teman som framgått av intervjuerna. Grupp-samtalens längd varierar mellan en till två timmar och omfattar totalt ca sju timmar. Analyserna i kapitel 5–7 baseras helt på intervjumaterialet medan analyserna i kapitel 8 sägs utgå från båda delmaterialen, men där de kompletterande gruppsamtalen har en framskjuten plats i analyserna.

Den teoretiska ramen är sociolingvistisk och benämns mer specifikt som mobilitetsdialektologisk. Med detta begrepp (f.ö. myntat av författaren) avses en kombination av ett kvantitativt variationslingvistiskt perspektiv och ett kvalitativt angreppssätt som ser till variationens/stilens sociala betydelse för individer i en flyttkontext. I den teoretiska bakgrunden beskrivs dessa två utgångspunkter som det traditionella respektive det nya/moderna paradigmet. Terminologin kan leda tankarna till en tydlig kronologisk ordning dem emellan, vilket är en aning olyckligt då det knappast saknas tidiga exempel på kvalitativt inriktade studier som fokuserar på individer som aktörer och heller inte sentida exempel på variationssociolingvistiska studier. Att så är fallet är också något som Löfström är medveten om, till exempel genom referens till Penelope Eckerts (2012) indelning av sociolingvistik i tre vågor vilka går i varandra snarare än avlöser varandra kronologiskt.

Det nya med Löfströms arbete är dock att mobilitet belyses dels som ett resultat av dialektkontakt och den variation och anpassning (språkförändring i Löfströms beskrivning) som den leder till, dels som en meningsskapande process där deltagarna som aktörer skapar sin språkliga stil utifrån hur olika språkdrag laddas med nya betydelser i kontaktsituationen. För att fånga den språkliga stilen och deltagarnas sätt att anpassa sitt språk i den nya kontexten i Stockholm utnyttjar Löfström begrepp som indexikalitet och registrering med utgångspunkt i Silversteins indexikalitetsordning (2003) och begreppet *enregisterment* (Agha 2005). Rent konkret betyder detta ett dynamiskt förhållningssätt där deltagarna laddar vissa språkdrag med (ny) social betydelse och kopplar dem till den ena varieteten i kontaktsituationen samtidigt som deltagarna inte nödvändigtvis gör exakt samma registrering av ett visst drag vilket bidrar till den interindividuella variationen i hur dragen används. Ett språkdrag kan alltså ha olika indexvärde i olika lokala kontexter. Drag på indexnivå 1 indexerar inte något särskilt (annat än neutralitet) och uppvisar därför heller ingen stilistisk variation, medan drag på nivå 2 uppvisar stilistisk variation mellan individer/grupper i olika situationer som kan kopplas till sociala faktorer, men utan att språkbrukarna för den skull behöver vara aktivt medvetna om att eller hur de varierar sitt språkbruk. Drag som befinner sig

på nivå 3 innebär däremot en explicit medvetenhet om dragens sociala betydelse där språkbrukarna också kan föra explicita metaresonemang om dragen ifråga.

Avhandlingens första resultatdel (kapitel 5–7) bygger på en kvantitativ kartläggning av deltagarnas språkliga variation för att etablera den språkliga stilens kännetecken. Undersökningen inleddes med en modellmatchning (Löfströms auditiva skattning av hur deltagarna låter) parallellt med en variabelinventering i syfte att ringa in vad som gör att någon låter mer västnyländsk, generellt finlandssvensk eller mer sverigesvensk. I ett andra steg valdes ett antal variabler ut för kvantitativ variationsanalys baserat på tidigare forskning och deltagarnas egna kommentarer om dragen. Det blir således en sorts kombination av ett deltagarorienterat perspektiv och ett forskarperspektiv. Urvalet innefattar tolv variabler på olika språkliga nivåer där det finns variation mellan två eller tre varianter: språkets rytm (stavelsekvantitet, apokope); fonologisk variation (uttal av finalt r-ljud, initialt sje-ljud, initialt tje-ljud, kort u-ljud, långt a-, u-, i- och ö-ljud); lexikal variation (bruk av nio vardagliga sverigesvenska ord) och bruk av diskursmarkörer (uppdelade på modalpartiklar respektive dialogpartiklar samt kategoriserade som allmänsvenska, finlandssvenska eller sverigesvenska). Förekomst av dessa variabler och hur de realiseras analyseras i kapitel 5. I nästföljande kapitel kompletteras bilden av en kartläggning av intonationsmönster hos fem av deltagarna, dels i betonade tvåstaviga ord som i sverigesvenskan realiseras med akut respektive grav accent, dels i flerstaviga sammansättningar. Analysen görs genom en kombination av auditiv metod och en akustisk-fonetisk analys i Praat.

Resultaten från kartläggningen i kapitel 5–6 samlas därefter upp i kapitel 7 Språklig stil som samvariation. Här görs först en implikationsanalys av 19 varianter – fyra västnyländska (V), sju finlandssvenska (F) och åtta sverigesvenska (S). Här finns inte plats att kommentera alla, men som illustration kan nämnas uttalet av 'inte' realiserat som *it* (V), *int* (F) eller *inte* (S). I just detta fall finns det alltså tre varianter att räkna med, men oftare rör det sig om två där realiseringen är densamma i (V) och (F) och kontrasterar mot den sverigesvenska formen. Implikationsanalysen syftar till att fastställa samvariation på individnivå, dvs. varje deltagares specifika variantbruk i en stilprofil, därefter sorterade på gruppnivå i tre stilgrupper: västnyländskt färgad stil, bred och blandad stil och sverigesvenskt präglad stil samt individuella stilar för de tre deltagare vars stilprofil inte matchar någon annan deltagares. I kapitlets andra del görs en korrelationsanalys mot ett antal sociala bakgrundsvariabler – ålder, kön, ålder vid flytten till och antal år i Sverige samt självrapporterat modersmål (dvs. västnyländska eller finlandssvenska). Utifrån dessa bakgrundsvariabler tilldelas deltagarna poäng för kontextkontinuitet (dvs. hur förankrade de fortfarande är i det finländska) respektive integration (dvs. hur förankrade de är i den nya sverigesvenska omgivningen). Här bygger Löfström på en något förenklad version av Andersson & Thelanders (1994) modell för hur flyttkontext och integration förhåller sig till den språkliga variationen.

Den kvantitativa variationsanalysen bygger på ett litet material (20 minuter från varje intervju) och av den anledningen görs heller ingen frekvensberäkning utan resultatet delges i absoluta tal. Det får nog sägas vara klokt, men gör samtidigt att jämförbarheten mellan deltagare delvis går förlorad. Det har säkerligen också funnits en hel del svåra avvägningar att göra. Deltagarna delar vissa bakgrunds faktorer, men skiljer

sig också på en rad punkter, t.ex. i hur länge de varit i Sverige – en variation mellan ett par år och över 30 – vilket antyder att variation snarare än enhetlighet nog är att vänta.

Resultaten från den kvantitativa kartläggningen kan kort sammanfattas enligt följande: 1. Deltagarnas språkliga stil är ett resultat av kontakten mellan de tre varieteterna. 2. Generellt förekommer stor variation i frekvens och bruk mellan enskilda varianter och mellan deltagare, men finlandssvenska språkdrag dominerar genomgående vilket visar att de är de mest stabila dragen. Samtidigt stämmer inte helhetsbilden av deltagarnas stil utifrån modellmatchningen överens med resultaten av variabelanalysen, särskilt inte i fråga om variabler på ordnivå. Detta kan sannolikt ha att göra med att urvalet sverigesvenska vardagliga ord är högst begränsat (totalt nio ord har valts ut) och eventuellt bruk av andra vardagliga ord registreras således inte.

Undersökningen av intonationsmönster i kapitel 6 visar på variation i realiseringen av samtliga variabler hos de fem deltagarna som ingår i delstudien. Den visar vidare att det är svårt att ändra eller helt kontrollera intonationsmönster och att sverigesvenskans grava accent uppmärksammas och ibland överanvänds (hyperkorrektion). Slutligen framkommer att resultaten stämmer med det auditiva intrycket av deltagarnas stil, vilket bekräftar intonationens viktiga roll för helhetsintrycket av en talares språkliga stil. Undersökningen av intonationsmönster ger därmed ett viktigt komplement till variabelanalysen.

Implikationsanalysen i kapitel 7 visar att de med flest västnyländska varianter har lägst antal sverigesvenska varianter samtidigt som de med flest sverigesvenska varianter saknar västnyländska varianter. Likaså framkommer att de finlandssvenska varianterna står stabilt – nästan alla deltagare har belägg för samtliga varianter och ofta som dominerande variant, vilket Löfström menar visar att grundrösten är finlandssvensk. Dessutom framgår att några sverigesvenska varianter förekommer hos nästan alla (varianten *inte*; förekomst av vardagliga ord, långstavigt uttal av ord där finlandssvenskan ofta uttalas kortstavigt, t.ex. kort vokal i betonad stavelse i ord som *bara* gentemot sverigesvenskans långa uttal). Trots att de stilgrupper som deltagarna förs till är brett definierade är det ändå tre deltagare vars individuella stilprofiler inte passar in utan dessa betecknas som individuella stilar. Det förefaller således vara svårt att kategorisera deltagarna i distinkta grupper och frågan är om det inte hade varit bättre att i stället låta dem representeras utmed ett stilkontinuum från mest västnyländsk till mest sverigesvensk stil. Indelningen i stilgrupper kan uppfattas som ett i vissa stycken inte så meningsfullt sorterande där de faktiska skillnaderna i stilintryck ändå inte är så stora.

I andra delen av kapitel 7 presenteras hur de utomspråkliga bakgrundsvariablerna kan kopplas till de språkliga stilarna. Det är svårt att se generella mönster utifrån stilgrupper, men det finns tydligare korrelationer på individnivå, även om resultaten inte är entydiga. Låg ålder vid flytt pekar – inte oväntat – på fler sverigesvenska inslag, men samtidigt ger kort tid i Sverige utslag i bruk av fler vardagliga svenska ord vilket kan verka motsägelsefullt. Det går således inte att hitta någon entydig koppling mellan språklig stil och bakgrundsfaktorer.

Avhandlingens kvalitativa del svarar mot det andra delsyftet, dvs. att söka förklaringar till variationen, och behandlas i kapitel 8. Analyserna bygger på både intervjuer

och gruppsamtal men begränsas huvudsakligen till tre deltagare, som representerar de tre stilgrupperna. Först görs en tematisk innehållsanalys av deltagarnas kommentarer om varför de i Stockholm gör stil – stajlar – på det sätt som de gör och ett stilporträtt tecknas för var och en av dem. I kapitlet får vi också för första gången se excerpter ur materialet, vilket tillför en viktig dimension och levandegör människorna bakom variablerna i de tidigare kapitlen. Frågan om hur deltagarna i en flyttkontext omförhandlar sin språkliga position fokuseras och Löfgren knyter frågan om platsers betydelse för identiteten (deras ställesidentitet) till språklig identitet genom att utnyttja Silversteins indexikalitetsteori. Målet är att komma åt den sociala betydelsen i en individs stajling – stilen ses som en identitetshandling – kopplat till språklig medvetenhet om dragens sociala laddning, dvs. deras indexikala värde. Utifrån deltagarnas metakommentarer om språkliga kategorier och även utifrån deras okommenterade bruk av vissa varianter framgår således vilka sociala betydelser de tillskriver olika språkdrag och därmed hur de registrerat dragen.

Resultaten visar att de explicita metakommentarerna främst rör lexikala drag, särskilt finlandssvenska ord som deltagarna undviker. Det innebär att undvikande är en strategi för stajling. Många sverigesvenska drag som deltagarna använder kommenteras inte explicit (dvs. de befinner sig på indexnivå 2). Dessa blir därmed en resurs för stajling genom att användas ofta. Generellt visar analyserna på en tendens att använda finlandssvenska med sverigesvenska inslag. Finlandssvenska tolkas av deltagarna som positivt registrerad i den sverigesvenska kontexten och därmed gångbar samtidigt som vissa drag väljs bort, t.ex. västnyländska drag som man erfarit eller tror skapar förståelseproblem. Enligt min mening finns det utrymme för Löfström att i framtiden utveckla detta kvalitativa angreppssätt ytterligare och gå mer på djupet i att finna förklaringar till varför deltagarna talar som de gör. I det sammanhanget kan det vara relevant att gå vidare från den tematiska innehållsanalysen till att uppehålla sig också vid *hur* deltagarna talar om något, alltså ett mer samtalsanalytiskt perspektiv.

Sammanfattningsvis ger avhandlingen en ögonblicksbild av hur en relativt liten och avgränsad grupp finlandssvenskar talar i en specifik sverigesvensk kontext. I avhandlingen talar Löfström konsekvent om språkförändring för att beskriva deltagarnas språkliga stil. Det är i mitt tycke ett något olyckligt val av term eftersom den främst brukar användas för att beskriva genomgripande förändring i språksystemet över lång tid och i ett språkhistoriskt perspektiv. Här rör det sig snarare om individuell variation – en stilanpassning – som kan vara mer eller mindre beständig över tid eller i olika situationer, men det vet vi inget om eftersom det inte undersöks. Man kan här fundera på varför Löfström inte alls valt att utnyttja det faktum att hon har tillgång till två olika materialtyper: å ena sidan sociolingvistiska intervjuer mellan en deltagare och en sverigesvensk intervjuare, å andra sidan gruppsamtal med två eller tre deltagare som oftast känner varandra sedan tidigare och en finlandssvensk (tillika västnyländsk) samtalsledare. Det betyder att deltagarramen och gruppdynamiken skiljer sig ganska rejält åt mellan materialen och det hade onekligen varit intressant att jämföra deltagarnas språkliga stil och stajling i de två kontexterna. Ett rimligt antagande är att vissa variabler realiserar annorlunda i samtal med en enda sverigesvensk och i samtal med andra västnylänningar, men säkert kan vi inte veta. I vad mån deltagarna skulle

låta annorlunda i andra kontexter än intervjusituationen ger avhandlingen alltså inte svar på, men tanken är nog (även om det inte sägs rakt ut) att intervjun som förs i Sverige med en sverigesvensk intervjuare ska representera en större bredd av samtal i det offentliga rummet i Sverige.

Avhandlingens resultat kan således inte generaliseras direkt till en större grupp eller alla finlandssvenskar, men sannolikheten är trots det hög att här finns allmän-giltiga tendenser. Ett tydligt och viktigt resultat är att deltagarna använder en relativt standardnära finlandssvensk varietet som de uppfattar som positivt registrerad i Sverige och därmed gångbar, samtidigt som de tonar ner dialektala (västnyländska) drag då dessa inte uppfattas som gångbara i Sverige. Valet att inte använda västnyländska drag i någon större utsträckning förklaras av kommunikativa hänsyn, att man befarar att dialekten inte är begriplig i en sverigesvensk kontext. Samtidigt finns olika förhållningssätt till att använda sverigesvenska drag där vissa individer medvetet omfattar sverigesvenska varianter medan andra säger sig försöka undvika dem.

Avhandlingen är framförallt ett bidrag till utforskandet av hur individer och grupper anpassar sitt språk i en kontaktsituation och vilka medvetna val de gör genom att stajla sitt språk på ett visst sätt. Det är också ett bidrag till utforskandet av svenskan specifikt och då särskilt finlandssvenskars språkliga repertoarer. Att det bestående intrycket av deltagarnas språkliga stil är att den kännetecknas av variation och heterogenitet är i sig också ett intressant resultat (vilket kunde ha lyfts fram mer), som rimmar väl med samtida internationella sociolingvistiska studier av språkbruk i en globaliserad värld kännetecknad av transnationell mobilitet.

Litteratur

- Agha, Asif, 2005: Voice, footing, enregisterment. I: *Journal of linguistic anthropology* 15(1). S. 38–59.
- Andersson, Roger & Thelander, Mats, 1994: Internal Migration, Biography Formation and Linguistic Change. I: Nordberg, Bengt (red.), *The Sociolinguistics of Urbanization: The Case of the Nordic Countries*. Berlin & New York: De Gruyter. S. 51–86.
- Eckert, Penelope, 2012: Three waves of variation study. The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. I: *Annual review of Anthropology* 41. S. 87–100.
- Silverstein, Michael, 2003: Indexical order and the dialects of sociolinguistic life. I: *Language & Communication* 23. S. 193–229.

Catrin Norrby

Melander, Ida, 2022: Att göra sin röst hörd. Sjukdomsförhandlande diskurser, genrer och berättelser om endometriosis. (Studier från Örebro i svenska språket 19.) Diss. 132 s. Örebro: Örebro universitet. ISSN 1653-9869, ISBN: 978-91-7529-445-2.

Ida Melanders avhandling handlar om patienters upplevelse av sin sjukdom och deras meningsskapande runt denna. Detta är ett ämne som fått allt större uppmärksamhet de senaste decennierna. Det kan sättas i samband med flera tendenser i samhället: ett ökat fokus på personcentrerad vård, en ny patientlag som betonar patienten som medskapare till sin vård, internet som gett patienter verktyg att hitta information och stödgrupper, en allt starkare omvårdnadsforskning som betonar bemötande och livskvalitet samt – på senare tid – etableringen av forskningsfältet medicinsk humaniora. Det finns å andra sidan också tendenser som försvårar ett patientcentrerat fokus: new public management, ökande vårdskuld och sämre tillgänglighet till vård. Det senare skapar ett behov av alternativ tillgänglighet (såsom möjligheten att skriva egenremisser) och ett fokus på egenvård. För att få tillgång till vård krävs ofta att patienten redan vet vem hen ska vända sig till och i vilket skede. Det i sin tur förutsätter en patient som är kunnig och själv kan skapa mening kring sina symtom. I detta skärningsfält placerar sig Ida Melanders avhandling.

Melander studerar vardagliga kommunikativa praktiker som speglar den utveckling som skisserats ovan: *diskussionsforum på internet*, *egenremisser* och *berättande på instagram*. Det handlar alltså om det som sker *utanför* kliniken. För detta ändamål är sjukdomen endometriosis en fruktbar ingång. Dels är den relativt vanlig och drabbar en av tio kvinnor i fertil ålder, dels har det funnits stor okunskap om den även inom vården.

Det övergripande syftet med avhandlingen är att »beskriva hur situerat meningsskapande om endometriosis går till i tre distinkta hälsorelaterade kontexter, och därigenom synliggöra patientagentivitet och villkor för deltagande i olika sammanhang» (s. 8). Arbetet är en sammanläggningsavhandling och syftet konkretiseras i tre övergripande forskningsfrågor, som i olika grad behandlas i de tre delstudierna. Den första frågan handlar om de villkor för deltagande som finns i de kontexter som undersöks, den andra frågan handlar om de semiotiska resurser som används för att skapa mening och vilka funktioner de fyller, och den tredje frågan handlar om vilka gemenskaper som konstrueras i relation till endometriosis.

Avhandlingen är diskursanalytisk och socialsemiotisk. Melander ansluter sig till en Foucaultsk tradition, där diskurser ses som vårt sätt att strukturera våra kunskaper om verkligheten, och där diskurspraktiker betraktas som »practices that systematically form the objects of which they speak» (Foucault 1972 s. 49). Diskurserna avspeglas i sättet vi talar och skriver, och möjliggör, begränsar och styr vårt sätt att vara och handla. Diskursperspektivet visar sig i Melanders intresse för vilka former av meningsskapande och kunskap om endometriosis som erkänns och värderas. Vad betyder erfarenhetsbaserad kunskap, dvs. patienternas kunskap, i relation till den medicinska kunskapen om endometriosis?

Den socialemiotiska ingången avspeglas i intresset för hur betydelser och mening skapas, förhandlas och tolkas. Betydelser ses i denna tradition som något som uppstår och förhandlas i social interaktion: meningsskapande är alltid *situerat*. Viktig är också idén om »det motiverade tecknet», vilket handlar om att valet av en viss resurs för meningsskapande alltid är kopplat till den sociala kontexten. *Semiotisk resurs* är ett bärande begrepp och innebär de olika handlingar och artefakter vi använder för att kommunicera och skapa mening. Tillgången till olika resurser styr vilka betydelser som kan skapas. Resurserna kan tillhöra olika modaliteter; de kan finnas i språket, i bilder, i musik eller i fysiska ting. Melander utgår ifrån Kress & van Leeuwens modell för multimodal kommunikation som fångar hur betydelse skapas genom *diskurs, design, produktion* och *distribution* (Kress & van Leeuwen 2001).

Avhandlingens multimetodologiska förhållningssätt innebär att forskningsfrågan i respektive studie styr vilka analytiska redskap som tas in. SFL, systemisk funktionell lingvistik, är emellertid ett viktigt inslag, och Melander använder sig i första hand av redskap som hör hemma i den interpersonella dimensionen. Ett dialogiskt perspektiv ter sig i sammanhanget naturligt, och adressivitet, intertextualitet och interdiskursivitet är viktiga begrepp i avhandlingen. Men Melander använder också diskurspsykologiska begrepp, narrativa begrepp och begrepp från aktör-nätverksteori (ANT), dvs. en sociologisk teori om hur aktörer (både människor och ting) agerar och interagerar i världen. Den multimetodologiska ansatsen tjänar avhandlingen väl genom att bidra till att skapa en förståelse för det komplexa gränslandet mellan individens meningsskapande och världens. En nackdel är dock att det blir många teorier och analysingångar som får en förhållandevis ytlig genomgång och att relationen mellan dessa inte alltid blir helt tydlig.

I delstudie ett, *Illness Negotiations and the Particular: Exploring Online Forum Interactions About Endometriosis* undersöker Melander hur deltagare i 25 forumtrådar i internetforumet Familjeliv skapar en gemensam förståelse för och expertis om sjukdomen endometriosis. Melander frågar sig dels hur gränserna mellan sjuk, friskt och normalt förhandlas i interaktionen, dels vilka föreställningar om endometriosis, hälsa och sjukdom som konstrueras och reproduceras. Melander förenar här en diskursanalytisk ansats med begrepp från diskurspsykologi (Billig 1985) och ANT (jfr t.ex. Callon & Latour 1981).

Melander använder sig av ANT:s begrepp *punktualisering* och *black box*. Punktualisering är ett slags instabila »förenklingseffekter», dvs. processer där fenomen representeras eller generaliseras på ett visst sätt för att så småningom stabiliseras. Black box handlar i analysen om att en viss representation stabiliserats så att den tas för givet, och Melander undersöker dessa genom att studera presuppositioner. För att fånga hur punktualiseringarna förhandlas i diskursen använder hon ett par diskurspsykologiska begrepp: *kategorisering* (något hänförs till en kategori genom generaliserande påståenden eller argument) och *partikularisering* (något skiljs ut från en kategori och görs till ett specialfall).

Melander urskiljer en spänning när det gäller vad som räknas som endometriosis-smärta; »normala» symtom punktualiseras, men deltagarna partikulariserar också den egna eller den andres upplevelse som speciell, avvikande eller extrem. Melander argu-

menterar för att partikulariseringarna kan bidra till att göra den generella kategorin endometrios bredare. De skilda synsätten på vad som är normal endometriosmärta pekar enligt Melander mot en »leaking black box». Det innebär att det inte finns någon stabil uppfattning som tagits för given. I beskrivningar av vården beskrivs också vissa erfarenheter som mer typiska än andra. God omvårdnad och kunniga läkare partikulariseras som något ovanligt, medan bristen på god vård kategoriseras som normalt.

Här kan man ha vissa invändningar mot tillämpningen av ANT. För att undersöka vad som tas för givet studerar Melander presuppositioner. Att sådana finns är tydligt, men att vården är problematisk, vilket Melander ser som en »sealed black box», är trots allt något som sägs helt explicit i foruminläggen. I ANT är »black box» något som är ogenomskinligt för en utomstående (jfr t.ex. Mackenzie 2005). Möjligen kan man hävda att om man vill studera hur en viss kategorisering utvecklats till en black box så handlar det snarare om att studera *frånvaro*, t.ex. att studera de premisser som gör en argumentation möjlig men som inte signaleras i texten, som t.ex. kanske vad god vård *bör* vara?

Analysen visar hur gränserna mellan sjukdom, hälsa och normalitet förhandlas i en rörelse mellan det generella och det specifika. Ett annat resultat är betydelsen av egna och andras personliga erfarenheter för att avgöra vad endometrios kan vara.

I delstudie 2, *Att söka vård med text. Egenremissen som genre*, undersöker Melander en genre som befinner sig i mötet mellan lekmanexpertis och medicinsk expertis; egenremisser skrivs av lekmän, men tolkas av experter. Eftersom det är en ny genre har analysen en utforskande karaktär, men Melander undersöker inte genrens strukturella egenskaper. I stället utgår hon ifrån nyretorikens genresyn och studerar genre som social handling i en återkommande retorisk situation. Fokus ligger alltså på vad skribenterna *gör* med egenremissen och de semiotiska resurser de använder för att göra det. Här blir teorin om det motiverade tecknet viktig – det handlar om vad som är möjligt, motiverat och relevant att göra för skribenterna i förhållande till syftet (att få en tid på en specialistmottagning). Melander frågar sig dels vilka språkliga och semiotiska resurser som används, dels hur vårdsökarna ser på relationen mellan sin sjukdom och egenremissens möjligheter och begränsningar. Hon analyserar tolv egenremisser, skrivna av sju forskningspersoner. Hälften av dessa är skrivna eller har sin utgångspunkt i ett färdigt formulär, hälften är skrivna i friare form. Melander kompletterar analysen med intervjuer med tre av skribenterna för att få förståelse för deras uppfattning om genren och deras semiotiska val.

De metodologiska valen avspeglar såväl en retorisk syn på genre som social handling som en dialogisk syn på genre. Analysen tar upp texternas adressivitet, dvs. hur de riktas mot sin mottagare och skriver fram sin avsändare, vilka språkhandlingar som används för att skriva fram syftet och texternas metatextuella drag. Vidare undersöks intertextualitet och interdiskursivitet.

Med en egenremiss vänder sig en privatperson direkt till specialistvården för att ansöka om vård utan att gå via en primärvårdsläkare. I de färdiga formulärens tycks inte behövas några explicita syften – de ligger implicit i själva formulären. När skribenterna skriver friare remisser i brevform används dock en del syftesformuleringar. I dessa förekommer ofta språkhandlingar i form av *fråga* och *vädjan*. Melander ana-

lyserar dessa som inkongruent realiserade uppmaningar (med utgångspunkt i de fyra grundläggande språkhandlingarna i SFL). Här kan man ha invändningar mot att se en vädjan eller fråga som en inkongruent realisering av en uppmaning. Remissen är ju snarast en förfrågan till sin natur, som ska besvaras av vården: den är villkorad. Här hade mer diskussion behövts om genrens begränsningar av möjliga språkhandlingar.

Analysen visar hur röster och resurser dras in för att motivera behovet av vård, t.ex. citat från den egna journalen. Ett annat drag i texterna är att det är viktigt för skribenterna att framstå som »doctorable» – som rationella individer som erkänner och orienterar sig mot vårdens expertis (jfr Heritage & Robinson 2006). Skribenterna själva upplever egenremissen som ett sätt att handla utanför institutionella ramar och begränsningar, men är medvetna om att remissen ska bedömas av läkare och att vården på så sätt är villkorad. En viktig aspekt som Melander tar upp i diskussionen är risken för att egenremisserna bjuder in vissa, de som har språk och kunskap för att skriva dem, och samtidigt utesluter andra.

I delstudie 3, *Multimodal Illness Narratives on Instagram*, undersöker Melander berättande på ett delat instagramkonto där fem kvinnor med endometriosis berättar sin historia för att skapa medvetenhet kring sjukdomen. Melander frågar sig vilka semiotiska resurser skribenterna använder. Hon undersöker också hur de inlägg som studeras kan relateras till den berättelse som berättas på kontot som helhet. Slutligen undersöker hon hur semiotiska resurser används för att indexera identitet och grupp-tillhörighet.

Materialet för studien är förhållandevis litet: 23 instagraminlägg med totalt 33 bilder. Melander använder sig av Ochs & Capps narrativa dimensioner för att diskutera inläggens narrativa karaktär: *tellership*, *tellability*, *embeddedness*, *linearity* och *moral stance* (Ochs & Capps 2001). Detta kompletteras med en analys av diskursiva och visuella drag, t.ex. tilltal, indexikalitet, rekontextualisering, perspektiv, visuella drag och kombinationen av text och bild.

Ett slags inlägg som undersöks är personliga presentationer. Dessa etablerar rätten att berätta och skapar en relation mellan skribent och läsare. Bilderna på kontot har lite olika funktion, dels bidrar de till ett slags temporala sekvenser med hjälp av att lägga upp flera bilder i samma inlägg, dels bidrar de till en gemensamt producerad berättelse, t.ex. de bilder som visar hur en endometriosismage ser ut. Diagnos framställs som svårt att få, och tidigare möten med en oförstående vård rekontextualiseras. Skribenterna orienterar sig såväl mot kontots syfte att informera som mot läsarens behov av uppmuntran och motivation. Ett slags moralisk hållning etableras: patienten framstår som den kunniga, och vården som den okunniga.

Sammantaget har Ida Melander skrivit en högst aktuell, relevant och tankeväckande avhandling, som fångar en utveckling i tiden och sätter fingret på en möjlig uppluckring av den professionella medicinska kunskapen och patienternas erfarenhetsbaserade kunskap. Samtidigt betonas skillnaden mellan olika sorters kunskap av skribenterna, vilket Melander diskuterar i sitt slutkapitel. I sin avhandling visar Melander hur normgemenskaper framträder, skapas och upprätthålls på forum och på instagram, och hon synliggör de normer som verkar styra hur patienter själva skapar mening kring sin sjukdom. Det är en mycket läsvärd och gedigen studie, som på ett

intressant sätt förenar olika teoretiska och metodologiska ingångar. Avhandlingen ger en bred förståelse för patienters meningsskapande i gränslandet mellan den egna upplevelsen av sjukdomen och mötet med vården, något som också har stort intresse för vårdprofessionen.

Litteratur

- Billig, Michael, 1985: Prejudice, categorization and particularization: From a perceptual to a rhetorical approach. I: *European Journal of Social Psychology* 15(1). S. 79–103.
- Callon, Michel & Latour, Bruno, 1981: Unscrewing the big Leviathan: How actors macro-structure reality and how sociologists help them to do so. I: Karin Knorr & Aaron Cicourel (red.): *Advances in Social Theory and Methodology: Toward an Integration of Micro- and Macro-Sociologies*. London: Routledge & Kegan Paul. S. 277–303.
- Foucault, Michel, 1972: *The Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books.
- Heritage, John & Robinson, Jeffrey D., 2006: Accounting for the visit: Giving reasons for seeking medical care. I: Douglas W. Maynard & John Heritage (red.): *Communication in Medical Care: Interaction between Primary Care Physicians and Patients*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 48–85.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo, 2001: *Multimodal Discourse: The modes and media of contemporary communication*. London: Arnold.
- MacKenzie, Donald, 2005: Opening the black boxes of global finance. I: *Review of International Political Economy* 12(4). S. 555–576.
- Ochs, Elinor & Capps, Lisa, 2001: *Living Narrative: Creating Lives in Everyday Storytelling*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Anna W Gustafsson

Pitkäjärvi, Tiina, 2022: *Mer än bara vara rosa*. Bröstcancer tematiserande kampanjer i Sverige (2015–2016) som social praktik. (Acta Universitatis Upsaliensis. *Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia* 23.) Diss. 184 s. Uppsala: Uppsala universitet. ISSN 0081-6809, ISBN 978-91-513-1518-8.

Den 11 juni 2022 försvarade Tiina Pitkäjärvi sin avhandling i nordiska språk vid Uppsala universitet. Avhandlingen har titeln *Mer än bara vara rosa. Bröstcancer tematiserande kampanjer i Sverige (2015–2016) som social praktik*. Denna recension utgår från de synpunkter jag framförde i min roll som fakultetsopponent vid disputationen.

I det inledande kapitlet presenteras syftet, nämligen »att bidra till förståelsen av hur socialt deltagande i kampanjer om bröstcancer realiseras och förhandlas i en medial kontext» (s. 15). Syftet konkretiseras med tre forskningsfrågor:

- Hur konstrueras, tolkas och förhandlas syftet med kampanjpraktikerna?
- Hur legitimeras kampanjpraktikerna?
- Hur erbjuds deltagande i dessa?

Inledningsvis nämner Pitkäjärvi studier av medierade diskurser inom svensk språkvetenskap och pekar på att det saknas sådana studier av bröstcancerengagemang på svenskt material. Hon har alltså identifierat en forskningslucka. I det andra kapitlet beskrivs de teoretiska utgångspunkterna och de centrala begreppen – social praktik, semiotiska resurser, aktörer, agens, intertextualitet och rekontextualisering samt socialt deltagande genom affektiva praktiker. Sociala praktiker är olika sociala sammanhang som styrs av mer eller mindre uttalade regler, traditioner och förväntningar. I sociala praktiker ingår deltagare, handlingar, tider, platser, texter och andra semiotiska element, men även värderingar och attityder. Den definition av social handling som Pitkäjärvi utgår från är att »en social handling är ett medvetet beteende hos en social aktör som på olika sätt har konsekvenser för andra sociala aktörers beteende» (s. 19).

Affektiva praktiker är en del av det sociala deltagandet och undersöks genom de känslor som kommer till uttryck. Det kan dels vara känslor som kulturella praktiker snarare än psykologiska tillstånd, dels moraliska känslor förknippade med omsorg, medkänsla och upprördhet. Dessa känslor eller affekter har sin grund i olika normer och förväntningar, understryker Pitkäjärvi. Fokus är på bilders sinnliga kodningsorientering där bilder ses som en del av argumentationer och berättelser.

Materialet (som beskrivs i det tredje kapitlet) utgörs av aktiviteter från Cancerfonden och Bröstcancerföreningarnas Riksorganisation (BRO) i anknytning till kampanjen Rosa Bandet. Utgångspunkten är Cancerfondens och BRO:s webbplatser från kampanjstart oktober 2015 samt material från riksmidia, både på papper och i sociala medier. Pitkäjärvi framhåller att »det sociala deltagandet betraktas som konstruerat av aktörer i olika medier som inte entydigt låter sig placeras inom ramen för vad som tidigare utgjorde mera konventionell offentlighet» (s. 27). Digitala sökningar har gjorts på frasen »Rosa Bandet». Detta har resulterat i ett grundmaterial av 90 multimodala texter med stor spridning, vilka tillsammans omfattar ca 50 bilder och 15 000 ord. Grundmaterialet analyseras i kapitel 5. Ett tilläggsmaterial från 2016 har samlats in i syfte att undersöka de teman som urskilts i analyserna av grundmaterialet. De aktörer som samverkar med de mediala sammanhangen för Cancerfondens kampanj är ICA, Lindex, Apoteket, XL-BYGG, Formgivartrion och Rosa Bloggveckan, och de aktörer som samverkar med de mediala sammanhangen för Bröstcancerföreningarnas Riksorganisations kampanj är Lindgrens bild, Klämdagen, Bullogram och Klämkalendern.

Materialet undersöks genom socialsemiotiska analyser och legitimeringsanalyser utifrån van Leeuwens väletablerade modell. En avgränsad legitimeringsanalys görs i kapitel 5 genom analyser av rationalisering. Ett resultat är att Cancerfondens samarbetspartners målorienterade syfteskonstruktioner handlar om att stödja cancerforskning, medan de medelorienterade syfteskonstruktionerna uppmanar till konsumtion av

de rosa produkterna. Ett annat resultat är att BRO:s samarbetspartners målorienterade syfteskonstruktioner handlar om bröstcancer, kunskapsspridning om självkontroll och avdramatisering av bröstcancer. I bloggarna är produkterna instrumentella för framgång med Rosa Bandet-kampanjen. Tre teman urskiljs, och dessa blir sedan föremål för fördjupad analys i de följande empirikapitlen: kommodifiering av socialt deltagande (kapitel 6), folkhälsa och individens hälsa, upplysning och riskhantering (kapitel 7) samt normkritik och bildhandlingar som emancipatoriska handlingar (kapitel 8). I dessa kapitel görs dels en utvidgad legitimeringsanalys, dels analyser av affektiva resurser och strategier.

Kapitel 6 visar att socialt deltagande förväntas ske genom köp av Rosa Bandet-produkter. Produkterna är inte bara avsedda för konsumtion (och en ekonomiskt framgångsrik kampanj) utan tonar också fram som ett sätt att visa känslomässigt deltagande. Andra resultat är att bloggsribenterna blir till förebilds auktoriteter och att humor är legitimerande som hos bloggaren Dagny Carlsson. Pitkjärvi visar också att ICA och brödföretaget Bonjour använder sig av hälsoauktoritet för att öka försäljningen.

Kapitel 7 beskriver hur folkhälsa och individens hälsa knyts samman genom uppmaningar och uppmuntran till självundersökning, till exempel genom Bullogram som är en påminnelse om självundersökning av bröststen genom att skicka en bulle via Facebook, en bulle som kan hämtas ut på Pressbyrån eller 7-Eleven. Hälsa kommer till uttryck genom olika auktoriteter som ICA använder sig av, bl.a. en kock som förebilds-auktoritet och en professor som expertauktoritet. Pitkjärvi visar också hur förebilds-auktoritet och varnande mytopoesis knyts samman i offentliga personers berättelser om sina erfarenheter av bröstcancer.

I kapitel 8 gör Pitkjärvi en fördjupad analys av Klämkalendern genom att följa mediala rekontextualiseringskedjor i TV4-programmen Nyhetsmorgon, Malou Efter Tio och Vardagspuls. En annan rekontextualisering är Charlotta Lindgrens fotografi av sig själv som höggravid på Facebook 2016. Bilden visar hennes mage med texten »Jag är en krigare» samt tydliga ärr efter att hon tagit bort det ena bröstet i en canceroperation. Lindgrens bild ingår ursprungligen inte i någondera av de officiella kampanjerna (och inte heller i någon annan kampanjpraktik), men bilden rekontextualiseras av BRO och också i flera nationella och regionala mediekanaler eftersom den censurerades av Facebook.

I det avslutande kapitlet visar Pitkjärvi att marknadsföring är centralt, framför allt i hur socialt deltagande framställs och erbjuds genom konsumtion av Rosa Bandet-märkta varor. Undersökningen visar samtidigt att de affektiva praktikerna erbjuder deltagande och även sätt att handskas med känslor som t.ex. oro, och alltså inte endast uttrycker kommodifiering. Facebook är förvisso en kommersiell kanal, men medlemmarna i detta sociala medium har många olika mål för sin användning av kanalen. Ett övergripande resultat är »att synlighet för såväl BRO som individuella praktikdeltagare (i detta fall i Klämkalendern) kan vara ett sätt att uttrycka kritik och delta i förhandlingar om t.ex. hur kroppar får visas» (s. 156).

Så långt referatet av avhandlingen, och nu följer ett antal punkter där jag menar att olika frågor inställer sig.

Pitkjärvs material är rikt och spännande med en lovvärd tanke om presentationen av resultaten (s. 31): »Min strävan har varit att göra en avvägning mellan att dels undvika att framställa resultaten som mer systematiserade än vad undersökningen ger stöd för och dels skriva in analysen i en form och struktur som gör den tillgänglig för läsaren.» Men läsaren får dock inte reda på hur ambitionen ska förverkligas.

I metodkapitlet diskuterar Pitkjärvi nominaliseringar eftersom dessa är ett av de lexikala redskap som ingår i rationaliseringar. Hon knyter an till den systemisk-funktionella grammatikens antagande att en nominalfras inte är förhandlingsbar, alltså inte öppen för respons. Men är detta givet? Kan det vara så att en social handling i form av en nominalfras i vissa fall är förhandlingsbar? Och hur kan man tolka en nominalisering som följer direkt på en grafisk mening där den handlande är explicit? Är inte det snarare fråga om språkekonomi?

I analyserna av rationaliseringar i kapitel 5 antar Pitkjärvi »ett övergripande perspektiv om att de flesta typer av legitimeringar kan förverkligas i olika modaliteter och på olika text- och diskursnivåer» (s. 44). Samtidigt skriver hon två meningar längre ned på samma sida: »Fokus ligger dock i första hand på rationaliseringar som avskiljs som grafiska meningar.» Denna otydlighet i avgränsning blir förvirrande. Frågor som inställer sig är hur långt en syfteskonstruktion kan sträcka sig och hur detta övergripande perspektiv kan kombineras med betoningen på rationaliseringar som grafiska meningar.

Byggföretaget XL-BYGG ingår i kampanjen med tre texter och beskrivs så här (s. 59): »XL-BYGG:s texter inkluderar också ett av de få exempel på när en av de kommersiella aktörerna uppmanar till deltagande som inte sker genom konsumtion av företagets varor – och tvärtom explicit artikulerar ett ekonomiskt bidragande som inte är förenat med inköp.» Är inte denna icke-uppmaning nödvändig för trovärdigheten? Det hade blivit minst sagt krystat att knyta an till en hälsosam livsstil genom lagom pulshöjande och muskelstärkande byggprojekt! Och vad är primärt eller sekundärt för företagen? Att uppmana till direkt eller indirekt köp genom det som omnämns, genom goodwill eller genom expertauktoritet? Kan inte XL-BYGG:s deltagande ses som ett smart utnyttjande av färre intertextuella kopplingar där företaget i stället använder sig av reklam för sina produkter? Tolkar vi kodningen av produkterna på samma sätt? Hur kan vi se att något är (traditionellt) manligt eller (traditionellt) kvinnligt eller könsneutralt kodat? Och vilken roll spelar produktbilderna i annonsen? Är inte produktbilderna i sig en köpuppmaning? Det är inget nytt knep att bara visa produkter och indirekt eller inte alls uppmana till köp. Snarare ger det goodwill som befrämjar försäljningen.

I den vidare analysen (s. 62) diskuteras målgrupper för annonsen: »Trots delegitimeringen av den egna verksamheten konstrueras kampanjdeltagandet hos XL-BYGG också till stor del genom företagets rosa produkter. XL-BYGG är ett företag som säljer byggmaterial och verktyg, och utgör därför ingen självklar expertauktoritet vad gäller hälsa. Med kvinnor som konnoterad målgrupp för engagemang gällande bröstcancer kan XL-BYGG därför inte räkna med att produkterna som företaget marknadsför (som inte är traditionellt kvinnligt kodade) i sig legitimerar kampanjdeltagande.» Vilka produkter kodas som kvinnliga? Hur ser vi kodningen? Hur kan vi se att något

är manligt, kvinnligt eller könsneutralt kodat? Detta blir också märkligt om vi jämför med samtida annonsblad från andra byggföretag som till exempel Hornbach där både män och kvinnor syns vid produkterna i företagets annonsblad. Pitkäljärvi hade behövt knyta an till forskning om marknadsföringsdiskurs för att utveckla analyserna av företagets kampanjtexter.

Pitkäljärvi är föredömligt noggrann med att understryka att mytopoesis både kan vara legitimerande (moraliska berättelser) och delegitimerande (varningsberättelser). Knutet till denna del av legitimeringsanalysen är begreppet narrativa fragment. Pitkäljärvi definierar dock inte begreppet tydligt, varken hur ett påstående skiljer sig från ett narrativt fragment eller om det ska ses som en spillra eller som ett förkortat narrativ. Fungerar ett narrativt fragment på samma sätt som ett fullständigt narrativ? Finns det en graduell skillnad mellan spillra, fragment, så gott som fullständigt narrativ och fullständigt narrativ?

En slutsats i kapitel 7 lyder (s. 118): »Försvagad statlig omsorg i hälsofrågor till förmån för individuella val och personligt ansvar konstaterades vara en tendens i det nyliberala samhället (se 1.1). Flera av uttrycken för engagemang i sociala frågor om hälsa pekar i denna riktning i det undersökta materialet. Klämdag-appen och Klämdagen på Facebook erbjuder kvinnor ett materiellt sätt att kommunicera om och hantera hälsorisker, och även den oro som förknippas med bröstcancer.» Hur motiveras att dessa aktiviteter är tecken på försvagad statlig omsorg i hälsofrågor? Snarare illustrerar citatet de förväntningar på personligt ansvar för hälsan som finns sedan länge, till exempel genom att andelen rökare stadigt minskar tack vare kampanjer om det personliga ansvaret att undvika lungcancer. Sedan länge erbjuder 1177 kvinnor råd om hur de ska undersöka bröstet själva. På så sätt är det år 2022 mycket lättare för kvinnor att i tid upptäcka förändringar av bröstet än det var för kvinnor år 1972, alltså långt innan både internet och de nyliberala samhällsförändringarna. Här har snarare sjukvården tack vare internet kunna höja ambitionsnivån.

Citatet ovan illustrerar att det i avhandlingen finns exempel på alltför förenklade förklaringar om samhällsförändring och ideologi. Avhandlingens styrka ligger snarare i de olika analyserna av det stora och sammansatta materialet. Pitkäljärvi gör noggranna och intressanta legitimeringsanalyser av rationalisering som sedan blir grunden för utvidgade legitimeringsanalyser. Hon visar att hon behärskar van Leeuwens legitimeringsanalys väl och kan reflektera kring den. Analyserna av de affektiva praktikerna och strategierna är också både väl underbyggda och väl genomförda, även om sambanden mellan legitimeringsanalyser och analyser av affektiva praktiker och strategier hade kunnat utvecklas mer. En annan styrka är förmågan att kunna följa de intertextuella sambanden och tolka de rekontextualiseringar som görs. Pitkäljärvi har mycket intressanta analyser av rekontextualiseringarna av Lindgrens och Dinamarcas bildhandlingar som censureras av Facebook, därefter sprids på annat sätt och slutligen återkommer på Facebook. Den övergripande slutsatsen sammanfattar Pitkäljärvi mycket tydligt i det avslutande kapitlet (s. 154): »De offentliggjorda bilderna visar hur enskilda aktörers rekontextualiseringar av praktiken ger en ringar-på-vattnet-effekt: Lindgrens och Dinamarcas bildhandlingar sprids medialt, och Lindgrens bild även organisatoriskt av BRO. Lindgrens och Dinamarcas bilder demonstrerar även att själv-

framställning används som redskap för att förhandla normer om legitima framställningar av kvinnliga kroppar, i det ena fallet, en kropp märkt av sjukdom och mastektomi. Resultatet av undersökningen i kapitel 8 stärker således antagandet att synlighet av vissa former av deltagande också kan vara performativt och innebära handling.» Tiina Pitkäljärvis avhandling ger intressanta och viktiga perspektiv på de undersökta kampanjerna som sociala praktiker, både genom legitimeringsanalyser och genom att analysera affekter knutna till såväl kultur som moral.

Henrik Rahm

Poutanen, Heidi, 2022: Ekologisk produktion och konsumtion i skrift och bild: En socialemiotisk analys av grön marknadsföring i finlandssvenska kundtidningstexter. (Nordica Helsingiensia 60.) Diss. 87 s. Helsingfors: Helsingfors universitet. ISSN 2237-2960, ISBN 978-951-51-7707-0.

Heidi Poutanen disputerade den 14 januari 2022 i nordiska språk vid Helsingfors universitet på en avhandling med titeln *Ekologisk produktion och konsumtion i skrift och bild: En socialemiotisk analys av grön marknadsföring i finlandssvenska kundtidningstexter*. Denna recension utgår från de synpunkter jag framförde i min roll som fakultetsopponent på avhandlingen.

Avhandlingen hör hemma inom forskningsfälten systemisk-funktionell lingvistik, kritisk diskursanalys och ekolingvistik. Systemisk-funktionell lingvistik är en analysmodell som ofta används inom språkvetenskaplig forskning. Poutanen undviker att göra det som ibland sker inom nordisk och svensk språkvetenskap, nämligen att kraften läggs på att skapa ny metodik på bekostnad av empiriska analyser. I stället är hennes forskningsekonomi god genom att hon använder sig av väletablerad metodik såsom metoder från systemisk-funktionell lingvistik. Kritisk diskursanalys tillämpas också en hel del inom språkvetenskapliga arbeten även om det är viktigt att påpeka att detta är ett omfattande fält med stor variation och skilda utgångspunkter för olika discipliner, eftersom diskursanalys till sin karaktär är flervetenskaplig och tillämpas inom ett brett spektrum av humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen. Poutanen kombinerar kritisk diskursanalys med kritiska perspektiv från ekolingvistik. Hon ansluter till svensk och nordisk sakprosa-forskning genom att undersöka texter som både är mycket spridda och mycket lästa. Kundtidningar tillhör uppenbart denna kategori, och avhandlingen ansluter därmed till det intresse som startade i det svenska sakprosa-projektet 1995. En av de fyra delstudierna är också publicerad i den nordiska tidskriften *Sakprosa*.

Avhandlingen syftar till att svara på följande frågor: Hur konstrueras betydelser med koppling till ekologiskt medveten produktion och konsumtion i redaktionella texter i finlandssvenska kundtidningar? Hur positioneras avsändare och mottagare i fråga om ekologiska praktiker i kundtidningstexter?

Det första syftet konkretiseras med tre forskningsfrågor som knyts till tre av de fyra artiklar som ingår i sammanläggningsavhandlingen (s. 15): »Vem får ordet genom citaten i texter som handlar om ekologisk produktion och konsumtion? (delstudie I)». »Hur legitimeras ekologiska praktiker? (delstudie III)». »Hur representeras djur, växter och deras relation till människan i skrift och bild? (delstudie IV)». Det andra syftet konkretiseras med en forskningsfråga som knyts till en av artiklarna: »Hurdana avsändar- och mottagarpositioner skapas i texterna? (delstudie II)» (s. 15).

Innan jag behandlar kappan presenterar jag kort resultat från de fyra ingående artiklarna.

Delstudie 1 har titeln *Ekologiska röster i en kommersiell kontext – ett intertextuellt perspektiv på ekologisk produktion och konsumtion i finlandssvenska kundtidningar*. Studien publicerades 2018 i *Folkmålsstudier* 56. De viktigaste resultaten är:

- Hälften av de anförande satserna utgörs av förnamn + efternamn.
- *Säga* dominerar som anföringsverb (63 %).
- *Producent* och *Expert* är de vanligaste identiteterna med 35 % respektive 30 %.
- Kunder/läsare av kundtidningar lyser med sin frånvaro.
- *Offentlig person* är den vanligaste identiteten i citaten (45 %).

En intressant slutsats av den första delstudien är: »Medan den typografiska formen skapar en bild av två röster som i texten markeras med fetstil och brödstil, tyder den språkliga formen med första persons pronomen däremot på en röst. Textens grafiska utformning och språkliga medel samspelar inte alltid med varandra utan kan också skapa ett motstridigt intryck» (s. 126).

Delstudie 2 har titeln »*Nu vill vi ha pulled havre.*» *Avsändar- och mottagarpositioner i texter om ekologisk produktion och konsumtion i finlandssvenska kundtidningar* och publicerades 2020 i *Språk och stil* NF 30. De viktigaste resultaten är:

- Det vanligaste pronomenet är *jag* som till 59 % knyts till identiteten *Offentlig person* bland avsändarna.
- Förebildliga *jag*-röster blir symboler för det rätta personliga valet av ekologiska produkter.
- Det är sällsynt med *du*-tilltal av mottagarna vilket både har att göra med att dessa syns lite i materialet och med att *du* är underförstått i många fall.
- *Vi* i citat refererar till 'vi finländare' (46 %), 'vi i vårt företag' (22 %) och 'vi skribenter' (19 %).

En intressant slutsats av den andra delstudien är: »Pronomenet *vi* med en oklar syftning eller med betydelsen 'vi i Finland'/'vi finländare' används för att skapa en skenbar konsensus och gemensam åsikt» (s. 88).

Delstudie 3 har titeln *Legitimeringar av ekologisk produktion och konsumtion i finlandssvenska kundtidningar*, vilken publicerades 2020 i *Svenskans beskrivning* 37. De viktigaste resultaten är:

- Legitimeringar rättfärdigar och motiverar sociala praktiker på olika sätt.
- Ett exempel på delegitimering är att beskriva ekologiska kriterier för vinproduktion som något irrationellt eftersom dessa kriterier är förbundna med risker.

- Auktoritetslegitimering sker genom siffror som kan knytas till tron på tillväxt.
- Ordet *ekologisk* tillskrivs även andra värden än hälsa, smak och miljö genom att offentliga personer som bloggare och artister blir förebildsauktoriteter.
- Valet att köpa ekologiskt blir något eftersträvanvärt och önskvärt. Social acceptans blir alltså ytterligare ett skäl att handla ekologiskt.

Delstudie 4 har titeln *Representationer av ekologisk produktion och konsumtion i kundtidningarnas texter. Om djur, växter och människor i skrift och bild*. Denna publicerades 2021 i *Sakprosa* 13(1). De viktigaste resultaten är:

- Naturen står ofta för det goda och det nostalgiska.
- Texterna om köttproduktion anknyter till en *Happy meat*-diskurs där korna är lyckliga, har namn och ges mänskliga egenskaper som förmågan att känna harmoni.
- Slakten skildras i likhet med människans död med uttryck som *den sista resan* och *avskedets stund*.
- Genom multimodala relationella processer konstrueras en relation mellan idylliska gårdar och produkter som marknadsförs.

I kappans första kapitel introduceras läsaren till området. Här finns också syften, forskningsfrågor och kappans disposition. Det andra kapitlet handlar om kundtidningar som forskningsobjekt och pekar på forskningsluckan för kundtidningar inom språkvetenskap, särskilt nordisk språkvetenskap. Poutanen refererar till en avhandling med retorisk analys av ledare i kundtidningar i Finland, Sverige och Tyskland samt gör intertextuella jämförelser mellan finska och tyska apotekskundtidningar. I övrigt är alltså kundtidningar obeforskade. I det tredje kapitlet (Kritisk diskursanalys med en ekologisk dimension) diskuterar Poutanen kritisk diskursanalys, ekokritik och ekolingvistik samt studier i grön marknadskommunikation.

Det fjärde kapitlet behandlar de teoretiska utgångspunkterna: systemisk-funktionell lingvistik, socialemiotisk multimodalitetsforskning och genre. Materialet beskrivs i kapitel fem. Det är insamlat under 2016 och utgörs av 60 texter i de finska kundtidningarna *Etiketten*, *K-Mat* och *Samarbete*. Texterna omfattar totalt 17 499 ord och innehåller 156 fotografiska bilder. I det sjätte kapitlet beskrivs metodiken, som utgörs av ideationella analyser och interpersonella analyser, legitimeringsanalyser och multimodala analyser. Avslutningsvis diskuteras resultaten i ett sjunde kapitel.

Efter denna presentation av artiklarna och kappan övergår jag till en diskussion av några punkter i avhandlingen.

I det tredje kapitlet, där diskursanalys diskuteras, definierar Poutanen diskurs så här: »Med diskurs menar jag, som Fairclough & Wodak (1997: 258), en social praktik som står i ett dialektiskt förhållande till situationella och institutionella kontexter samt till sociala strukturer.» (s. 26). Frågor som inställer sig är: Står alla sociala praktiker alltid i ett dialektiskt förhållande till alla kontexter och strukturer? Hur kan det kombineras med det socialkonstruktivistiska perspektiv som Poutanen ansluter till, dvs. att språk och social situation ömsesidigt påverkar varandra i ett mer eller mindre förutsägbart samspel? Den definition Poutanen använder kan leda tankarna i fel rikt-

ning där det dialektiska kan tolkas som tes-antites-syntes. Resonemanget hade behövt utvecklas eftersom den diskursdefinition som presenteras blir alltför förenklad.

Bhatias begrepp genrekoloni (som tas upp i kapitel fyra) är väl valt. Begreppet innebär en gruppering av genrer som har ett och samma kommunikativa syfte, men som t.ex. kan ha olika målgrupper. Ett exempel är de rapporterande genrernas koloni (eng. *colony of reporting genres*), som omfattar genrer som rapporterar och redovisar. Poutanen argumenterar för att kundtidningar primärt hör till den journalistiska genrekolonin, och hennes slutsats är underbyggd och rimlig. Men är inte det omvända fallet lika rimligt, att se dessa texter som primära deltagare i den marknadsförande genrekolonin? Är journalistik självklart viktigare än marknadsföring för organisationerna bakom kundtidningar? Hur kan *K-Mat* och *Samarbete* bäst stärka försäljningen av vissa ekologiska produkter? Genom annonser, reklam i olika massmedier och sociala medier som är ganska kostsamma och tveksamma till spridning och effektivitet? Genom dold eller sekundär reklam i form av redaktionell text i kundtidningar? Eller genom dold eller sekundär reklam genom att få dagstidningar att skriva om produkten (som lokalt, ekologiskt öl) eller om producenten (de unga entreprenörerna bakom mikrobryggeriet)? När är användning av journalistiska textkonventioner och ett journalistiskt förpackningsformat den optimala marknadsföringen?

Som nämnts ovan är kundtidningar mycket lästa och mycket spridda. Med många läsare i olika sociala grupper finns det förstås olika läsesätt. Därför är det viktigt att göra analyser inte bara av det verbalspråkliga utan även av bilderna: »I kundtidningarna kan bilderna nå flera mottagare än den skriftliga texten, eftersom det antagligen finns många som bara bläddrar i tidningen. Därför är bilderna ett viktigt analysobjekt i denna kontext.» (s. 40–41). Jag instämmer självfallet i tankegången. Men samtidigt reducerar Poutanen läsesätten till antingen läsning av verbaltext eller bildbetraktelse. Dessa varianter finns förstås men samtidigt finns många fler läsesätt, t.ex. den läsare som genomgående hoppar över bilder, den som läser framför allt rubriker och ingresser, den som bara läser reportage, den som bara läser recept osv.

De två syftena och forskningsfrågorna är väl genomtänkta och tydligt formulerade. Varje delstudie diskuterar en forskningsfråga. Materialet har tagits fram genom att söka på alla förekomster av adjektivet *ekologisk*, adverbet *ekologiskt* samt förleden *eko-* av substantiv som syftar på ekologiska företeelser från samtliga nummer under 2016 av de två största finländska kundtidningarna, *K-Mat* och *Samarbete* samt Alkos kundtidning *Etiketten*. Urvalet är klokt med lexikala element som urvalsgrund och diskuteras i förhållande till andra urval såsom de mest representativa texterna. Poutanen poängterar att hennes urvalskriterier är ett sätt att få ett tvärsnitt av olika texter och perspektiv.

Poutanen påminner om att texterna är översatta från finska men att analyserna görs på de svenskspråkiga texterna. Avhandlingen är självklart ingen översättningsstudie, men jag saknar en problematisering av möjliga konsekvenser av att materialet är översatt från finska till svenska.

Det bör också framhållas i materialkapitlet att kvalitativa analyser inte nödvändigtvis görs med perspektiv från kritisk diskursanalys. Och omvänt kan kritiska diskursanalyser mycket väl göras med ett större texturval med stöd av korpusanalyser.

Urvalet kan vara slumpmässigt (t.ex. var tionde text) eller strategiskt (representativ, typisk text för materialet, gärna i kombination med avvikande texter som kan tänkas peka på förändring).

Analyserna i de fyra delstudierna är väl genomförda och tydligt redovisade, både i artiklarna och i kappan. Poutanen analyserar textmaterialet med perspektiv och redskap från systemisk-funktionell lingvistik och legitimeringsanalys. I den första delstudien gör hon en ideationell analys av citaten i de urskilda texterna om ekologiska livsmedel. I den andra delstudien görs både ideationella och interpersonella analyser av avsändarnas och mottagarnas positioner. Den tredje delstudien gör bruk av van Leeuwens modell för legitimeringsanalys för att utröna hur motiveringar och legitimeringar görs. I den fjärde delstudien undersöks förhållandet mellan text och bild samt hur dessa modaliteter förhåller sig till varandra. Fokus för den multimodala analysen är djur och växter och hur de förhåller sig till människor som producenter och konsumenter av ekologiska livsmedel. Materialet beforskas väl genom de aspekter som undersöks genom de olika metodiska ingångarna.

En av slutsatserna i den avslutande diskussionen är: »Ur ekolingvistikens synpunkt är språkliga uttryck med betydelsen 'djur ger kött' problematiska eftersom de bidrar till vår förståelse om naturen som ett aldrig sinande förråd.» (s. 70). Det är förvisso viktigt med ett kritiskt ekolingvistiskt perspektiv på vår syn på naturen. Och ovanstående exempel illustrerar tydligt en syn där naturen är en källa att ständigt ösa ur. Men hur förklarar ekolingvistikerna dessa meningar (som inte är hämtade ur avhandlingen utan konstruerade av mig)?

- *Vårt äppelträd gav överraskande mycket frukt i år.*
- *I år har jag hittat mer kantareller än vanligt på mina svampställen.*

I dessa fall ser jag inte att språket signalerar en syn på naturen som ett aldrig sinande förråd utan snarare som något att använda sig av i stället för att äpplen ska ramla ner och ruttna och kantarellerna inte ska komma till användning.

Poutanens välskrivna avhandling kommer att bli till mycket glädje och nytta för nordisk språkvetenskap. Hon pekar också på ett spännande problem som jag hoppas att hon tar sig an: »Genreindelningen av journalistiska texter kan alltså tillämpas i kundtidningarnas texter. Frågan förblir hur man kan förstå och beskriva de skillnader som möjligen finns mellan texter med samma genrebeteckning men olika förpackningsformat, som kundtidning och veckotidning. Att svara på denna fråga utförligt vore en uppgift för framtida, kontrastiva studier.» (s. 42). Jag ser fram mot att läsa texter från ett sådant framtida forskningsprojekt.

Henrik Rahm

Rustad, Hanne, 2022: Samspillet mellom skriftlig og muntlig risikokommunikasjon. Virksomhetsanalyse av en kommunikatív kjede i den tredje helseundersøkelsen i Nord-Trøndelag. (Doktoravhandlingar ved NTNU 2022:250.) Diss. 300 s. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. ISSN 1503-8181, ISBN 978-82-326-6572-3.

Den 2 september 2022 försvarade Hanne Rustad sin avhandling i tillämpad språkvetenskap vid Trondheims universitet. Avhandlingen har titeln *Samspillet mellom skriftlig og muntlig risikokommunikasjon. Virksomhetsanalyse av en kommunikatív kjede i den tredje helseundersøkelsen i Nord-Trøndelag*. Denna recension utgår från de synpunkter vi framförde som fakultetsopponenter vid disputationen.

I Norge har sedan decennier genomförts en av världens mest omfattande hälso-screeningar av stora delar av befolkningen – den s.k. HUNT-undersökningen. Med ca 10 års intervall har medborgare erbjudits hälsokontroll och uppföljande läkarbesök. HUNT gynnar därmed både samhället – i form av värdefull statistik över hälsorisker och sjukdomar – och individen. Samhället är dock beroende av att individer frivilligt ställer upp, och en kommunikatív utmaning ligger i att övertyga medborgare om att delta, trots att det kan innebära både obehag och risken att få veta att man har eller kan utveckla en allvarlig sjukdom. Denna retoriska uppgift utförs i hög grad genom texter i form av webbmaterial och tryckt information. Uppföljningen sker sedan genom ett läkarbesök med muntlig kommunikation som grundar sig i skriftliga testresultat. Det är således en komplex och viktig kommunikationssituation som Rustad valt att studera språkvetenskapligt.

Avhandlingens syfte är att undersöka kommunikativa kedjor i den tredje hälsoundersökningen i Nord-Trøndelag (HUNT 3), både i skriftlig kommunikation till deltagarna och i muntlig kommunikation i läkarsamtal med patienter som deltagit i undersökningen. Den överordnade problemställningen är: »Hvordan håndteres kommunikative utfordringer, med særlig henblikk på sykdomsrisiko?»

Inledningskapitlet diskuterar begreppet risk från olika perspektiv – vad risk är, hur risk beräknas och riskdiskurser. Rustad ansluter till den språkvetenskapliga forskningen om hur risker hanteras i vårdsammanhang, där fokus legat på läkar–patient-samtal och genetisk rådgivning, och som hon kompletterar med bland annat textanalys.

De fem mer specifika problemställningarna är:

1. Hvilke retoriske ressurser benytter HUNT i rekruttering av deltakere til HUNT3?
2. Hvilke retoriske ressurser benytter HUNT for å informere deltakere og publikum om helseundersøkelsen?
3. Hvilke retoriske ressurser benytter HUNT i tilbakemeldingen av resultatene fra HUNT3?
4. Hvordan orienterer lege og pasient seg mot risiko i legekonsultasjonene?
5. Hvordan fremtrer samspillet mellom skriftlig og muntlig kommunikasjon i HUNT3?

I kapitel 2 presenteras de teoretiska utgångspunkterna – dialogisk verksamhetsteori och ett diskursperspektiv på samspelet mellan språkbruket och de omgivande kontextuella faktorerna. Utgångspunkterna landar i en verksamhetsanalys med förankring i såväl dialogism, samtalsanalys, retorik som pragmatik.

I det tredje kapitlet beskrivs material och metod. Både skriftligt och muntligt material har analyserats. Det skriftliga materialet utgörs av olika brukstexter knutna till HUNT3: inbjudningsbrev, informationsbroschyr, sidor på webbplats samt återkopplingsbrev med resultatet av individens hälsoundersökning. Det muntliga materialet utgörs av transkriptioner av åtta patientsamtal (7–19 minuter) genomförda av samma läkare. Dessutom ingår tre intervjuer i syfte att förstå kontexten – med läkaren vars patientsamtal analyserats samt två med projektledningen för hälsoundersökningen.

Avhandlingens övergripande ramverk är retorisk diskursanalys. Mer specifikt analyseras det talade materialet med dels övergripande interaktionsanalytiska metoder, dels tematiskt orienterad diskursanalys. De teman som fokuseras är förklaring, värdering och oro för risker. Andra centrala analytiska begrepp är ram och retorisk resurs. Textanalyserna är verksamhetsbaserade och fokuserade på redogörelser (*accounts*) medan även begreppen *relief*, *kontrast* och *positionering* används. Även multimodalitet studeras översiktligt där det är relevant.

Avhandlingen har två omfattande empirikapitel. I kapitel 4 analyseras brukstexterna från HUNT 3 med retorisk diskursanalys. I kapitel 5 används en tematiskt orienterad diskursanalys på läkar–patient-samtalen. I kapitel 6 och 7 diskuterar författaren resultaten, drar övergripande slutsatser och ger förslag till vidare forskning. Ett resultat av analyserna av de skriftliga texterna är att de är brukstexter med intertextuella kopplingar. Ett annat resultat är att de gör flera textarbeten samtidigt som att övertyga, skapa tillit, informera och redogöra, även för det som kan vara problematiskt med att delta i HUNT3. Även om brukstexterna är föredömligt tydliga enligt klarspråksidealen är de samtidigt otydliga, t.ex. det centrala ordet *hälsoundersökning* som både kan referera till den individuella hälsoundersökningen och till hälsoundersökning i den kollektiva och ackumulerade betydelsen 'folkhälsoundersökning i Nord-Trøndelag'. Resultat vad gäller läkarbesöken är att förklaring och värdering sker genom bland annat kontrastering, relativisering samt förstärkande och dämpande yttranden. När patienten »avslöjar» ett riskbeteende eller till exempel viktuppgång hanterar läkaren detta ansiktshot med att normalisera utifrån till exempel ålder. I interaktionsdata kan man också se hur numeriska värden från de skriftliga testresultaten rekontextualiseras med omformuleringar, och att staten dras in som »sanningsvittne» om sjukdomsrisker via en skriftlig, statligt utformad modell för riskbedömning. Här finns alltså delresultat som berör hur text och tal samspekar.

Studien är ett viktigt bidrag till den tillämpade språkforskningen, där det länge efterlysts fler studier där både muntlig och skriftlig kommunikation analyseras och ses i sitt sammanhang. Dock känns titeln något missvisande. Fokus i resultaten ligger nämligen inte på samspelet mellan muntlig och skriftlig kommunikation eller på den kommunikativa kedjan som sådan. Att det är en kedja och exakt vilka kommunikationsled som ingår i den har lagts fast av författaren redan i materialurvalet. Med denna titel hade man förväntat sig att analysen fokuserat på hur kedjan såg ut och vad

som karaktäriserade den. Nu handlar det mer om att text analyseras för sig och samtal för sig, även om alltså vissa delresultat rör samspelet mellan text och samtal.

Diskurs är ett centralt begrepp i avhandlingen, men det blir problematiskt i teorikapitlet när både diskursperspektiv och språkvetenskaplig diskursanalys omtalas i singular, som om det bara finns ett slags diskursperspektiv och en typ av språkvetenskaplig diskursanalys. Rustad framhåller på flera ställen i avhandlingen att hon har ett diskursperspektiv på HUNT-texterna, men det är något oklart vad det innebär. Det framgår inte tydligt hur Rustad kommit fram till de analytiska kategorierna och inte heller vilka möjliga analyskategorier hon valt bort, både för det skriftliga och det muntliga materialet. Det hade varit intressant med en diskussion om varför kategorierna (eller vissa av dem) för det muntliga materialet inte tillämpas på det skriftliga materialet.

Avhandlingen omfattar ett rikt och sammansatt material. Särskilt intressant bland resultaten är hur texterna (främst genom bildval) lyfter fram det lokala som diskurs. *Dugnadsånd* – ungefär en lokalt förankrad attityd att hjälpa grannar och andra medmänniskor – används i texterna som retoriskt medel för att övertyga om att delta för folkhälsans skull. Även andra lokala värden som fysisk aktivitet och friluftsliv är framträdande, inte minst i bilder.

I textanalyserna behandlas varje text från början till slut. Det ger läsaren en mycket bra överblick och kännedom om texterna samt forskaren möjlighet att analysera tänkt läsordning. Analysen integreras med tidigare forskning, resonemang om HUNT, resultat från intervjuer etcetera. Även det har fördelar. Men det gör kapitlet om textanalysen långt (drygt 100 sidor) med många återkommande iakttagelser.

Ett problem är den svaga anknytningen till språkvetenskaplig terminologi som att nämna *ord* i stället för att ange vilken ordklass orden tillhör, hur fraserna är uppbyggda, satsstruktur, textbindning etc. I analysen nämns också genrebegreppet: »I motsetning til rekrutteringsbrosjyren er nettsidene i større grad en hybrid sjanger [...], som kjennetegnes av multimodalitet og intertekstuelle pekere til andre nett-tekster» (s. 124). Är nättexter en genre och inte snarare ett format? Och gör multimodala drag och intertextuella kopplingar dem självklart hybrida? Har inte de flesta texter multimodala drag och intertextuella kopplingar?

En forskningsekonomisk fråga är transkriptionerna som nu är försedda med pauslängd, överlappande tal etc. som inte är aspekter i analyserna. En mer normaliserad transkriptionsprincip hade gjort dem mer läsbara för icke-interaktionsanalytiker.

Slutdiskussionen kunde mer specifikt ha anknutit till tidigare forskning. Hur speciella är till exempel egentligen dessa läkar–patient-samtal? Att börja med att patienten får ge sitt perspektiv är till exempel normalt. Och finns det liknande tendenser till individualisering i andra diskurser och andra länder? I övrigt öppnar slutdiskussionen – och den retoriska diskursanalysen – upp för synnerligen intressanta iakttagelser som att patienten (som enligt analysen ofta är mer en *framtida/potentiell* patient) i HUNT påläggs ansvar för andras hälsa.

Avhandlingen är ett välkommet och välarbetat bidrag till den forskning om samhällets kommunikation som inbegriper både tal och text. Den ansluter på ett nyskapande sätt till tidigare forskning om riskdiskurser och hälsokommunikation.

Senter, Karin, 2022: Att göra förort. Om språkliga resurser hos gymnasieungdomar med mångspråkig förortsbakgrund. (Acta Universitatis Upsaliensis, Studia philologiae Scandinavicae Upsaliensia 24.) Diss. 279 s. Uppsala: Uppsala universitet. ISSN 0081-6809, ISBN 978-91-513-1534-8.

I sin avhandling *Att göra förort* undersöker Karin Senter vad hon benämner ett förortsförankrat tal bland unga. Det betyder språkliga praktiker som förknippas med förorten, eller kanske bättre, diskursiva resurser som *gör* förort. Genom ett tre terminer långt fältarbete följer Senter 19 flerspråkiga gymnasieelever som av organisatoriska skäl förflyttats från en skola belägen i en flerspråkig förort till en skola i ett av stadens socioekonomiskt privilegierade områden. Vid den här skolan möter deltagarna en större grupp elever som inte delar deras språkliga bakgrund och som heller inte bor i de områden som de själva kommer från. I det mötet blir föreställningarna om både förorten som plats och de ungas förortsförankrade tal särskilt tydliga.

De flesta deltagarna i studien identifierar sig som tjejer. Urvalet av deltagare är i sig ett viktigt bidrag till forskningsfältet om ungas språkanvändning i urbana miljöer – som ofta haft en förkärlek till att diskutera maskulinitet (och etnicitet) i relation till förortsslangen. Syftet med avhandlingen är att »synliggöra hur unga med mångspråkig förortsbakgrund positionerar sig identitetsmässigt genom framför allt språk, men också genom andra resurser». Frågor om identitetsskapande, positionering och platskapande utgör alltså själva navet för texten.

Det här är en studie i traditionen lingvistisk etnografi som ser språkanvändning och meningsskapande som situerat och som något som förhandlas i ett sammanhang. Materialet består av ljudinspelningar från lektioner, raster och informella samtal, tillsammans med fältanteckningar från deltagande observationer liksom semistrukturerade intervjuer och fokusgruppsamtal. Det är sammantaget ett imponerande rikt material som erbjuder detaljerade analyser av språklig interaktion, men där Senter också ofta lyfter blicken för att fånga de större mönstren med stöd av sin långa tid i fält. Både de detaljerade interaktionerna och de större sammanhangen spelar med andra ord roll i avhandlingen påpekar Senter med referens till Blommaerts (2007 s. 120) ord »big things matter if we want to understand small things of discourse».

Senter har fått tillträde till deltagarnas vardagsliv, tankar och reflektioner på ett sätt som gett henne möjlighet att samla material och spela in samtal om såväl stora som små saker. Som läsare är det dessutom lätt att tycka om Aida, Aisha, Amina, Deniz, Diana, Gabriella, Hodan, Maryam, Natalie och de andra unga som figurerar i texten. Senter lyssnar och ger plats åt sina deltagare.

Avhandlingen använder en bred teori. Analytiska begrepp hämtas från lingvistisk etnografi, exempelvis traditionen från Hymes och idén om att inte studera kommunikation som avgränsade och fixerade språk, att snarare tala om olika språkliga resurser, och att språkliga resurser hänger samman i system, eller register, som vi kan känna igen som något, eller som indexerar något, som är identifierbart och möjligt att analysera för forskaren. Här redogörs för begreppet stilisering och möjligheten till att använda andras röster som en resurs i kommunikation för att citera, skämta, eller markera att man talar med någon annans röst. En socialkonstruktionistisk förståelse

av identitet eller positionering (Bucholtz & Hall 2005) löper som en röd tråd genom analysen av de empiriska kapitlen. Ett perspektiv på hur plats görs och fylls med social mening (Cresswell 1996) får också stort utrymme i teorin, tillsammans med en diskussion om intersektionalitet, diskurs, Bourdieus kapitalbegrepp, med mera. Det blir ibland en begreppsträngsel, men jag läser görandet av identitet och plats genom språkliga praktiker som de mest användbara perspektiven för analyserna.

Att ge en språklig stil ett namn är alltid en laddad handling, eller en språkideologisk praktik, om man så vill. Det har till exempel inväntats att alla försök till benämningar riskerar att begränsa en språklig praktik som i sig är flytande – att etiketten riskerar fixera både den språkliga stilens innehåll och förväntningarna på vem som använder den (Jonsson m.fl. 2019). Senter väljer de två begreppen »förtortsslang» och »förtortssvenska» (se också Bijvoet & Senter 2021) och motiverar det med att om vi *inte* sätter namn på språkliga register blir det svårt att peka på dess betydelser, och inte minst hur förtortsförankrat tal både kan vara informellt (förtortsslang) och mer standardnära och formellt (förtortssvenska).

Det talas om förtortsslangen. Den ges olika namn av deltagarna och är därmed något som etnografen kan samla på sig metareflekationer om från ett deltagarperspektiv. Den mer standardnära förtortssvenskan, eller det som också beskrivs som en »klang» eller ett »ljud av förorten», benämns *inte* på samma tydliga sätt av de unga i studien. Där blir det mindre av tjejnarnas egna kategoriseringar och mer forskaren som sätter ord på den klang som hörs, för att visa upp att den har betydelse.

Senter betonar att de här etiketterna är strategiska, inte minst för att just visa att de unga kan ha en förtortsklang också när de talar på ett mer formellt och standardnära sätt. Tack vare de båda begreppen förtortsslang och förtortssvenska menar Senter att hon kommer åt en beteckningslucka där tidigare slangen, men inte klangen, analyserats. »Förtortsklangen tystnar aldrig», skriver Senter (s. 223). Det kanske viktigaste bidraget är att studien uppmärksammar förtortssvenskan också när unga talar i mer formella situationer.

Avhandlingen argumenterar väl för begreppsparet förtortsslang/förtortssvenska. Men det går att ställa motfrågor, till exempel om hur forskaren ska gå tillväga i kategoriseringen av formellt och informellt tal. Var dras gränsen mellan det formella och det informella i exempelvis ett klassrumsamtal – i synnerhet när en av lärarna i sin undervisning själv använder den »jag svär-diskurs» som Senter pekar ut som kännetecknande för förtortsslangen? Talar läraren formellt eller informellt då? Och är indelningen mellan den standardnära förtortssvenskan och den informella förtortsslangen alltid möjlig att upprätthålla?

Ett annat tema i avhandlingen handlar om det *spatiala* – om rum och platsskapande och görandet av förorten. Det finns en form av växelverkan mellan plats, språk och identitet som ger varandra ömsesidig betydelse, som Senter lyfter fram genom sin text. Förorten skapas i olika språkliga praktiker, genom att tjejnarna *låter förort*, samtidigt som platsen tycks påverka deras sätt att tala.

Det kan också gälla hur deltagarna uttrycker en känsla av tillhörighet med förorten och hur bostadsområdet knyts till en gemenskap. Men även om relationen till den egna förorten står i centrum för analysen handlar de ungas berättelser också om att skapa

identitet i förhållande till andra platser utanför förorten, eller i relation till idéer om det svenska och till den grupp som benämns som »elever med majoritetsbakgrund». Diskussionen om det rumsliga – om platsen görs eller ändå är att uppfatta som bestämd – kunde gärna ha diskuterats mer. Jag är inte säker men undrar om inte förorten skapas allra mest i skolan i det socioekonomiskt privilegierade området, i mötet med andra elevgrupper.

Senter diskuterar idén om likhet eller homogenisering som ett verktyg i gruppen av tjejer för att skapa och upprätthålla ett vi. Deltagarna betonar sina likheter, och framförallt sin förortsbakgrund, och ställer den i kontrast till majoritets eleverna som de möter i sin skolvardag. Känslan av ett vi med en gemensam erfarenhet kan uttryckas som Deniz gör, när hon förklarar sin kärlek till att sitta på en bänk i en gård i sin förort och dricka energidryck samt umgås med sina bästa vänner. Det är en upplevelse som majoritets eleverna inte delar eller ens vet någonting om.

Här har jag också en invändning. De ungas berättelser om sin platstillhörighet förklaras ibland för läsaren som om förortens referenser behöver en översättning för att bli begripliga. Det trivsamma umgänget med kamraterna på bänkar i förortens gårdar liknas pedagogiskt med verandor, hammockar och äppelträd i socioekonomiskt mer överordnade områden (s. 189). Sådana förklaringar utgår från att den som läser texten inte bor i förorten. Om det görs en populär version av boken (välkomnas!) tror jag chansen är god för att den typiska läsaren känner till förortens geografi – kanske i form av studenter på lärarutbildningar med mångfaldsperspektiv – snarare än att det är någon som sitter med boken på egen veranda i en flott trädgårdsstad. Men såklart, ju fler som läser texten, från alla olika områden, dess bättre!

Senter säger mycket mer än så om plats. Hon visar att relationen mellan plats, språk och identitet kan vara behäftad med problem. Som när tjejerna i studien tvingas förhålla sig till ett standardnarrativ om »invandrartjejen som förtryckt» och dess parallella berättelse om »förortskillen som stökig, problem eller kriminell». Det ligger också en risk att bli *för mycket* förort. Deltagarna berättar om killarna som hänger i orten, som inte ser andra vägar ut, och som också kan inta den plats som standardnarrativet om förorten erbjuder dem.

En helt central del av resultaten är att deltagarna upplever att deras förortsindexerade tal nervärderas, där en standardnära svenska skapas som norm: som finare, bättre eller mer korrekt. Den standardnära stilen ger betydelse åt det förortsförankrade talet som dess motsats: som sämre, lägre, inte lika fint eller till och med aggressivt. Den relationen både speglar och upprätthåller en hierarkisk språkideologi, menar Senter, där standardnära svenska blir ett facit för hur unga borde tala. Här är analysen skarp. Majoritetssamhällets trångsynthet och dess sätt att tillskriva förortssvenskan brister och fel, drabbar unga som bär klangen i sina röster.

Den här språkideologin upprätthålls inte bara av en oförstående omgivning. Senter beskriver också vad hon kallar en »anpassningsdiskurs» som deltagarna själva både kan reproducera och visa motstånd mot. Det kan handla om en förväntning om att anpassa språket vid olika skoluppgifter eller vid anställningsintervjuer. Det kan också gälla självkorrigeringar, som när tjejerna ber Karin: »Du måste rätta oss om det låter för skämmigt!». Språkideologi, uttryckt som självdisciplinering alltså.

Men det kan lika gärna vara tillfällena av opposition mot majoritets elever på skolan som driver med deras språk. Tjejerna reagerar starkt på majoritets ungdomars användning av förortsförankrade språkresurser som de betraktar som nedsättande imitationer av deras eget språk, och som exempel på kulturell appropriering (se också Årman 2018). Diana säger att unga som inte själva har förortssvenskan som sitt språk använder den på ett sätt som låter som att de skrattar åt förortens unga. Regeln här är att inte göra sig till. Det måste finnas någon form av anknytning till förorten för att kunna använda det förortsförankrade talet – utan att göra narr av det.

När Maryam anstränger sig för att tala »bra svenska», som hon säger, utan slang, vid en anställningsintervju blir hon ändå nekad jobbet med hänvisning till sitt bristfälliga språk. Kanske var det klangen i förortssvenskan hon stöp på. Här finns samtidigt motberättelser, som när Hodan i en annan anställningsintervju (som Senter lyckas få tillgång till och dokumenterar) tillåts använda mer av sin förortsklang. De två personerna som intervjuar Hodan delar samma bakgrund som hon – det förefaller vara omständigheter som får betydelse för språkideologi och språkbruk också i den formella situationen som en anställningsintervju utgör. I det här materialet, och genom att ge de här rösterna och interaktionerna plats, är avhandlingen som allra starkast.

Det temat rymmer också mycket humor, som när Maryam erkänner att hon i en stipendieansökan formulerat sig med överdrivet många avvikelser från en språklig standard för att få stipendienämnden på sin sida. Medvetet inför hon uppenbara sårskrivningar i sin ansökan. Det kan vara bra att det låter knackigt, tycks hon resonera, för då blir det extra behjärtansvärt att ge henne stipendiet. De kommer att se henne som ett ortenbarn som behöver pengar, förklarar hon.

Karin Senter har lyckats skildra hur tjejerna i studien uttrycker sin tillhörighet med förorten och sitt förortsförankrade tal. De pekar på den underordnade positionen som både deras bostadsområde och deras språkliga praktiker ständigt ges. De förhåller sig till ett underläge, men inte utan stolthet, inramat av en stark gemenskap byggd på att dela samma erfarenhet, språkliga praktiker och kärlek till förorten.

Litteratur

- Bijvoet, Ellen & Senter, Karin, 2021: Förortsförankrat tal – ett inifrån och ett utifrånsperspektiv. I: *Språk och stil* 31(1). S. 166–200.
- Blommaert, Jan, 2007: Sociolinguistics and discourse analysis: Orders of indexicality and polycentricity. I: *Journal of Multicultural Discourses* 2(2). S. 115–130.
- Bucholtz, Mary & Hall, Kira, 2005: Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach. I: *Discourse Studies* 7(4–5). S. 585–614.
- Cresswell, Tim, 1996: *In place/Out of place: geography, ideology, and transgression*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Jonsson, Rickard, Årman, Henning & Milani, Tommaso M., 2019: *Youth language*. I: Karin Tusting (red.): *The Routledge handbook of linguistic ethnography*. London: Routledge.

Årman, Henning, 2018: Speaking of ‘the other’? Youths’ regimentation and policing of contemporary urban vernacular. I: *Language and Communication* 58. S. 47–61.

Rickard Jonsson

Svensson, Anders, 2020: *Nusvenska. En modern svensk språkhistoria i 121 ord. 1900–2020*. 319 s. Stockholm: Morfem förlag. ISBN 978-91-88419-20-0.

Anders Svensson är chefredaktör för *Språktidningen*; han efterträdde Patrik Hadenius. Med all sannolikhet har han som ingen annan i Sverige i dag daglig erfarenhet av att för en intresserad men icke språkvetenskapligt skolad allmänhet skriva och redigera texter om språk. Till den publiken riktar sig i första hand *Nusvenska*. Boken består av 120 kulturhistoriska miniessäer med språklig inriktning, vanligtvis om 2–3 sidor. Dom har ordnats efter årtal, från 1900 *nusvenska* till 2020 *coronahälsning*. Miniessäerna interfolieras av tio korta introduktionstexter, tänkta som ett slags periodöversikt, såsom »Radion och retoriken» 1925–1938, »Språkvårdens genombrott» 1939–1949, »Fördomar, frihet och feminism» 1985–1993 eller »Digitalsvenska» 2003–2020.

Det är alltså inte i första hand en bok för *Språk och stils* läsare. Litteraturlista och källhänvisningar finns inte, och språkforskarinsatser åberopas tämligen nyckfullt. Genren kräver också ofrånkomligen svårbelagda, ganska kategoriska omdömen: »Den moderna kvällstidningen föddes den 16 november 1944» (1944 *kvällstidning*). Nja, hur var det nu med det moderniserade *Aftonbladet* i slutet av 30-talet eller den socialdemokratiska *Aftontidningen* med start 1942? Så kan den gnetiga presshistorikern invända. »Digitalsvenskan föddes när bloggen kom till Sverige 2003» (2003 *blogg*). Fanns inte bloggarnas intimiserade och dialogiska skriftspråk redan i 90-talets chattforum? undrar den samvetsgranne digitalspråksforskaren. Wellanders *Riktig svenska* (1939 *språkvård*) sägs innebära »[...] ett paradigmskifte. Det var inte längre politiker som dikterade hur medborgarna skulle skriva och tala.» Skev historieskrivning, tänker språkvårdshistorikern. Regeringens fastställande 1889 av SAOL 6 som norm för skolor och ämbetsverk och Fridtjuv Bergs »rättstavningsukas» 1906 var ju snarare undantag än mönster.

Men en sådan läsart är missriktad. Det går inte att alltid förlita sig på bergfast empiriskt underlag om man ska skriva de senaste 120 årens språkhistoria i essäistisk, lättillgänglig form. Svenssons ibland svepande påståenden bör hellre läsas som frågor till forskningen. Tidningssvenskan i mitten av 1900-talet är fortfarande svagt kartlagd (med undantag för plurala verbformer), och än har ingen vågat sig på en ordentlig longitudinell studie över digitalsvenskans förändringar från 90-talet och framåt. Och vad kan vi mena med det svåra begreppet »språkvårdens demokratisering»? Är det Wellander, Språknämndens tillkomst 1944, 1970-talets normförskjutningar eller dom breda diskussionerna i digital halvoftlighet från och med 1990-talet som är viktigast? Vi bör snarast vara tacksamma över att Svenssons dristiga ansats mer eller mindre tvingat honom att peka ut forskningsluckor.

Enstaka sakfel är nog också oundvikliga, och inte besvärande många. (Det konstigaste: det var inte Gustav VI Adolf personligen som 1961 föreslog riksdagen handikappreformer, 1961 *handikapp*, även om regeringens propositioner på den tiden alltid undertecknades av Kungl. Maj:t.) Tvärtom uppvisar Svensson imponerande kunskapsrikedom över stora fält, ibland också lärdom. Läs till exempel om versalernas historia i svenskan i 1948 *gemenisering* (årtalet föranlett av den danska stavningsreformen). Ett ofta utnyttjat nordiskt perspektiv tillför mycket; särskilt Svenssons djupa färöiska och isländska kunskaper möjliggör utmärkta jämförelser. Lägg därtill att Svensson skriver mycket bra: journalistiskt, sakrikt, på intet sätt pladdrigt eller inställsamt.

En del av miniessäerna är ren kulturhistoria, speglad i ett ordval, till exempel 1913 *motbok*, 1959 *Barbie* eller 1973 *Stockholmssyndromet*. *Wienerbröd* 1949 motiveras av att ransoneringen upphörde detta år, och även om ordets historia och utomnordiska beteckningar med dansk anknytning (*danoise*, *Kopenhagener*, *Danish pastry*) noteras, handlar texten i allt väsentligt om bakrecept och lyckan att åter smaska i sig bakverket. Andra är mer utpräglad språkhistoriska. Det framgår redan av rubriker som 1906 *stavningsreform*, 1920 *skolkommatering*, 1945 *enhetsform*, 1977 *krångelsvenska*, 2000 *minoritetsspråk*. Eller den utmärkta artikeln 1960 *pratbubbla* (första belägg i svenskan) som redogör för pratbubblans historia och pratbubblespråkets särskilda konventioner.

Oftast förenas språk- och kulturhistoria, ibland på ett överraskande sätt. 1909 *storstrejk* handlar naturligtvis om storstrejken det året, men ordet blir också utgångspunkt för en betraktelse över förstärkningsförled i 1900-talssvenskan: *stor-*, *jätte-*, *rekord-*, *skit-*, *dö-* med flera. 1958 *nostalg* glider över till ett allmänt resonemang om betydelseförskjutningar, till exempel hos dagens *spirituell* eller *hjälp* *sam*.

Greppet med årtalsvis strukturering av stoffet gynnar läsbarhet och bläddringslust, men medför dispositionsproblem. Vissa år händer mycket, andra mindre. 1901 har Svensson reserverat för *Nobelpris*, och kan därför inte skriva om 1901 års namnlag som fick stor betydelse för svenskt efternamnsskick. Den får vänta till 1904 *efternamn*, eftersom familjen Pettersson då flyttar från Dalarna till Stockholm för att tio år senare ta sig namnet Myrdal. Det är en smula krystat men fungerar. En del andra placeringar blir mer missvisande. Olof Palmes politiska språk analyseras inte under något ord hänfört till 1960- eller 70-talet utan tas upp under 1927 *retorik*, då han föddes (*Ijudfilm* hade väl varit ett bättre ord 1927?). Elin Wägners betydelse för svenskan blir aktuell i 1937 *dockskåpsvärld*, ett nyord i hennes rätt obetydliga roman *Genomskådad*. Bättre hade varit 1910 med romanen och ordet *Pennskaftet*, men detta årtal har Svensson ägnat äldsta skriftliga belägg för *bög*. Det är inte heller så lyckat med 1952 *språktest*, då USA införde språkkrav för medborgarskap, eller *språk* *lag* 2019, då lagen firar tioårsjubileum. Och hade det inte varit bättre att skriva om det som i dag kallas *ortensvenska* för 1987, då ordet *Rinkebysvenska* bryter igenom, än 1995 som är första beläggsår för *guss*? Fast 1987-artikeln om finlandssvenska *tvångssvenska* (det vill säga finska *pakkoruotsi*) är nog så intressant.

Givetvis kan man sakna en del miniessäer, även om jag inte hittar så stora luckor. En text om triumftåget för *okej* som ett av våra allra vanligaste svarsord (och så små-

ningom adjektiv) hade varit välmotiverad, och jag hade gärna sett 1963 *grundskola* (inte *sorgearbete*).

Så kan man hålla på. Det är kanske till och med meningen att läsaren ska göra det: tänka efter själv vilka ord och språkhändelser som varit viktiga i livet.

Men mer angeläget för en recensent än plock med ord och årtal är en annan fråga: Vilken syn på svensk språkhistoria förmedlar Svensson, inte i varje miniesä, men som helhet?

När Jan Svensson 2005 skrev en av dom få synteserna av svensk språkhistoria efter 1945 grupperade han data utifrån nio samhälleliga tendenser: demokratisering, infomalisering (eller intimisering), teknologisering, internationalisering, medialisering, utbildning, specialisering, urbanisering och kommersialisering. Dom fem första låter sig nog utläsas direkt eller indirekt i Anders Svenssons årtalshistoria; dom fyra andra är svårare att få syn på. Det behöver nu inte bero på förbiseende utan kan lika väl vara så att dessa tendenser har svagare språkligt genomslag – ett av många outhärliga empiriska problem boken sätter fingret på.

Anders Svensson argumenterar vidare energiskt för att år 1900 inte bara inleder ett nytt sekel utan är ett välvalt gränssår för nusvenskan. »Nusvenskan föds» är samlingsrubriken för artiklarna 1900–1914. Själva ordet *nusvenska* används för första gången 1900, i en artikel av K.G. Westman i *Pedagogisk tidskrift* (»Om förhållandet mellan subjekt och predikat i nusvenskan»); jag gör parentetiskt gärna reklam för denna riktigt intressanta uppsats om verbsemantik, byggd på Noreens semantikmodeller och fylld av resonemang som känns Hallidayskt välbekanta). Viktigare är dock att sjunde upplagan av SAOL från 1900 enligt Svensson revolutionerade stavningsnormen, att Strindberg i *Påsk* och *Dödsdansen* från detta år använde talspråkliga ordformer som *sommarn* och *stan*, och att Folkskolläraryöreningen ett år senare tillsatte den kommitté som gav Selma Lagerlöf i uppdrag att skriva *Nils Holgersson* (1906) med dess genomförda nystavning och enhetliga verbformer i dialogen. Det är ju lätt att invända att Svensson överdriver betydelsen av SAOL 7 och underskattar SAOL 6 1889 (jfr Teleman 2003 s. 84), eller att talspraksformerna finns redan i Strindbergs 80-talsdramatik. Gränsåret är ändå rimligt. Thelanders grundliga empiriska sammanfattning av projektet Svensk dramadiolog (Thelanders 2007) styrker att de största förändringarna i ortografi, morfologi och formordsval kan förläggas till åren 1900–1925 (dock räcker inte materialet för att visa om det hände mest på 00- eller 10-talet). Däremot förvånar det att Svensson tycks underförstå att denna nusvenska i grunden har stått sig i 120 år. Han är inte benägen att göra samma tydliga gränsmarkering exempelvis 1945 *enhetsform* eller 1967 *du* (jfr Hellberg 2005, Malmgren 2007).

Dom tio periodavgränsningar Svensson ändå gör, med sin gruppering av miniesäerna, har väl också skiftande stöd i empirin. Det ligger någonting i att kalla 1925–1938 »Radion och retoriken» (fast här saknas som sagt en artikel om ljudfilmen), 1950–1965 »Den engelska invasionen» eller 1966–1976 »Demokrativågen», även om enskilda årtal alltid kan ifrågasättas. Att ge den avslutande perioden 2003–2020 rubriken »Digitalsvenska» går också för sig (jämför dock ovan om startåret), men den föregående perioden, 1994–2002, med rubriken »Den mångkulturella svenskan» blir för kort, i båda ändar. Att kalla 1914–1924 »Krigets gränsland» är inte galet men intet-

sägande, och »Kanslisvenskans död» för 1977–1984 är missvisande – är nu denna stilart död var döds kampen betydligt mer utdragen.

Enskilda aktörer får relativt stort utrymme. Sju svenska författare får var sin text: Fröding 1911 *vokal*, Strindberg 1912 *modernist* (en litteraturhistoriskt tveksam beteckning), Ekelöf 1932 *bokstävlar*, Wägner (se ovan!), Taube 1938 *himlajord*, Lugn 1963 *sorgearbete*, Lindgren 1981 *rumpnisse*. Lagerlöf tillskrivs avgörande betydelse för genomslaget för stavningsreformen 1906. Boye och Vilhelm Moberg får också var sin text, 1941 *amazon*, 1965 *demokratur*, men i dom berörs inte författarnas eventuella språkhistoriska betydelse. Författare som skriver ortensvenska nämns kort i 1995 *guss*. Urvalet är kanske i godtyckligaste laget. Vart tog arbetarförfattarna vägen? Västerbottensförfattarna? Kriminalromansprosan? Povel Ramel och Lennart Hellsing?

Karaktäristiken av författarnas språkliga betydelse stannar gärna på ordnivå och kan ibland ifrågasättas. »Både *himlajord* och *änglamark* är typiska för Evert Taubes språkliga kreativitet.» Är inte tvärtom det typiska för Taube att han med rim, rytm och melodi ger samtalsspråkets ganska vanliga ord och vändningar poetisk lyster? »Carmencita, lilla vän, akta dig för rika män», »Där kom jag glad och naken mitt på dagen», »Fönsterna öppnas mot sommarnatten».

Svenssons metod, om man får kalla det så, innebär alltså att uppmärksamheten riktas i viss mån mot enskilda aktörer, men framför allt mot begreppstunga, relativt ovanliga ord och mot språkhistoriska händelser och debatter som är förhållandevis enkla att tidsfästa: stavningsreformen 1906, TT:s avskaffande av verbens pluralformer 1945, Akademiens beslut 2005 att förvandla *w* från allograf till grafem i ordlistan etc. Förenklat: språkhistorien blir en historia om utvalda innehållstunga ord och ortografiska reformer, plus lite kommunikations- och stilhistoria.

Syntax, fonologi och högfrekventa formord och partiklar riskerar att hamna i skymundan. *Hen, du, dom* och *en* får visserligen sina texter (1966, 1967, 1980, 2014), och 1982 års ord är *diskurspartikel*. Men boken fångar inte upp till exempel hur *ty* och *emedan* viker undan för *för* och *för att*, *vilkens* tillbakagång som relativsatsinledare, eller skriftspråksframmarschen för huvudsatsordföljd i vissa nominala bisatser. R-gränsens förflyttningar försvinner, liksom statusförskjutningarna för främre sje-ljud eller sänkningarna av långt *ä* och *ö* i standardtal och många regiolekt.

Inget ont i det. Också 320 sidor är för lite för den som vill skriva 120 års heltäckande språkhistoria. Det man kan fundera på är avståndet till akademisk språkhistoria. Den uppehåller sig hellre vid förändringar vi har svårare att omedelbart observera: fonologi, grammatik och högfrekvent basvokabulär. Den söker (yttre) förklaringar, inte hos enskilda utan i stora befolkningsgruppers förändrade samhällsställning och interaktionsmönster. Och helst vill den nå fram till generaliseringar med räckvidd långt bortom ett specifikt språk eller ett särskilt skeende.

Inget ont i det heller, så bör vi nog arbeta. Men samtidigt bör vi kanske konstatera att vi inte är så bra på att svara på den typ av språkhistoriska frågor som Svensson tar upp och som den så kallade språkontresserade allmänheten gärna ställer: Hur förändras det begreppstunga ordförrådet, och hur går det till när sådana ord får starkt genomslag? Vem kan egentligen bestämma över och förändra skriftspråksnormen? Och inte minst den rent empiriska frågan: Vad säger vi i dag som vi inte sa i går? Vad skrev

vi i går som vi inte skriver i dag? Folk vill ha svar, och språkvetare bör försöka ge dem. Mängder av relevanta frågor och tankeväckande förslag på svar finns att hämta i Anders Svenssons innehållsrika och roliga bok.

PS. Anders Svensson deklarerade vintern 2022 att han hädanefter skriver *dom* i sakprosa. *Nusvenska* är författad tidigare och fylld av *de* och *dem*. I solidaritet med författarens framsynta ställningstagande har jag i denna recension skrivit *dom*.

Litteratur

- Hellberg, Staffan, 2005: Nusvenskans ålder. I: Björn Melander m.fl. (red.): Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. S. 142–151.
- Malmgren, Sven-Göran, 2007: Modernt språkligt genombrott, modern nysvenska och nusvenska. I: Lars Wollin, Anna Saarukkas & Ulla Stroh-Wollin (red.): Det moderna genombrottet – också en språkfråga? (Studier i svensk språkhistoria 9. Skrifter från Svenska institutionen vid Åbo akademi. 5/2007.) Åbo: Åbo akademi. S. 174–180.
- Svensson, Jan, 2005: Trends in linguistic development since 1945. I. Swedish. I: Oscar Bandle m.fl. (red.): The Nordic Languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages. II. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 1804–1814.
- Teleman, Ulf, 2003: Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 87.) Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Thelander, Mats, 2007: »De där befängda modärna idéerna...». Svenskt dramaspråk och det moderna genombrottet. I: Lars Wollin, Anna Saarukkas & Ulla Stroh-Wollin (red.): Det moderna genombrottet – också en språkfråga? (Studier i svensk språkhistoria 9. Skrifter från Svenska institutionen vid Åbo akademi 5/2007.) Åbo: Åbo akademi. S. 35–63.

Olle Josephson

Författarna i detta nummer

- Agebjörn, Anders; fil.dr, universitetslektor i svenska som andraspråk och lärande, Malmö universitet.
- Blåsjö, Mona; professor i svenska, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.
- Collberg, Philippe; fil.dr, universitetslektor i svenska, Akademien för lärande, humaniora och samhälle, Högskolan i Halmstad.
- Enger, Hans-Olav; professor i nordisk språkvetenskap, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo.
- Falk, Erik; fil.dr, universitetslektor i svenska språket, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Gustafsson, Anna W; docent, universitetslektor i svenska, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Jonsson, Rickard; professor, Barn- och ungdomsvetenskap, Barn- och ungdomsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- Josephson, Olle; professor em. i nordiska språk, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.
- Kahlin, Linda; docent, universitetslektor i svenska, Institutionen för kultur och lärande, Södertörns högskola.
- Karlsson, Susanna; docent, universitetslektor i svenska med inriktning på sociolingvistik, Institutionen för svenska, flerspråkighet och språkteknologi, Göteborgs universitet.
- Lindholm, Camilla; professor i nordiska språk, Tammerfors universitet.
- Norrby, Catrin; professor i nordiska språk, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.
- Rahm, Henrik; docent, universitetslektor i svenska med didaktisk inriktning, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Sangfelt, Adrian; fil.dr, universitetslektor i svenska, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Skärlund, Sanna; fil.dr, universitetslektor i svenska, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Söderlundh, Hedda; docent, universitetslektor i svenska, Institutionen för kultur och lärande, Södertörns högskola.

